

K. KURE

**EESTI KEELE
GRAMMATIKA**

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

PROF. K. KURE

Sundeksemplar

6 " 07 1950 a.

EESTI KEELE GRAMMATIKA

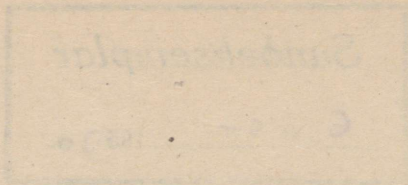
TULETUSÕPETUS JA LIHTLAUSE SÜNTAKS

KESKKOOLI IX KLASSILE, ÕPETAJATE SEMINARIDELE
JA INSTITUUTIDELE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

PROF. K. KURE

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

TULETUSÕPETUS JA
LIHTLAUSE SÜNTAKS

KESK- JA ALGKoolide klasside õpetajate seminaridele
ja instituutidele

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
8173

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

TULETUSÕPETUS.

1. Sõnavara muutumine.

Inimeste keel ja mõtlemine on teineteisega tihedasti seotud. Ei ole keelt ilma mõtlemiseta ega mõtlemist ilma keeleta. Keel on mõtlemise organiseerija ja teostaja. Mõtlemine on sisu ja keel on vorm. Nad olelevad ühtsuses.

Mõtlemine ja keel on ühiskondlikud nähtused ja nad on tekkinud ning arenenud koos ühiskondliku tootmise arenemisega. Töö on inimese loonud ja tööprotsessis tekkisid ka mõtlemine ja keel. Ühiskondlikus tootmisprotsessis astuvad inimesed teatavasse suhteisse üksteisega ja neid ümbritsevate esemetega. Neid suhteid on vaja inimestel mõista, sest muidu ei ole võimalik ühiskondlik tootmine. Nii tekib mõtlemine tööprotsessis. Tootmisprotsessis on inimestel ka vaja üksteisele teatada, missuguseisse suhteisse neil tuleb astuda. Nii tekib koos mõtlemisega ka keel, mille abil inimesed suhtlevad üksteisega.

Suhtlemisühikuks on lause, millega väljendatakse teatav mõte.

Keele lühimad iseseisvad osad on sõnad. Sõna sisuks on mõiste. Mõiste on esemete ja nähtuste üldiste ning oluliste omaduste, seoste ja suhete peegeldus inimeste teadvuses.

Rahva keele sõnavara e. l e k s i k a koosseis on kujunenud selle järgi, missugused tootmisviisid rahvas on läbi teinud,

missuguseis ühiskonnakordades tal on tulnud elada ning misuguste esemete ja nähtustega ta on tegelnud. Näit.:

Sõna *büroo* tähendas esialgu jämeda riidega kaetud kirjutuslauda. Edasi hakkas ta tähendama kontorit või kantseleid. Nüüd ta tähendab organisatsiooni või asutise juhtkonda, näit. *poliitbüroo*. Sõna *haridus* on tulnud sõnast *harima*, mille juureks on *hari* (vrd. *vaohari*, *põldu harima* jt.). Vanal ajal, kui koer oli veoloomaks, tekkis pikkuse mõõt *penikoorem*. Sõna *pii* tähendas vanal ajal *hammast*. Sõna *kolhoos* tekkis sotsialismi ajastul.

Inimeste ühiskondlik elu muutub pidevalt. Muutuvad tööriistad, tootmisviisid ja ühiskondlikud vormid.

Inimühiskonna arenedes arenevad ka mõtlemine ja keel.

Koos uute esemete ja nähtustega tekivad uued mõisted ja sõnad, teatavate esemete ja nähtuste kadudes inimeste elust kaovad ka vastavad sõnad.

Kui inimesed asusid karjapidamisele, siis tekkis keelde rida sõnu, mis selle tööalaga on seotud (nagu koduloomade nimetused: *lehm*, *pull*, *härg*, *mullikas*, *vasikas*; *mära*, *täkk*, *ruun*, *sälg*, *varss*, *hobune* ja muid karjapidamisega seotud nimetusi: *karjane*, *karjatama*, *lüpsma* jm.). Põllupidamine on andnud viljade (*oder*, *kaer*, *nisu*, *rukis*, *naeris* jm.) ja põllutööriistade (*sahk*, *sirp*, *ader*, *vikat* jm.) nimetusi, ühtlasi sõnad *kündma*, *äestama* jt. Aurujõu ja elektri rakendamine on lisanud keelde rohkesti uut (*aurulaev*, *elektrijaam*, *elektrifitseerima* jt.).

Kui feodaalajastul arenes põllutööala sõnavara ja tekkisid sõnad, mis väljendavad mõisnike ja talurahva suhteid (*mõisategu*, *vaim* = naisteoline) ning kirikuga seotud nähtusi ja esemeid (*jalgpakk*), siis kapitalismi formatsioonis on mõnedki neist sõnadest vananenud ja tarvitusest kadunud ning on tekkinud hulk uusi sõnu mitmesuguseil tööstusaladel ja kapitalistide ning tööliste suhete väljendamiseks, samuti ka teaduslikke ja tehnilisi termineid.

Töölisklassi revolutsiooniline võitlus imperialismi ajastul kutsub ellu uusi nähtusi, klassivõitlus teravneb, kasvab revolutsiooniline liikumine. See võitlus peegeldub ka keeles ja mõtlemises: tekivad uued mõisted ja sõnad. Neisse ühiskondliku elu mõistesse ja sõnadesse ei ole ühesugune suhtumine ekspluateerijail kapitalistidel ja ekspluateeritavail tootvail töölistel, sest ühed püüavad vana korda säilitada, teised aga tahavad uut ühiskondlikku korda luua ja võitlevad selle eest. Nii ei suhtu klassiteadlikud töölised ja reaktsioonilised imperialistlikud kapitalistid ühtemoodi *kommunismi* ja *fašismi* mõistetes ja sõnadesse.

Seltsimees Stalin ütles: „Keel on arenemise ja võitluse tööriist.” Sotsialistliku revolutsiooni tulemusena tekib uus ühiskondlik ja riiklik kord, tekivad uued nähtused ja suhted, uued mõisted ja sõnad.

Kui muutuvad ühiskondlikud suhted, kaovad ka mõisted ja kujutlused, mis olid seotud endiste ühiskondlike suhetega. Meie ühiskonna igapäevases elus ei esine enam nähtusi, mõisteid ja sõnu, nagu *teoorjus*, *moonakas*, *politsei*, *maakohus*, *ihunuhtlus*, *priistav*, *kaupmees*, *mõisnik*, *poodnik*, *konstaabel*, *kardavoi*, *härä* jm. Need sõnad on vananenud, muutunud **arhaismideks** ja on kadunud igapäevasest tarvitusest. Ühed neist sõnust esinevad vaid ajaloolistes teostes ja teised suhtlemisel kapitalistlike välismaadega.

Kuid vaatamata teatavate sõnade kadumisele keelest ei vähene keele sõnavara, vaid koguni suureneb. See sõnavara rikastumine on seoses ühiskonna arenemisega, sest elu kulgeb lihtsamalt keerulisemale, madalamalt kõrgemale. Inimese teadmised, teadus ja tehnika üha arenevad ning see aremine kajastub kõigepealt sõnavaras. Keelde tuleb uussõnu e. **neologisme**.

Igal ajajärgul, eriti seoses iga ühiskondliku pöördega, tekivad selle ajajärgu neologismid.

Kodanlik-rahvusliku liikumise ajal tekkisid uued sõnad: *ollus, näidend, haridus, kirjandus, tulevik, aade* (soome keelest), *veerg, tarve, tegelik, loomastik, süsinik, vesinik, üldistus* jm. Kui 20. sajandi algul arenes linnakodanlus ja hiljem tuli võimule kapitalistide klass, tekkisid uued sõnad, nagu: *riigikogu, riigivanem, potipõllumees, riigipirukas, onupoja poliitika, härrassots, vaps, võmm, töötatööline, näljapalk, tõusik* jm., millest paljud on nüüd tarvitamiselt kadunud.

Eriti hoogsalt hakkas arenema Nõukogude Liidu rahvaste sõnavara pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, millal kehtestati Nõukogude Liidus eesrindlikem ühiskondlik kord, rajati sotsialistlik majandus ning loodi nõukogude kultuur. Kõik see arendas ning rikastas meie rahvaste keeli. Eriti ilmneb see sõnavaras, milles on hulk uusi mõisteid väljendavaid sõnu marksistlik-leninliku ideoloogia, nõukogude ühiskondliku korra, sotsialistliku töö ja nõukogude inimese elukondlikult alalt.

Tänu Lenini-Stalini rahvuspoliitikale puhkesid õitsengule iga Nõukogude Liidu perre kuuluva rahva kultuur ja keel, mis on sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik. Rahvad, kel varem polnud kirja, omandasid selle, said emakeelsed koolid, samuti omakeelse kirjanduse, teatri, raamatud ja ajakirjanduse. Koostatakse uute kirjakeelte sõnastikke ja grammatikaid.

Varem vähearenenud keeled said oma kirjakeele, nende sõnavara täienes poliitilise, teadusliku ja tehnilise terminoloogiaga. Neisse keeltesse on tõlgitud vene ja maailmakirjanduse klassikute teoseid. Kirjanikud on neis keeltes loonud väärtuslikke töid.

2. Sotsialistliku ühiskonna sõnavara meie keeles.

Töölisklassi võimuletulekuga ja nõukogude korra kehtestamisega lõpetati inimese ekspluateerimine inimese poolt, likvi-

deeriti ekspluataatorlikud klassid (kapitalistid ja mõisnikud). Algas sotsialismi ülesehitamine. Tekkisid uued nähtused, suhted ja seosed. Tekkisid uued mõisted ja sõnad, millest siin esitame mõningaid.

Uudissõnu ja termineid, mis tekkinud seoses töölisklassi võitlusega ja sotsialismi ülesehitamisega.

a) Ühiskondlik, poliitiline ja administratiivne ala:

seltsimees, leninlane, bolševik, kommunist, parteilane, kom-somol, pioneer, oktoobrilaps, agitaator, aktivist, töörahva saadikute nõukogu, sotsiaalkindlustuse delegaat, külavolinik, Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liit, NSV Liit, Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, Eesti NSV, sotsialismimaa, parteiorganisaator, rahvakohtunik, täitevkomitee, nõukogude kord, nõukogude inimene, nõukogude patrioot, uue demokraatia maa, demokraatlik imperialismivastane leer, vennasvabariik, riiklik plaanimajandus, riiklik sotsiaalkindlustus, ülemnõukogu, ministrite nõukogu, ametjühingute nõukogu, Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing, aktiiv, kollektiiv, linn-kangelane, liiduvabariik, autonoomne vabariik, autonoomne oblast, autonoomne krai jt.

b) Majandus ja tehnika:

viisaastak, viisaastakuplaan, viie aasta plaan, kvartaliplaan, laupäevak, pühapäevak, stahaanovlane, lööktööline, eesrindlane, noväator, plaanimajandus, kõrge kvaliteedi brigaad, tööjõureservid, tehniline miinimum, tööentusiasm, stahaanovlik töömeetod, stahaanovlike töömeetodite juurutamine, sotsialistliku töö kangelane, ratsionaliseerija, „kutseala tublim“, „kutseala parim“, massiline töölisleiundus, tootmisnõupidam-

mine, kollektiivleping, stahaanovlik kool, stahaanovlik valve, ratsionaliseerimisettepanek, tootmisplaani ennetähtaegne täitmine ja ületamine.

I s e m a j a n d a m i n e, omahinna alan'damine, käibevehendite ringluse kiirendamine, toormaterjali sääst, elektrienergia kokkuhoid, toodangu kõrge kvaliteedi ja kasvu tagamine, tööviljakuse (-jõudluse) tõstmine, töömahukate protsesside mehhaniseerimine, kiirtöötlemise meetodite rakendamine, käitiste sisemiste reservide (ressursside) mobiliseerimine, akumulatsiooni ehk üleplaaniilise kasumi suurendamine jt.

c) Põllumajandus:

kolhoos, kollektiivne maapidamine, kollektiivne põllumajandus, kollektiivmajand, ühismajand, põllumajanduslik artell, sovhoos, põllutööbrigaad, lüli (brigaadis), initsiatiivgrupp (kolhoosi organiseerimiseks), (kolhoosi) loomakasvatusfarm, traktorijaam, masina-traktorijaam, hobulaenutuspunkt, põllumajanduse kollektiviseerimine, põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldus, riiklik viljavarumisplaan, punavoor, normipäev, linna ja maa erinevuse likvideerimine, kolhoosnik, kehvik, keskmik, kulak, brigadir, lülivanem, kõrgete saakide meister, mitšuurinlane, looduse ümberkujundamine jt.

d) Kultuur, sport:

kultuur-haridustöö, kunstilise isetegevuse ring, isetegevuskollektiiv, koolinoorsoo kunstilise isetegevuse ja omaloomingu olümpiaad, spordikollektiiv, ole valmis tööks ja kaitseks, valmis tööks ja kaitseks, pioneeride palee, noortemaja, keskkultuurihoone, tehnikamaja, mittestatsionaarne osakond e. kaugõppeosakond, pioneerilaager, puhkekodu, vabaaja kultuurne veetmine, vestlused ja kohtumised tootmiseesrindlastega, kirjanike ja kunstnikega, teatri ja kino ühiskülastamine, kunst

kuulub rahvale, sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik kultuur, kodanliku ideoloogia jäänuste likvideerimine inimeste teadvuses, sotsialistlik realism, teeneline õpetaja, teeneline näitleja, rahvakirjanik, rahvanäitleja, Stalini preemia laureaat, sotsialistliku töö sangar, Nõukogude Liidu kangelane, füüsilise ja vaimse töö erinevuse likvideerimine jt.

1. Harjutus. Kirjutada sõnu ja termineid ühelt järgnevalt alalt: 1) aiatöö, 2) põllutöö, 3) karjakasvatus, 4) sepa-, rätsepa- ja kingsepatöö, 5) mõne vabriku või tehase töö, 6) kantselei- ja õppetöö.

3. Sõna tähenduslikud osad.

Kui sõnu vaadelda lauseis, siis näeme, et nad on üksteisega seotud mõtteliselt ja grammatiliselt. Grammatiline seos väljendub lõppude abil, millega väljendatakse suhteid sõnade vahel, mis peegeldavad esemetevahelisi suhteid. Näit. *Nõukogu/de kirjaniku/d on and/nud ülemaailmse tähtsuse/ga teose/id.* Need lõpud ja tunnused väljendavad grammatilisi suhteid.

See sõnaosa, mis väljendab sõna põhitähendust ning mille külge liituvad tunnused ja muutelõpud, moodustab sõna **tüve**. Osa tüvesid ei jagune enam tähenduslikeks osadeks. Need on **liht-** e. **juurtüved**. Näit.: *nui, lipp, käsi; anna; võta* jm. Kuid on palju niisuguseid tüvesid, mis koosnevad kahest või isegi enamast tähenduslikust osast. Näit. *Poisi/kes/te vahel are/ne/s süda/m/lik sõpr/us.*

Need sõnaosad kuuluvad sõna tüvesse ning on selle tuletusosad (*rahu/lda/mine*).

Ühed tähenduslikud osad annavad sõnatüvele ta põhilise leksikaalse tähenduse ja on sõna tuletamise aluseks. Neid nimetatakse sõna **juurteks**. Teised osad aga muudavad juure

tähendust (*käsi* — *käeke*) või tuletavad sellest uusi sõnu (*kiri* — *kirjanik*, *äke* — *äestama*). Neid osi nimetatakse **liiteiks** e. **sufikseiks**. Sõnast *abi* saame liite *-line* abil *abiline*, sõnast *kange* liite *-lane* abil *kangelane*, juurest *teg(e)*- saame *teg-u*, *tegi-ja*, *teg-ur*, *tege-lane* jt.

Juur ja liide moodustavad koos tüve.

Sõnu, millel on kaks või rohkem juurt, nimetatakse **liit-sõnuks**.

Ühe juurega sõnad moodustavad ühe *sugularühma* sõnu e. ühe *pesakonna*. Nii on juure *käsi* sugularühm e. *pesakon*d: *käsi* (om. *käe*), *käsik*, *käsilane*, *käsiline*, *käsinik*, *käsitama*, *käsitlema*, *käsitelu*, *käsitlus*, *käsitsema*, *käsitsi*, *käsitus*, *käsitu*, *käeline*, *käendama*, *käesus*, *käetu*, *kätis*, *kät-
lema*, *kättama* jne.

Juure *meel* pesakond: *meel*, *meelas*, *meeldima*, *meeldiv*, *meeldivus*, *meelduma*, *meeleldi*, *meelelik*, *meeleline*, *meelene*, *meelestama*, *meelestuma*, *meeletu*, *meeletus*, *meeli*, *meelik*, *meelikas*, *meelikus*, *meelima*, *meelisklema*, *meelistama*, *meeli-
taja*, *meelitama*, *meelitis*, *meelitsema*, *meelitus*, *meelne*, *meel-
sasti*, *meelsus*, *meelus* jne.

Juure *and* pesakond: *and* (*anni*), *andam*, *anne* (*ande*), *andekas*, *andekus*, *andeline*, *andestama*, *andet*, *andja*, *andla*, *andlik*, *andma* (*anna*), *anduma*, *andumus*, *anne* (*andme*), *annetama*, *annetis*, *annetus*, *annus* jne.

Juur võib olla ajalooliselt muutunud. Teame, et sõna *vesi* vanaaegne vorm oli *vede*. Seega on sõnul *vesi*, *vedel*, *veestik*, *veski*, *vetikas* ja *vettima* ühine juur. Arvatavasti on ka *vedama* selle juurega; sõnast *vedama* on tuletatud *veis*.

Järgnevates sõnades on juureks *ed(e)*, *es(i)*, *ee-*, *et-*: *edasi*, *edastama*, *ede* (*edeme*), *edendama*, *edenema*, *edu*, *edukas*, *eduline*, *eduma*, *edus*, *edustama*, *edutama*, *eel*, *eeldama*, *eelis*, *eelistama*, *eelmine*, *eelne*, *eelnema*, *eend*, *eenduma*, *ees*, *ees-*

tama, esi (ee, ett), esik, esil, esildama, esildus, esile, esimene, esimik, esindaja, esindama, esindus, esinduslik, esine, esinema, esis, esitama, esiteks, esitlema, esitis, esitlus, esitus, ette jt.

2. **Harjutus.** Kirjutada kõik kiri (kirja) pesakonna sõnad.

3. **Harjutus.** Kirjutada kõik kivi juurega sõnad.

4. **Harjutus.** Leida sõnad, mille juureks on süsi (sõe, sütt) ja rind (rinna).

5. **Harjutus.** Eraldada püstkriipsuga järgnevate sõnade tähenduslikud osad.

Kodanlikul ajal ei olnud Puškini geniaalse loomingu tutvustamine eesti rahvale selline, nagu ta oleks võinud olla. Peamiseks põhjuseks oli kodanlike natsionalistide tendentslik suhtumine kõigesse, mis tuli idast ja oli ühenduses vene rahvaga ning tema revolutsioonilisusega. Alles nõukogude kord purustas kõik takistused Puškini surematute teoste tutvustamisel eesti rahvale tema loomingu täies ulatuses.

Keeleõpetuse osa, mis tegeleb keele sõnavara e. leksikaga, nimetatakse **leksikoloogiaks**. Leksikoloogia uurib keele sõnade koosseisu e. struktuuri ja sõnade süsteeme, nende ajaloolise arenemise seadusi, nende sõltuvust rahva materiaalsest kultuurist ja maailmavaatest.

Keeleõpetuse osa, mis uurib sõnade algupära küsimusi, nimetatakse **etümoloožiaks** (veski ← vesikivi, aitüma ← aita jumal). Seda keeleõpetuse osa, mis tegeleb sõnavara arendamise ja rikastamise viisidega, nimetatakse **tuletus-** e. **derivatsiooniõpetuseks**.

Uusi sõnu saab tuletada:

1) olemasolevate tüvede liitmise teel: *keemiatööstus, kolhoosinoored, põlevkivitoodang;*

2) liidete e. sufiksrite abil: *kaevur, tagala, valgusti;*

3) sõnade laenamise teel teistest keeltest ja tõgelaenude moodustamise teel: a) *bolševik, kolhoos, stahaanovlane*; b) *viisaastak* (v. pjatiletk);

4) murdeist hankimise teel: *peni, mõskma, tuusik*.

4. Uute tüvisõnade soetamine.

Uute sõnade soetamisel ei saa piirduda üksnes olemasolevate tüvede liitmisega ja sufikssõnade tuletamisega, vaid tuleb leida teisigi võimalusi.

Sõnavara rikastamisel peame meeles, et nõukogude ühiskonna keel peab olema rahvalähedane ja lihtne, ühtlasi rikas oma väljendusvahendeilt.

Murded on rikkalikuks salveks, kust kirjakeel võib ammutada uut ainestikku. Meie kirjakeel ongi kasutanud võimalust rikastuda murdekeele varal. Kuid seda peaks tegema senisest ulatuslikumalt, võttes tarvitusele murdeis esinevaid sõnu uute mõistete vastaina või sünonüümidenä.

Loetleme mõningaid murdeist kirjakeelde hangitud sõnu:

a l m u s (armuand)	k o o l m a (surema)
a n u m a (tungivalt paluma)	k u l g e m a (käima, edasi liikuma; läbi, üle minema)
e n t (aga, kuid)	k u m m i t a m a (hirmutama)
h u b a n e (lõbus, meeldiv, kodune)	k ü m b l e m a (end vannitama)
h ü l g a m a (maha jätma, ära põlgama)	k ü n n i s (lävi)
i n d (vaimustus, agarus)	l e e b e (pehme, mahe)
j õ u k (hulk, salk)	l o h u t a m a (trööstima)
k o g e m a (läbi elama, tunda saama)	l o o b u m a (end lahti ütleva)

lõust (näomoonutis)	raun (kivihunnik, kivine koht)
läitma (süütama)	rõivas (valmis-kehakate)
man (juures), mant (juurest), manu (juurde)	sööstma (tormama, hüppama)
manner (suur maismaala)	taluma (kandma, välja kannatama)
menu (edu, hea minek)	tüün (vaikne, tasane)
nakkama (külge hakkama)	vastne (uus)
orb (vanemateta laps, vaeslaps)	viipama (käega märku andma)
pulbitsema (vulinal keema)	võigas (kole, õudne, võõristav)
purgima (tühjendama, tühjaks laadima)	õgev (sirge)
pälvima (ära teenima, väärima)	ülle, üll, ült [selga, seljas, seljast (riide kohta)]
	üsk (süli)

Laenatud sõnad.

Rahvad suhtlevad üksteisega. Need suhted võivad olla majanduslikud, kultuurilised jne. Suhtlemine rahvaste vahel on jätnud jälgi ka nende keeltesse. Ka eesti keeles leidub hulk teiste rahvaste keeltest pärinevaid sõnu, mis on meie keelde võetud alates vanemast ajast kuni käesolevani. Ei ole ühtki keelt, milles ei oleks laensõnu. Laenamine on tavaliselt vastastikune protsess. Ka eestikeelseid sõnu leiame eesti rahva naabreilt (näit. eesti *sai* vene keeles *сай-ка*).

Peale selle on keeltes terve rida ühiseid sõnu, mille päritolu ei saa kindlaks teha, sest nad võisid esineda väga vanal

ajal mõnedes keeltes, mis enne meie kaasaegseid keeli olelesid ja nüüd on kadunud.

Laenatud sõnade puhul tehakse vahet laensõnade ja rahvusvaheliste sõnade vahel. Laensõnade võõrast päritolu me enam ei taju, sest need on meie keeles kodunenud, muutunud eestipäraseks nii oma kujult kui kõlalt: *aken, saabas, hammas, hernes, tund, tükk*. Rahvusvahelised sõnad esinevad mitmes kultuurkeeles ühes ning samas tähenduses: *marksism, dialektika, bolševik, aktiivne, telefon, tšekk*. Rahvusvahelistel sõnadel võivad esineda võõrhäälikud ja võõrapärane rõhk.

Eesti keele rikastamisel on kasutatud ka hõimkeeltest palju tüvisõnu, mis on täiesti kodunenud meie keeles. Esitame mõningaid näiteid soome laenudest:

a a d e (mõte, idee)	m ö ö n m a (nõustuma, järeleandma)
a a r e (kallisvara)	n a u t i m a (lõbu maitsma)
a n a s t a m a (vägivaldselt omandama)	s u u n d (liikumise siht)
h a i h t u m a (lenduma)	s u v a t s e m a (lahke olema)
h a r r a s t a m a (innukalt tegutsema)	p ü r g i m a (kuhugipoole püüdlema, tungima)
h e t k (silmapilk)	r a e v (pöörane viha)
h ä i r i m a [segama (rahu)]	r e t k (teekond)
h ü v i t a m a (tasu, rahuldust andma)	s a r i (seeria, kogu)
j u l m (halastamatu)	s e i k (asjaolu)
l a k k a m a (lõppema)	s i i r d u m a (üle minema)
m a s e n d a m a (rõhuma)	s o l v a m a (haavama hingeliselt)
m a t k a m a (rändama)	s o o d u s (kohane, kasulik)
m u g a v (mõnus, kohane)	s u h e (vahekord)

säilima (alal hoiduma)	vaist (instinkt)
sünge (tume, õudne)	üha (ühtelugu, ikka)
tajuma (meeltega vastu võtma)	üllatama (ootamatusesega tabama)
tarm (energia)	

Varasemaid (vanemaid) laene.

Ida-slaavi hõimude keeltest (hiljem vene keelest): *raamat, nädal, aken, sahk, sirp, lusikas, kasukas, saabas, vaba, rist, sundima* jt.

Balti (läti ja leedu) laene ja ühissõnu: *ratas, äke, seeme, hernes, oinas, härg, sein, kael, hammas* jt.

Germaani laene: *rukis, põld, leib, laut, võrk, nael, sadul, mõök, kuningas, varas* jt.

Rahvusvahelised e. internatsionaalsed sõnad.

On palju sõnu, mis on ühised rahvaste keeltes, kes võtavad osa ülemaailmsest kultuurilisest suhtlemisest. Need on rahvusvahelised sõnad. Eriti palju on niisuguseid sõnu teaduslikus, tehnilises ja sotsiaal-poliitilises terminoloogias. Teaduslikke: *atom, füüsika, darvinism, grammatika, teooria, filosoofia* jt. Tehnilisi: *masin, auto, traktor, tank, metall, vabrik, elekter, telefon, mikroskoop, raadio, transport* jt. Sotsiaal-poliitilisi: *kapital, revolutsioon, sotsialism, bolševik, kommunist, partei, minister, poliitika, diplomaat* jt.

Rahvusvahelised sõnad on sageli tekkinud teatavais elavais keelis (nagu *bolševik, kolhoos* jt. vene keeles, *tank, miiting* jt. inglise keeles) ja on levinud sealt teistesse keeltesse. Mõnikord on nad avastajate ja leiutajate pärisnimede järgi

loodud nagu *marksism, leninism* jt. Kuid oma valdavas enamikus on rahvusvahelised sõnad võetud kas ladina või vana-kreeka keelest või on nende keelte materjalist koostatud.

Kui olid vana-kreeka keeles sõnad *idee, energia, filosoofia, dialektika* jt., ladina keeles sõnad *verb, mateeria, kultuur* jt., siis ei võinud neis olla selliseid sõnu nagu *telefon, kino* jt., sest telefoni ja kino vanadel kreeklastel ei olnud, ja sõnad *sotsialism, kommunism* jt. ei võinud vanadel roomlastel tähendada meieaegset ühiskondlikku korda, mida siis ei võidud uneski näha. Ka sõnadel *dialektika, filosoofia, mateeria, kultuur* jt. ei võinud olla niisugust tähendust, nagu neil on meie keeltes käesoleval ajal.

Rahvusvahelised sõnad keeles kergendavad võõrkeelte õppimist ja seega suhtlemist rahvaste vahel.

Ka vanematel aegadel on olnud keeltes ühiseid sõnu, mille kohta ei saa ütelda, missugusest keelest need on laenatud. Nii näiteks on sõna *vesi* soome-ugri ja paljudes indo-euroopa keeltes: soome *vesi* (-vede), vene *voda*, saksa *Wasser*, inglise *water* jne., kuid meie ei tea, missuguses neist keeltest on ta varem tekkinud. Nähtavasti see sõna *vesi* oli tarvitusel mingite hõimude keeltes siis, kui ei olnud veel eesti, soome, vene, saksa ja inglise rahvast ega keelt. Meie ei tea, kus ja millal ta esimest korda tekkis.

Tõlgelaenud.

Sageli on teise keele sõna tähenduslike osade kaupa tõlgitud. Niisugust teise keele sõna eeskujul oma keele materjalist koostatud sõna nimetatakse **tõlgelaenuks**.

Nii on eestikeelne sõna *raudtee* saksakeelse Eisenbahn (Eisen = raud, Bahn = tee) järgi moodustatud ja *viisaastak* venekeelse ПЯТИЛЕТКА (пять — viis, лето — aasta, liitele -ka vastab eestikeelne liide -k) eeskujul.

Eri viisil kirjakeelde soetatud sõnad.

Eesti kirjakeelde on loodud mõned uued tüvisõnad, mis on kombineeritud meie oma või teiste keelte sõnade häälikulisest materjalist, milledega neil uutel sõnadel leidub ühist ka tähenduse poolest.

Näit.: *relv* — *revolver*, *laip* — saksa *Leiche*, *evima* — inglise *have*, *laup* — vene *лоб*, *meenutama* — *meelde tuletama*, *tõik* — *tõsiasi* jm.

Näiteid niisugustest sõnadest:

embama	(ümbert kinni võt- ma, kaisutama)	mürsk	(kahurikuul)
range	(vali, karm, nõud- lik)	relv	(sõjariist)
reetma	(ära andma)	roim	(kuritegu)
kehtima	(maksvusel olema)	siiras	(otsekohene, ava- meelne)
laip	(surnukeha)		
laup	(otsaesine)	sõltuma	(olenema)
lünk	(tühi koht)	tõik	(tõsiasi)
maak	(metallimuld)	valk	(munavalge)
meenuma	(meelde tulema)	veenma	(uskuma panema)
mõrv	(mõrtsukatöö)	üllas	(suursugune)

6. Harjutus. Rakendada lauseis järgnevaid sõnu: *päl-
vima*, *pulbitsema*, *vakatama*, *võigas*, *üll*, *üha*, *tarm*, *tajuma*,
sohvama, *hüvitama*, *korvama*, *lelu*, *lätima*, *uje*, *orb* (*orvu*),
üllas, *siiras*, *malbe*, *naasma*, *tüün*, *säästma*, *mõönma*, *soosima*,
hõivama, *hagi*.

7. Harjutus. Asendada antud sõnad uutega ja moodus-
tada lauseid: *silmapilk*, *kinni panema* (*ust*), *ära lõhkuma*
(*vana maja*), *alles hoidma*, *meelde tuletama*, *tagasi tulema*,
kätte maksma, *ära andma* (*sõpru*, *isamaad*), *maha jätma*,

kaotama e. ilma jääma, heaks tegema (ülekohut), laiali minema (suits, udu), uskuma panema.

5. Sõnade liitmine (liitsõnade moodustamine).

Uusi sõnu võib tuletada ja seega meie keele sõnavara rikastada kahe või rohkema sõnatüve liitmise teel üheks uue tähendusega sõnaks. Sellist kahest või enamast liitsõnast koosnevat sõna, millel on omaette tähendus, nimetatakse **liitsõnaks**. Liitsõna sisuks on mõiste, mis erineb liidetavate sõnade mõistetest. Nii on liitsõnul *laps* ja *vanker* kummalgi oma tähendus, kuid neid liites saame uue, erineva mõiste *lapsevanker*, milles peegeldub tegelikkuses esinev ese, mis ei ole mõni harilik vanker, vaid „vanker” lapse jaoks, seega uus, erinev mõiste.

Eesti keeles on sõnade liitmine tähtsamaid uute sõnade saamise viise.

Võrrelda rasvaselt trükitud sõnapaare nende tähenduselt.

Kooli majas on internaat.

(Siin on kaks eset — kool ja maja ning nendevaheline kuuluvuse e. päraltoleku vahekord: koolile kuuluv maja.)

Selle **lehma piim** on kõrge rasvaprotsendiga. (Siin on meil tegemist lehma ja tema piimaga, s. o. kaks eset ja nende vaheline kuuluvuse suhe — piim on teatavalt lehmalt.)

Koolimajas korraldati õpilastööde näitus. (Siin on üks ese — koolimaja, s. o. üks teatavat liiki maja, maja, milles asub kool.)

Ema ostis poest kaks liitrit **lehmapiima**. (Siin ei ole tegemist teatava lehma ja temalt saadud piimaga, vaid ühe teatava piimaliigiga, näiteks mitte kitsepiim, vaid lehmapiim, üks ese — piim, sõna *lehma* määrab piima liiki.)

Võimsalt kõlas **rahva laul**.
(Kaks mõistet — rahvas ja laul, rahvas laulab.)

Hellenurme **kolhoosi lehmade** piimaand on tõusnud pea-aegu kahekordseks.
(Teatava kolhoosi lehmad.)

Varsa (kelle?) **kabi** oli haige.
Suur tükk ajab suu lõhki
(vanasõna).

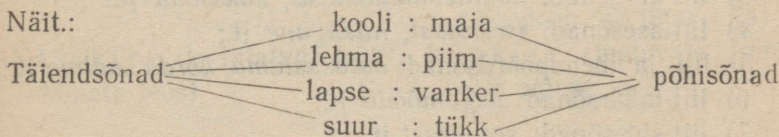
Käsitlesime eesti **rahvalaule**.
(Üks mõiste — rahvalaul, üks teatav laululiik.)

Kolhoosilehmade piimaand tõuseb pidevalt.
(Kolhoosilehmad on lehmad, kes ei ole talunike või kolhoosnikute omad, vaid kolhooside omad, seega teatav liik lehmi.)

Varsakabi kasvab heinamaal.
Suurtükk oli asetatud põõsaste vahele.

Liitsõna koosneb kahest osisest: täiendsõnast ja põhisõnast.

Näit.:

Põhisõnaks on alati liitsõna viimane sõna, kuna eelmine (või eelmised) on täiendsõna(d). Näiteks: *nisuseeme, maailmavaade, kirjavahemärk*; põhisõnadeks on *-seeme, -vaade ja -märk*, kuna *nisu-, maa-, ilma-, kirja- ja vahe-* on täiendsõnad.

Liitsõnas hääldatakse esimest osist suurema rõhutamisega, s. t. tema pearõhk on täiendsõnal ja kui neid on mitu, siis esimesel neist: *rähvalaul, péalinn, liiduvabariik*.

Liitsõna käänamisel muutub tavaliselt ainult põhisõna: *lehmapiim, lehmapiima, lehmapiimaga* jne., *liiduvabariik, liiduvabariigi, liiduvabariiki, liiduvabariigis, liiduvabariigist* jne.

Märkus. Erandiks on *ne-lõpuline* täiendsõna ja mõned muud liitsõnad: *vaenelaps* (om. *vaeselapse*), *teinepool* (*abi-kaasa*), *seesama*, *seesamane* jt.

8. **Harjutus.** Koostada lauseid, milles järgnevad sõnapaarid esinevad nii liht- kui liitsõnadena:

1. *hobuse jõud*, 2. *kolhoosi noor*, 3. *klassi töö*, 4. *lapse kingad*; 5. *vana isa*, 6. *noor mees*, 7. *vana sõna*; 8. *teine pool*; 9. *mööda minnes*, 10. *üle pea*.

Liita võib tüvesid peaaegu kõigist sõnaliikidest: *ajaleht*, *töölisnoor*, *omalooming*, *kivikõva*, *tulipunane*, *kevadvärsk*, *iseend*, *viissada*, *seetõttu*, *ärateenitud* (kiitus), *tagasitoomata* (raamat) jne.

Liitsõnu liigitatakse selle järgi, mis sõnaliiki on põhisõna. Nii on:

- 1) liit-nimisõnad: *terassulg*, *söögilaud*, *noormees* jt.;
- 2) liit-omadussõnad: *tulipunane*, *sulgkerge* jt.;
- 3) liit-arvsõnad: *kolmteistkümmend*, *kakssada* jt.;
- 4) liit-asesõnad: *iseennast*, *niisugune* jt.;
- 5) liit- ja ühendpöördsõnad: *autasustama*, *korda saatma* jt.;
- 6) liit-määrsõnad: *aegamööda* jt.;
- 7) liit-sidesõnad: *seepärast* jt.

6. Liitnimisõnad.

Liitnimisõna põhisõnaks on alati nimisõna, täiendsõnaks enamasti nimisõna, kuid võib esineda ka muid sõnaliike.

Nimisõnaline täiend esineb sagedamini nimetavas või omastavas käändes. Selle järgi on meil tegemist nimetavalise (e. nominatiivse) ja omastavalise (e. genitiivse) liitumisega.

Näit.: 1) *klaaspurk*, *põldohakas*, *aegsütik*, *keelpill*;
2) *klaasivabrik*, *põllutöö*, *leivaahi*, *südamesõber*, *lennuasjandus*.

Harvemini esineb nimisõnaline täiend ka muis käändeis: *sõttaminek, kooliskäija, teelolek, tööleminek, tervekssaamine, headsoovija, töötatööline.*

Nimetavalisel ja omastavalisel nimisõnade liitumisel on tähenduslik vahe. Seepärast tuleb eelkõige kindlaks määrata, missugune tähendus on nimetavalisel ja missugune omastavalisel liitumisel, et kumbagi liitumist tarvitada õigesti.

Võrrelda näit.:

Nimetavaline liitumine	Omastavaline liitumine
terasviil (terasest tehtud viil)	teraseviil (viil terase viilimiseks)
raudahi (rauast tehtud ahi)	rauaahi (ahi raua sulatamiseks)
tütarlaps (naissoostlaps)	tütrelaps (tütre oma laps, võib poeg või tütar olla)
käsikiri (kirjutatud, trükimata teos)	käekiri (teatavale inimesele omane kiri)

7. Nimisõnade nimetavaline (nominatiivne) liitumine.

Nimetavaline liitumine esineb järgmistel juhtudel:

1. Täiendsõna tähendab materjali e. ainet, millest põhisõnaga väljendatud ese on tehtud või koosneb.

Näit.: *terassulg, nahkkinnas, klaasnõu, vaskkatel, plekkkatus, õlgkatus, viltsaapad, siidriie, siidkleit, pottahi, kivimaja, palkmaja, nõõrredel, lõuendpuri, piparkook, plüüsmööbel, lumimemm, pitskrae, sulgpadi, paberraha, kipskuju, steariinküünal, pappkast, terasplaat, hõberaha jt.*

2. Täiendsõna tähendab põhisõnaga väljendatud eseme 1) kuju, millena ta esineb, või 2) olulist tunnust.

Näit.: a) *aedlinn* (aiakujuline linn, linn-aed, s. o. linn, mis on ühtlasi aed), *juurvili* (juurena esinev vili), *käskkiri* (kiri, mis on ühtlasi käsk), *põhikiri* (põhjaks, aluseks olev kiri), *asitõend*, *linnriik*, *sihtjoon*, *märklaud*, *pidupäev*, *piduõhtu*, *rongkäik*, *piltmõistatus*, *kiiktool*, *lõõtspill*, *hõimrahvas*, *rindkuju*, *lillkapsas* jt. b) *lehtpuu* (oluliseks tunnuseks on lehed), *okaspuu*, *sarvloom* (selle looma oluliseks tunnuseks on sarved), *kilpkonn*, *poeglaps*, *tiibklaver*, *härghöövel*, *kaelkirjak*, *kiudlina*, *sõrgloom*, *sulgloom*, *soomusrong*, *okastraat*, *raamsaag*, *rohtlaas*, *keerdtrepp*, *tükksuhkur*, *lakk-kingad*, *nurksulud* jt.

3. Täiendsõna tähendab põhisõnaga väljendatud eseme seisundit ja asendit.

Näit.: *piirjoon* (piiril olev joon), *piirjõgi*, *piirriigid*, *lõppkoosolek* (lõpuks peetav koosolek), *lõppsõna*, *lõpparve*, *lõpppidu*, *lõppeksam*, *naaberküla*, *naabermaja*, *naabervald*, *põhilaud*, *otslaud*, *külgsein* jt.

4. Täiendsõna tähendab põhisõnaga väljendatud eseme või olendi püsivat, olulist asukohta või olulist esinemisaega.

Näit.: *merisiga* (loom, kelle oluliseks asukohaks on meri, kes elab ainult meres, vrd. *mereloom*, kelle püsivaks, alatiseks elukohaks ei tarvitse olla meri), *meriliilia*, *merivähk*, *põldpüü*, *põldhein*, *põldhiir*, *aedmaasikas*, *aedvili*, *metssiga*, *vesiroos*, *mägikits*, *metsvabarnad*, *metsõunapuu* jt., *talvrukis* e. *talirukis* (rukis, mis kasvab ületalve), *talvili* (*talivili*), *talvnisu* (*talinisu*), *talvmüts* (*talimüts*), *kevadpalitu*, *suviülkond*, *suvi-vili*, *suvikübar* jt.

5. Täiendsõna tähendab eset, nähtust või kehaliiget, mille abil on mingi tegevus esile kutsutud.

Näit.: *vesiveski* (vee abil töötav veski), *pumpkaev* (kaev, mis töötab pumba abil), *õhkjahutus* (jahutus õhu abil; vrd. *õhujahutus* — jahutatakse õhku), *aurküte*, *vesiküte*, *gaasküte*, *elekterküte*, *elektervalgustus*, *gaasmürgitus*, *õhkpidur*, *õhku puhastus*, *vesijahutus*, *vesivärv*, *vesiravi*, *nikotiinmürgitus*, *käsitöö*, *käsipall*, *käsimasin*, *jalgratas*, *jalgpall*, *jalgpedaal*, *peegelpilt*, *trükkteos*, *huulhäälik*, *purilennuk* jt.

Märkus: Erandlikult liitub vahendit tähendav täiend sõna mõnikord ka omastavaliselt: *kurguhäälik*, *rinnahingamine*, *tuuleveski*, *aurulaev*, *purjelaev* jt.

6. Mõnedes vanemais rahvakeelseis liit sõn us.

Näit.: *pottsepp*, *sadulsepp*, *plekksepp*, *kingsepp*, *merimees*, *arvepidaja* jt. (elukutsed); *kangaspuu*, *kangastelg*, *tugipuu* (töövahendid); *mesipuu*, *laudlina* jt.

7. Mõningais saksa keelest laenatud sõnades.

Näit.: *postkaart*, *postkontor*, *postmark*, *tempelmark*, *kreiskool*, *koolmeister*, *pruutpaar* jt.

8. Mõningais keemilisi ühendeid tähistavais termineis.

Näit.: *kloorvesinik*, *väävelsüsinik*, *soolhape*, *vesinikühapend* jt.

8. Nimisõnade omastavaline (genitiivne) liitumine.

Omastavaline liitumine esineb järgmistel juhtudel:

1. Täiend sõna näitab põhisõnaga väljendatud eseme või olendi funktsiooni e. otstarvet, s. o. milleks või kelle, mille jaoks on see ese või olend olemas.

Näit.: *metallitehas* (tehas metalli töötlemiseks), *rahvamaja* (maja rahva kogunemiseks kultuurhariduslikuks tööks),

karjalaut (laut kariloomade jaoks), lapsevanker, veoloom, piimalehm, saiajahu, lillepott, paberikorv, riidekapp, raamatu-riiul, põllumaa, heinamaa, aiamaa, veoauto, püügiriist, söögi-saal, piimamannerg, leivakott, kartulikorv, kirjapaber, akna-kate, õhuaken, kontserdisaal, puhkekodu, koolimaja, habeme-nuga, peavari, matuseplats, viljapeksumasin jt.

Märkus: *s*- ja *ne*-lõpulised täiendsõnad liituvad oma põhi-sõnaga tavaliselt konsonanttüvelisena, kuigi täiendsõna väl-jendab funktsiooni (kirjutuslaud, õmblusmasin, tootmisprot-sess, elamistung jt.).

Omastavaliselt tuleb *s*- ja *ne*-täiendsõna liita, kui *s*- või *ne*-sõna tähendab asja või olendit, millele või kellele põhisõna tegevus on sihitud.

Näit.: kirjanduselugeja, looduseuurija, kaugusemõõtja, vai-mustuseavaldus, otsusevõimeline jt.

Sõnades *vaenelaps*, *teinepool* (abikaasa) liitub *ne*-lõpuline täiendsõna nimetavaliselt ja siis käänduvad mõlemad sõnad (*vaeselapse*, *vaestlast* jne.), kuid ka neis sõnus tarvitatakse konsonanttüvelist liitumist: *vaeslaps*.

2. Täiendsõna näitab laadi ja liiki (kuuluvuse, päritolu, koosseisu, koha, aja, tööala, vormi, laadi jne. alusel), vastates küsimusele *missugune?*

Näit.: õepoeg, vennatütar, naisemees, vallamaja, ühis-konnakord, meistritöö, linnulaul, vankrimürin, rahvakomme, pulmakomme, rahvasaadik, päikesekiir, lehmapiim, (piim, mis lehmalt saadud), lambavill, vasikanahk, seapraad, loomaliha, põrsasült, hobusejõud, karujõud, tatratangud, raualadu, rukki-leib (leib, mis rukkijahust küpsetatud), oasupp, nisuväli, masinakiri, õunamoos, rauamaak, kuusemets, lepavõsastik, õiekroon, seinatahvel, laualamp, külamees, linnakodanlus, ajaleht, päevatöö, pöördepunkt, olukord, seisukoht, rahva-haridus, maailmavaade, põllumees, vabrikutöeline, kooliõde jt.

3. Täiendsõna näitab eset, millele on põhisõnaga väljendatud tegevus sihitud.

Näit.: *kartulivõtmine, raamatuköitmine, põlluküünd, sõnnikuvedu, heinategu, viljalõikus, katuseparandus, alkoholi-keeld, kaubatoodang, enesekriitika, leivatööstus, nahatööstus, viljakuivatus* jt.

4. Täiendsõna näitab põhisõnaga väljendatud tegija või töötaja tegevuse objekti või ala, kusjuures liitsõna tervikuna väljendab tegijat, ametit, elukutset.

Näit.: *leivaküpsetaja, korstnapühkija, pioneeri juht, auto-juht, traktorijuht, lastearst, lastekasvataja, kartulipanija, heina- niitja, loomakarjane*.

5. Täiendsõna tähendab eset ja põhisõna temalulist osa, kusjuures liitsõna tervikuna väljendab esemeosa liiki.

Näit.: *noatera, pealagi, masinarihm, raamatuleht, kaseleht, mooniõis, silmater, jalatald, käeluu, adranina, äkkepulk, aknaraam* jt.

6. Täiendsõna tähendab ainet ja põhisõna selle teatavakujulist osa või hulka, kusjuures liitsõna tervikuna väljendab aine osa või hulka.

Näit.: *veetilk, liivatera, vihmapiisk, kullatükk, leiva- raasuke, tolmukübe, mullakamp, klaasikild, suhkrutükk, taku- tort, niidijupp; heinakoorem, vereoja, tulemeri, rahvamass, meestesalk, linnuparv* jt.

7. Täiendsõna tähendab liiginime ja põhisõna sugu- nime.

Näit.: *tammepuu, kuusepuu, süiakala, sirelipöösas, sääse- putukas, rukkivil, silmahammas, hurdakoer, jaanuarikuu, oktoobrikuu, jaanipäev, kolmapäev, nääripäev* jt.

8. Täiendsõna tähendab liiginime ja põhisõna selle iseloomustavat erinevust, kusjuures liitsõna tervikuna väljendab liiki, sageli halvustavalt.

Näit.: *hobusekronu, mehemürakas, pisinolk, tüdrukutirts, kapiloks, jalgrattalogu* jt.

9. Harjutus. Liita järgnevad sõnad kas nimetavaliselt või omastavaliselt.

1) raud + tööstus, 2) nahk + kasukas, 3) tint + pott, 4) vagun + aken, 5) vilt + tuhvel, 6) nurk + sulg, 7) aed + linn, 8) käsi + pall, 9) jalg + tee, 10) lõpp + sõna, 11) vesi + küte, 12) kloor + lubi, 13) vend + naine, 14) sõit + riist, 15) laud + lamp, 16) aeg + lugu, 17) siid + kleit, 18) hein + vedu, 19) haridus + ministerium, 20) leib + labidas, 21) vili + peks, 22) juur + vili, 23) ajalugu + teadus, 24) mets + vaht, 25) vanker + ratas, 26) hein + kuhi, 27) õlg + katus, 28) sõrg + loom, 29) aken + eesriie, 30) õlg + kuhi, 31) valgus + allikas, 32) õigus + mõistja, 33) käsk + otsus, 34) õun + supp, 35) riist + võimlemine, 36) mets + õun + puu.

10. Harjutus. Kirjutada täiendsõnadest *selg, raud, piim, mees, käsi, härg* ja *aed* nimetavalisi ja omastavalisi liitnimisõnu.

11. Harjutus. Liita põhisõnadele *asi, laps, leht, masin, tehas, tööline* ja *vili* täiendsõnu nimetavas ja omastavas.

12. Harjutus. Kirjutada ajakirja „Eesti Bolševik” mõnest artiklist välja kõik liitnimisõnad, nimetavaliselt liitunud sõnad ühte ja omastavaliselt liitunud sõnad teise rühma ning märkida igale täiendsõnale peale selle liik tähenduse järgi.

9. Nimetavaline ja omastavaline liitumine omadussõnaga.

Kui täiendsõna väljendab sarnasust või võrdlust mingi esemega, siis liitub ta nimetavaliselt järgneva omadussõnaga.

Näit.: *süsimust* (must kui süsi), *jänes-arg*, *haudvaikne*, *hiirvagune*, *tuhkhall*, *vikerkaarikirju*, *kuldkollane*, *pronks-punane*, *meriroheline*, *piimvalge*, *õhkkerge*, *raudraske*, *klaas-sile*, *jõhoterav*, *niitpeen*, *kristallselge*, *kuldkallis*, *surmkindel*, *lindprii*, *päevselge*, *koitkaunis*, *taevassinine*, *kirsspunane*.

(Nimisõnades *hauavaikus*, *koeratruudus*, *linnupriius* on omastavaline liitumine.)

Kui täiendsõna tähendab „millegi suhtes”, „millegi poolest”, siis liitub ta omastavaliselt.

Näit.: *verevaene* (vaene vere poolest), *viljarikas*, *kohuse-truu*, *veekindel*, *alkoholivaba*, *meetripikkune*, *maitsepeen* jt. *ne-*, *line-lõpulise* põhisõnaga liitub täiendsõna omastavaliselt.

Näit.: *sügavamõtteline*, *kolmerublane*, *kahekeelne*, *hullumeelne*, *suurelatuseline*, *ühevanune*, *meretagune*, *teravamõtteline*, *teravaotsaline*, *heledajuukseline* jm.

Erandiks on juhtumid, kus liitsõna juba ilma *ne-lõputa* on nimetavalise liitumisega: *üksmeel* — *üksmeelne*, *nüüdisaeg* — *nüüdisaegne*, *vokaallõpuline* jt.

Omadussõnad liituvad omavahel nimetavaliselt.

Näit.: *kurikuulus*, *hulljulge*, *magushapu*, *kibesoolane*, *valkjassinine*, *tumepruun*.

Sellised liitsõnad säilitavad sageli kaks eri mõistet, sulatamata neid uueks mõisteks.

Näit.: *majanduslik-poliitiline* (majanduslik ja poliitiline), *marksistlik-leninlik*, *tühipaljas* (tühi ja paljas), *valusraske*, *rumaluhke*, *lüürilis-romantiline*, *ajalis-ruumiline*, *matemaatilis-füüsiline* (vt. *ne-lõpuline* täiendsõna).

13. Harjutus. Liita kas nimetavaliselt, omastavaliselt või konsonanttüveliselt ja põhjendada:

1. Võit + rõõmus, 2. viis + aastak, 3. meri + äärne, 4. päev + selge, 5. surm + haige, 6. kaks + keelne, 7. vili +

rohke, 8. haud + vaikne, 9. saak + rikas, 10. haud + vaikus, 11. terav + mõistuseline, 12. raud + raske, 13. piim + valge, 14. naaskel + terav, 15. vesi + rohke, 16. üks + meelne, 17. kirss + punane, 18. mees + kõrgune, 19. terav + nurkne, 20. võilill + kollane, 21. kümme + aastane, 22. täis + nurkne, 23. jõhv + peen, 24. kindel + käeline, 25. nimi + sõnaline, 26. tikk + sirge, 27. nukker + meelne, 28. leht + puine, 29. hiir + vaikne, 30. päike + paisteline, 31. nüüdne + aegne, 32. nõör + sirge, 33. lind + priius, 34. kolm + nurkne, 35. lind + prii, 36. koer + truu, 37. taevas + sinine, 38. alkohol + vaba, 39. koit + kaunis.

14. Harjutus. Liita järgmised sõnad:

1. Kirjutus + masin, 2. kinnine + täht, 3. vaene + laps, 4. õigus + mõistja, 5. tervitus + marss, 6. naine + kohtunik, 7. harjutus + kool, 8. seadus + tundmine, 9. jalutus + käik, 10. kinnine + vara, 11. nüüdne + aeg, 12. didaktiline + meetodiline, 13. hobune + jõud, 14. hobune + raud, 15. rebane + nahk, 16. väline + turg, 17. veis + liha, 18. kirjutamine + oskus, 19. lugemine + himu, 20. suitsetamine + vagun, 21. valimine + leht, 22. elustamine + katse.

10. Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

Liitsõna osised (täiend- ja põhisõna) kirjutatakse kokku. Kuid sageli pole kerge otsustada, kas on tegu liitsõnaga või mitte ning kas sõnad tuleb kokku või lahku kirjutada. See vajab tihtigi üksikasjalist analüüsi.

Näiteks: Kas see on linna maja või linnamaja? Linna maja tähendab, et maja on linna oma, linnamaja aga tähendab erilist majaliiki, kas ehitus- või kasutusviisilt, ülesandelt jne., vastandina näiteks vallamajale. Samal alusel on liitsõnad ka *linnaelanik*, *linnakool*, *linnaajagu*, *linna-*

korter, linnamaks, linnatee, linnateenija jne. kui eri mõisted, mis tähendavad eri liiki elanikke, koole, jagusid, kortereid, makse jne. Kui aga mingit uut mõistet ei teki, kui maja on vaid linna oma (ta võib-olla ei asetsegi linnas), kui elanik vaid käesoleval korral asub linnas ja kuulub maaelanike hulka jne., siis on meil tegu kahe mõistega nende tavalises tähenduses kuuluvuse vahekorraga, liitsõna ei teki, ja me kirjutame nad lahku. Sellepärast tuleb igal kaheldaval juhul selgusele jõuda, kas on tegu uue mõistega ja mis on selle sisu, ning milline oleks käesolevate sõnade sisu ilma liitmiseta ja millist vahekorda nad siis väljendaksid.

Viimaste peensusteni on liitsõnade piiri ja kokkukirjutamist kaunis raske määrata. See on kerge vaid juhtudel, kus sisuline külg määrab ette kindla ühtepidise tähenduse. Kui aga on võimalik kahesugune arusaamine, kui liitsõna ja vastavate eri sõnade sisuline vahe on ebaselge, siis on raske kindlat reeglit rakendada. Näit. kas *tööliskoortekool* või *tööliskoorte kool*? Kas on tegemist erilise kooli liigiga või lihtsalt juhtumiga, et töölisnoortel on oma eri kool? Kas näit. *põllumajandussaaduste-hankeleping* on eri liik lepinguid ja nõuab seetõttu kokkukirjutamist? Ebaselgeil juhtudel, seda enam kui on tegu pikkade ja raskelt-loetavate sõnadega, on parem juba lahku kirjutada.

Sõnad, mis kokku moodustavad omaette mõiste, kusjuures harilikult ei ole enam tajutav liitsõna üksiksõnade tähendus, kirjutatakse kokku. Näit.: *põllumees, kolhoosipõllud, ametiühing, pääsusilm, kassikäpp, konnakapsas, neljapäev, uusaasta* (= 1. jaanuar), *sedamaid, möödaminnes* (= muuseas), *jalapealt, igaüks, Isamaasõda, maailmavaade* jt.

Raskesti loetavad ning ebasoovitavad on liiga pikad liitsõnad. Nii ei saa kokku kirjutada *Transpordimasinatööstuse-*

ministeerium, keskkooliõpetajakutsetaotlemiseksamikomisjon, piimandusbakterioloogiaalalaboratoorium, raamatuseljaümmardamismasin jms.

Rahva kõnekeeles ühendatakse rõhutamise abil liitsõnaks kaks sõna, harvemini kolm, aga mitte rohkem.

Näit.: *tütarlaste keskkool, masinakirjutaja töönorm, algkooliõpetaja kutse* jms.

Allpool vaatleme eraldi nimisõnade, omadussõnade, kohanimede, arvsõnade, pöördõnade ja määr- ning sidesõnade kokku- ja lahkukirjutamist.

11. Nimisõna + nimisõna.

1) Kui täiendsõna on ainsuse nimetavas või konsonanttüveline, kirjutatakse ta oma põhisõnaga kokku.

Näit.: *vaskkatel, vesiveski, lagipea, hõbelusikas, kuld-nokk, teravili, kordmagu, kunstiid, käsitöö, naisarst, hingamiselund, töölisklass, tootmisvahend, inimsugu* jt.

2) Omastavaline täiend kirjutatakse põhisõnast lahku, kui ta osutab päraltolemist, kuuluvust (enamasti kellelegi üksikule) ja vastab küsimustele: *kelle, mille päralt? kelle, mille oma?*

3) Omastavaline täiend kirjutatakse põhisõnaga kokku, kui ta väljendab liiki või laadi ja vastab küsimustele: *mis liiki? mis laadi? mis sugune?*

Lahku:

(selle) kase mahl

(selle) sea jalg

Kokku:

kasemahl (missugune, mis liiki mahl?)

seajalg (missugune, mis liiki jalg?)

(selle) linnu laul
(selle) linna elanikud
(mille elanikud?)
(selle) vabriku korsten
(selle) küünla tuli

linnulaul (mis liiki laul?)
linnaelanikud (elanike liik)
vabrikukorsten (korstna liik,
mitte elamukorsten)
küünlatuli (tule liik)

4) Nimisõna omastavaline täiend kirjutatakse põhisõnast lahku, kui tal endal on täiend.

K o k k u:

kolhoosikari
vankriratas
keeleõpetaja
raamatukauplus

L a h k u:

Rannamäe kolhoosi kari
raudtelgedega vankri ratas
eesti keele õpetaja
vanade raamatute kauplus

Kui aga see täiend kuulub kogu liitsõnale, kirjutatakse omastav põhisõnaga kokku. Näit.: *tähtis keeleküsimus* (täiend *tähtis* kuulub liitsõna *keeleküsimuse* juurde), samuti: *sotsialismimaa töökangelane* jt.

5) Nimisõna mitmuse omastav kirjutatakse põhisõnast harilikult lahku, kui ei ole erilist põhjust ega vajadust kokkukirjutamiseks. Näiteid: *majade katused, sõnade valik, värvide küllus, lehtede kahin, linnade elanikud, loengute sari, vigade parandus* jt.

Erandlikult kirjutatakse nimisõna mitmuse omastav põhisõnaga kokku, kui ta koos põhisõnaga moodustab kindla mõiste ja kui on vaja osutada täiendi liigilist tähendust.

Näit.: *lasteaed, naistearst, teadetebüroo, vöörastemaja* jt.

L a h k u:	K o k k u:
vanemate armastus laste vastu (vanemad armastavad lapsi)	vanematearmastus (armastus vanemate vastu)

M ä r k u s. Siltidel, templitel ja kuulutusplakatitel võib kergloetavuse pärast pikemaid sõnu kirjutada ka lahku.

15. Harjutus. Kirjutada sulgudes olevad sõnad kokku või lahku.

1. „Siit nüüd (adra + jälg) ja (ratta + roobas) üle värsked (kevad + künni) käib...” (*M. Raud*). 2. Gorki nimega on (maa + ilma + kirjanduses) seotud uus (loomingu + meetod) — sotsialistlik realism, mis on inimese (kunsti + loomingu tipp + saavutuseks). 3. Möödunud aastal võtsid paljud (tööstus + transpordi + ja ehitus + ettevõtted) endile kohustuse täita sõjajärgse stalinliku (viisaastaku + plaan) nelja aastaga. 4. (Rahva + demokraatia + maade) mitmekülgsed (edu + sammud) on tingitud Nõukogude Liidu väärtuslikust ja omakasupüüdmatus abist. 5. Ostetakse (turu + hindadega mee + vaha, seebi + rasva, looma + karva, mere + rohtu ja hobuse + saba + jõhvi). 6. Makarenko raamatus „Pedagoogiline poem” pole kirjaniku (fantaasia + kujusid), vaid see on jutustus (töö + kogemustest), nõukogude töötaja (auto + bio + graafia). 7. (Kunsti + sektsiooni) istungil esines nõukogude (heli + looja) Šostakovitš, kes kõneles (muusika + kultuuri) määratust arenemisest Nõukogude Liidus. 8. Oma (huvi + alased) arendavad noored rohkearvulistes (isetegevus + ringides). 9. (Tööstus + ettevõtete) vooluga varustamiseks ja tuhandete hektaaride (niisutus + probleemide) lahendamiseks.

damiseks püstitati võimas (hüdro + elektri + jaam). 10. Sõmerpalu sovhoosi (põllu + töö + brigadir) on lasknud juba aegsasti korda seada oma (võitlus + vahendid — põllu + töö + riistad ja + masinad). 11. Kuulati Donbāssi (rajooni + komitee partei + organisaatori) jutustust sealsete (tööstus + ettevõtete) sõjajärgsest taastamistööst. 12. Viljakat tööd teeb (spordi + seksioon). 13. Vaataja silme ees avardub meie (naaber + vabariigi) loodus. 14. Iga kuuga mehhaniseeritakse (põlevkivi + kaevandusi) järjest rohkem. 15. Alustati eel-töid ulatuslikeks (maa + parandus + töödeks). 16. („Elektri + hõõg, soojus + tarm, töö + pinge) anduv, kuid karm siin traktoreid loob põldureile” (E. Hiir). 17. Tennis nõuab äärmist tasakaalu (keha + liigutustes), kiiret (jalgade + tööd, öla + vöö + liikuvust ja + täpsust). 18. Üleliidulise (keha + kultuuri + kompleks) VTK on Nõukogude Liidu kehalise kasvatususe riikliku süsteemi aluseks. 19. (Töö + viljakus) on (ühiskonna + korra) võiduks kõige tähtsam. 20. Leedu noortes (põllumajandus + artellides) on käsil (ettevalmistus + tööd) (kolhoosi + asulate) ehitamiseks. 21. (Käibe + vahendite + ringluse) kiirendamine on tähtis rahvamajanduslik ülesanne. 22. Põllumajanduse Ministerium ning kohalikud (partei + ja nõukogude + organid) peavad hoolitsema selle eest, et kolhoosides arendataks võrdselt kõiki (maa + viljeluse + ja looma + kasvatus + harusid). 23. (Lukk + sep-pade + noorte + brigaadis) täideti (töö + norme) vähemalt 130-protsendiliselt. 24. Tallinna (Vineeri + ja Mööbli + vabriku töötajate + kollektiiv) on tulnud edukalt toime tootmis-ülesannetega. 25. „Ent veel tuli käia (kannatuste + radu), raskes sõjas pidu muutus (surma + peoks). 26. (Lapse + märk) ta otsalt jäljetumalt kadus, (vaimustuse + tuli) küpses karmiks teoks.” (D. Vaarandi).

12. Omadussõna (või arvsõna) või pöörd sõna käändeline vorm + nimisõna.

Omadussõna, samuti ka arvsõna ja pöörd sõna käändeline vorm kirjutatakse nimisõnast üldiselt lahku. Kokku kirjutatakse ainult siis, kui see moodustab koos nimisõnaga eritähenduselise sõna.

L a h k u:	K o k k u:
<i>väike rahvas, vana mees, uus aasta, põlev puu, kolm poissi, lugeda soovimine, tegemata töö</i>	<i>väikerahvas, vanamees, uus aasta (1. jaanuar), põlev kivi, kolmnurk, sõttaminek, magamataolek</i>

Liitsõna moodustumine toimub järgmiselt:

1) Kui liitnimisõna täiendsõnaks on omadus- või arvsõna, mis liitub nimetavaliselt või konsonanttüveliselt põhisõnale ja jääb käändumatuks kõigis käändeis.

Näit.: *väikerahvas, suurlinn, vanasõna, noormees, hapuoblikas, üksmeel, kolmnurk, kuustahukas, nüüdisaeg, kinnistäh, ühiskeskool, normaalaeg.*

2) Nimetava asemel võib olla omadussõna lühemal kujul.

Näit.: *tooraine, võõrkeha, lühikursus, pisielukas, kiirkiri, sirgjoon, punapõsk, sinisilm, kõrgraba jt.*

3) Rahvusvahelistel omadussõnadega jääb niisugusel korral *ne-lõpp* ära.

Näit.: *agraarolud, administratiivkaristus, normaalolukord jt.*

4) Liitnimisõna täiendsõnaks võib olla ka pöörd sõna tüvi ja selle käändelised vormid. Pöörd sõnaline täiendsõna liitub tavaliselt konsonanttüveliselt.

Näit.: *nuumvasikas, tõmbsoon, parknahk, purskkaev, pressraud, hõõglamp, rändrahvas, kopeerpress jt.*

5) Pöördsõna käändelistest vormidest võivad täiendsõnadeks olla oleviku kesksõna, *ma-* ja *da-*tegevusnimi, ja- ning *mine-*lõpulised teonimisõnad.

Näit.: *põlevikivi, tegevliige, magamaminek, sõitasoovija, söömataolek, kütjaruum, elamisluba* jt.

13. Liitomadussõnade kokku- või lahkukirjutamine.

Liitomadussõna põhisõnaks on omadussõna, täiendsõnaks aga võib olla nimi-, omadus- või arvsõna.

Kui põhisõnaks on *ne-*, *line-* või *lik-*lõpuline omadussõna, siis kirjutatakse see oma täiendsõnaga alati kokku.

Näit.: *eestikeelne, meetrilaiune, heledavärviline, kümneaastane, Koidula-aegne, heatahtlik, kergeusklik* jt.

Kui täiendsõna juurde kuulub täiend, siis kirjutatakse põhisõna lahku, näit.: *kolme meetri laiune, Lydia Koidula aegne, kahekümne viite aastane* jt. (Kuid: *25-aastane, 245-leheküljeline*.)

Muudel juhtumitel kirjutatakse kokkukirjutamise üldreegli järgi (vt. ka p. 9!).

16. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku.

1. See (magistraal + kraav) on kaevatud viie meetri + pikkune). 2. (Meetri + laiusi) (siid + kangaid) oli letil. 3. Ära ole nii (upsakas + rumal) ja (sõna + kehv)! 4. Kas tunned seda (kinnis + tähte)? 5. Eestlased on (väike + rahvas), kellel on kõik võimalused arenemiseks teiste NSV Liidu (väike ja suur + rahvaste) hulgas. 6. (Lapse + silmad) on (vesi + hallid) ja säravad (tume + rohelistena). 7. See (taevas + sinine) (sits + rätik) sobib sulle (suure + paraselt). 8. (Üle + vaade) (sõja + eelsest) (nõukogude + kirjan- dusest) oleks puudulik (laste + kirjandust) mainimata jättes. 9. (Nõukogude + kirjandus) on (palju + rahvuseline) kirjan-

dus. 10. See kaev on (põhjatu + sügav). 11. (Riikide + vahelised) suhted on reguleeritavad (rahvusvahelise + õiguse + normidega).

17. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku.

1. Nõukogude Eesti saab igal aastal (naaber + vabariikidelt) sadade miljonite rublade eest (tööstus + ette + võtete seadmeid), (põllu + töö + masinaid) ja (mineraal + väetisi). 2. (Tööstus + toodangu) (oma + hinna) alandamisest saadud (üle + plaanilise) (kokku + hoiu) (üld + summa) moodustas 1948. a. üle 6 miljardi rubla. 3. Eesti NSV (Ülem + nõukogu) Presiidium autasustas seoses (rahvus + vahelise) (naiste + päevaga) 8. märtsil (au + kirjadega) 51 (ees + rindlikku) (nais + töötajat). 4. Üle (vaba + riigi) toimub edukalt noorte värbamine (põlev + kivi + basseini) (töö + jõu + reserveid) (vabriku + tehase + koolidesse). 5. Kuldsest ja (tagasi + pöördumatust) (lapse + east) kirjutab vene kirjanik Sergei Aksakov oma jutustuses („Bagrovi + poja + poja) (lapse + põlve + aastaid”). 6. (Maa + ilma + sõja) (eel + õhtul) ilmusid trükis esimesed (pea + tükid) Maksim Gorki (auto + biograafilisest) jutustusest („Lapse + põlv”). 7. Nõukogude (vennas + vaba + riigid) annavad meile (iga + külget) suurt abi. 8. Eestis on (sõja + järgse) stalinliku (viis + aastaku + jooksul) loodud uus (tööstus + haru) — (põlev + kivi + gaasi + tööstus). 9. Mitšurinskis algas (Mitšurini + nimelise) (geneetika + laboratooriumi) (kasvu + hooneis) (külma + kindlaile) aluseile parimate (viina + marja + sortide) vääristamine.

18. Harjutus. Põhjendada järgmiste sõnade puhul nime-tavalist või omastavalist liitumist.

Nimetavaline liitumine: *õhkpidur, metallraha, raudnael, muldvoall, mägikits, rahvusküsimus, vesiveski, siidsukk, tint-*

vedelik, kiiktool, naisarst, naisrätsep, nõöpnõel, kilpkonn, piduõhtu, elekterküte, vesiküte, vesiroos, suvinisu, postkontor, aiamaa, nisupüül, leivaahi, onupoeg, laulupidu.

Omastavaline liitumine: *õhupuhastus, mäeronija, sügise-
tuul, keeleküsimumus, söögilaud, kevadekuulutaja, siidikorv,
tindipott, rasvaheeringas, lillekimp, naistearst, naisterätsep,
piimanõu, leivasupp, riidekapp, hernehirmutis, enesepettus,
rebasenahk.*

N ä i d i s:

õ h k p i d u r — õhk pidurdab (täiendsõna tähendab va- hendit)		õ h u p u h a s t u s — puhas- tatakse õhku
---	--	--

19. Harjutus. Liita klambreis olevad sõnad kas nimetavaliselt, omastavaliselt või konsonanttüveliselt.

A. 1. Eesti teatri (aeg + lugu) on lahutamatult ühendatud meie (kodanlik + rahvusliku + liikumise + aegse) esimese (haritlane + naise) ja kirgliku (isamaa + lauliku) Lydia Koidula nimega. 2. (Vaba + riigi) (partei + organisatsiooni) juhtimisel, (üle + liidulise) Kommunistliku (bolševike) Partei (Kesk + komitee) ja (selts + mees) Stalini juhtimisel saavutas Eesti NSV töötav rahvas (silm + paistvaid) tulemusi sotsialistlikus (üles + ehitus + töös). 3. (Liit + vabariikides) toimus (esma + kordselt) (rahvas + kohtute) valimine. Eesti NSV (Ülem + nõukogu) Presiidiumi seadlusega määrati (rahvas + kohtute) valimised Nõukogude Eestis 6. veebruarile 1949. aastal. 4. See poliitiline kampaania toimus ajal, millal nõukogude inimesed saavutasid hiilgavaid (tootmine + võite) (sõja + järgse) (viis + aastaku) (enne + täht + aegsel) täitmisel. 5. Kibedaks pilkeks (õigus + mõistmise) üle on kapitalistlike kohtute igasugused (protsess + reeglid), mis on

(politseilik + kapitalistliku) terrori üheks väljenduseks töötajate vastu. 6. Nõukogude Liidu stalinlik (väline + poliitika) leiab suurimat (poole + hoidu) kõikjal (tööline + klassi) hulgas kogu (maa + ilmas). 7. (Rahvas + demokraatia) maad sammuvad edasi oma (aeg + loolisel) (arenemine + teel) (Lenini + Stalini) geniaalsete ideede lipu all. 8. Kogu (täna + päevane) (ees + rindlik) (ühine + kondlik) elu toetub nii oma praktilistes kui ka teoreetilistes avaldustes (marksismile + leninismile) kui (ainus + õige) teadusliku (maa + ilm + vaate) alusele. 9. Raamatu lõppu paigutatud (järel + sõna) kui (kunsti + teose) mõistmist soodustavat lisandit tuleb (põhi + mõtteliselt) igati tervitada.

B. 1. Ärge loopige (paber + tükke) põrandale, vaid visake nad (paber + korvi)! 2. (Naaber + külas) asus endisel ajal (kihelkond + kool). 3. Meie (koolimaja) kõetakse (aur + küttega). 4. (Hein + koorem) oli vajunud (lumi + hange). 5. (Lumi + memmgi) oli hakanud sulama. 6. Majad olid kaetud (õlg + , papp + ja plekk + katusega). 7. Aias kasvas (lill + kapsaid), (aed + maasikaid) ja (okas + roose). 8. Meie linnas asub mitu (raud + tööstus + käitist). 9. (Üks + meelne) otsus äratas tähelepanu. 10. Ta armastas väljenduda (sügav + mõttelises) lausetes. Külas juhtus suur (tuli + kahju). 11. Rannas tiirles (meri + kajakaid). 12. (Laud + veski) oli ehitatud kivist. 13. Ta ronis (kõis + redelit) mööda maja kolmandale korrusele. 14. (Käsi + kiri) oli valmis, see oli kirjutatud ilusa (käsi + kirjaga). 15. (Pump + kaev) oli lähedal. 16. Meil leidub (lai + ja kitsas + rööpmelist) (raud + teed). 17. Kaebealust kaitses (naine + advokaat). 18. Alles (hiline + sügisel) võis ta alata õppimist. 19. (Põld + majanduse) tõstmine kõrgele tasemele on (siht + kindel) ja edukas Nõukogude Eesti (agraar + poliitika). 20. Me elame (aed + linnas). 21. (Kapitaal + töödeks) kogu (rahvas + majandu-

ses) oli teisel (viis + aastakul) ette nähtud 133 miljardit rubla 64 miljardi rubla vastu esimesel (viis + aastakul).

14. Kohanimede kokku- ja lahkukirjutamine.

Kohanimi kirjutatakse l a h k u tema juurde kuuluvast üldnimest:

1) kui üldnimi ei moodusta mingit kohanime lahutamatu osa ja kui kohanimi võib esineda ka üksi ilma üldnimeta: *Tombi tänav, Piusa jõgi, Haapsalu laht, Laiuse mägi, Ülenurme sovhoos, Võidu kolhoos, Peipsi järv, Tartu linn* jt.;

2) kui kohanimena tarvitatavat omadussõna käänatakse koos üldnimega: *Must meri, Punane meri, Valge meri, Vaikne ookean* jt.

K o k k u kirjutatakse kohanimed järgnevatel juhtumitel:

1) kui üldnimi moodustab kohanime lahutamatu osa: *Piirisaar, Emajõgi, Kunimägi, Munamägi, Maarjamägi, Pühajärv, Põhjameri* jt.

2) kui üldnimeks on sõna maa: *Tartumaa, Eestimaa, Saksamaa, Prantsusmaa, Nõukogudemaa* jt.

20. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku, lahku või ühendada nad sidekriipsuga.

1. Juba (märtsi kuu) viimaseil päevil asusid paljud (Lääne maa) kolhoosid ja sovhoosid (talv vilja oraste) (pealt väetamisele). 2. Kõikjal üle suure (Nõu kogude maa) toimusid laiaulatuslikud ettevalmistused seltsimees Stalini 70. sünnipäeva pühitsemiseks. 3. (Edu kolhoosis) lõpetati aegsasti (külvi tööd). 4. (Püha järves) on (Sõsar ja Kloostri saar). 5. Matkasin suvel (Saare maal, Nais saarel, Koit järvel), Porkunis ja (Ondika rannal). 6. NSV Liidu laevad sõidavad (Mustal merel, Vaiksel ookeanil, Vahe merel, Põhja merel) ja mujal. 7. (Kurni mägi) on ilusamaid mägesid

Otepää ümbruses. 8. (Tartu maantee) on korralikult sillutatud. 9. (Ööbiku org) on Rõuge lähedal.

15. Liitarvsõnad ning nende kokku- ja lahkukirjutamine.

L a h k u kirjutatakse eelne- vast arvosast ühelised, tu- handed, miljonid jne.	Eelneva arvsõnaga k o k k u kirjutatakse sõnad: -sada, -kümmend ja -teist(küm- mend)
1002 = tuhat kaks	11 = üksteistkümmend e. üksteist
2000 = kaks tuhat	20 = kakskümmend
3 000 000 = kolm miljonit	300 = kolmsada

Näiteid:

3768 = *kolm tuhat seitsesada kuuskümmend kaheksa*;
105 814 = *sada viis tuhat kaheksasada neliteistkümmend*.
Need reeglid on kehtivad ka järg- ja murdarvude kohta.

Näiteid:

3768. = *kolme tuhande seitsmesaja kuuekümne kaheksas*;
 $\frac{1}{3768}$ = *kolme tuhande seitsmesaja kuuekümne kaheksan-
dik*.

Ka *mitu, mõni, paar* kirjutatakse järgneva *-teistkümmend-*
ja sada-sõnaga kokku.

Näit. *mitusada, mõnisada, paarsada, kolmteist, mituküm-
mend jt*.

Muude arvude ees kirjutatakse nad aga lahku.

Näit. *mitu tuhat, paar miljonit, mõni tuhat jt*.

Sõna *pool* kirjutatakse järgnevast sõnast l a h k u, kui ta tähendab millegi hulka (pool mida?), kusjuures ta käändub.

Näit. See kestis *pool tundi, poole tunni* pärast, *pool liitrit, poole liitri, poolest liitrist* jt.

Sõna *pool* kirjutatakse järgneva sõnaga kokku, kui ta moodustab nimetavalise liitumise ega käändu.

Näit. *poolkuu, poolkerä, poolhull, poolametlik, poolmuidu* jt.

Murdarvud liitsõnades.

kaks ja pool aastat	kahe ja poole aastane (2 ¹ / ₂ -aastane)
neli ja kolmveerand meetrit	nelja ja kolmveerand meetrine

21. Harjutus. Kirjutada sõnadega järgmised arvud: 17, 50, 200, 201, 450., 5000, 2 000 000, 3247., 107 000, 3719., 23 047, 319 676.

22. Harjutus. Kirjutada järgnevas tekstis esinevad numbrid sõnadega.

Leningradlaste poolt algatatud sotsialistlik võistlus loosungi all „Viisaastak nelja aastaga!” on muutunud üldrahvalikuks. Sellest võtab osa üle 90% meie töötajaist. Väarikate töösaavutuste eest on üle 40 000 inimese saanud stahaanovlase ja lööklase austava nimetuse, üle 2500 parema töötaja mitmesuguseilt tööaladelt on täitnud juba viie aasta töönormid ja rohkem.

Ainuüksi mullu säästsid meie ettevõtete ja käitiste ratsionaliseerijad riigile 35 734 000 rubla. Laialdaselt areneb võistlus üleplaanilise kasumi suurendamise eest. Vabariigi töötajad andsid möödunud aastal üle 120 miljoni rubla üleplaanilist kasumit. Käitistes, ettevõtteis, kaevandustes ja asutistes töötavad 36 ametiühinguklubi, ligi 15 000 punanurka, 450 mitmesugust isetegevuskollektiivi üle 10 000 osavõtjaga.

Töötajate kultuuriliseks teenindamiseks on avatud üle 250 ametiühingute raamatukogu. Üle 25 000 töötaja on koondunud väbariigi suurima spordiühingu „Kalev” ümber. Pidevalt paraneb ametiühingu-organisatsioonide töö töötajate teenindamisel puhkuse ajal ja nende elutarbeliste vajaduste eest hoolitsemisel. Mullu suutsid ametiühingute sanatooriumid Pärnus ja Haapsalus ning puhkekodud puhkuse ajal teenindada ligi 15 000 inimest. Kosutava suvepuhkuse veetsid pioneerilaagreis ligi 7700 töötajate last.

(„Rahva Hääli” 1949. a. nr. 78.)

16. Liit- ja ühendpöördsõnad ning nende kokku- ja lahkukirjutamine.

Liitpöördsõna on tavaliselt moodustatud liitkäändsõnast, harvem pöördsõnast ja abisõnast.

Näit. *abielluma, autasustama, iseloomustama, ülehindama, tasakaalustama, kahekordistama* jt. (need on hilja tekkinud ja neid ei ole palju; on moodustatud sõnadest: abielu, autasu jne.).

Ühendpöördsõnade täiendsõnaks on **kõrvalsõna**, mida ei kirjutata kokku pöördsõna pöördelistes vormides ega tegevusnimedes.

Kõrvalsõnad, mille abil pöördsõnast omaette uue mõistega pöördsõna moodustatakse, on: *ära, alla, ette, üles, kokku, välja, sisse, lahti, kinni, juurde, üle, edasi, tagasi, vastu, läbi, mööda, järele, peale, vahele, kätte* jt.

Näit. *ära kulutama, välja võtma, kinni jääma, sisse tungima, kokku tulema, tagasi pöörduma, vastu tulema, kätte saama, alla kirjutama, ette lugema, pärale jõudma, maha võtma, edasi ruttama, juurde tulema, lahti laskma, laiali ajama, segi paiskama, läbi rääkima, mööda minema, üles*

kündma, peale käima, vahele jääma, järele vedama, sisse kukkuma, üle saama, välja lülitama jt.

Ühendpöördsõnadele on lähedased leksikaalsed sõnaühendid, milles pöördsõna koos nimisõna osastava või mõne muu käändega väljendab teatava mõiste, nagu *osa võtma, korda saatma, hukka mõistma, kohut mõistma, verd jooksuma, vett jooksuma, heina tegema, kätt andma, matti võtma* jt.

Määrsõnad tavaliselt ei moodusta pöördsõnaga ühendpöördsõnu. Sellised määrsõnad on näit.: *siin, siia, siit, seal, sinna, sealt; eile, hiljuti, varsti, julgesti, sügavasti; paremini, toredamini* jt.

23. Harjutus. Moodustada ühendpöördsõnu pöördsõnadest *ajama, andma, tegema, võtma, saama, jääma, laskma, panema*, kasutades eespool antud kõrvalsõnu.

Ühendpöördsõnu kirjutatakse mõnedes vormides kokku, mõnedes lahku.

L a h k u kirjutatakse:

1) pöördelised vormid, mis on lauses öeldiseks: *lähen välja, mindi ära, loe ette, ärge lugege ette, on kokku tulnud* jt.

nud- ja *tud-*kesksõna, kui nad moodustavad pöördsõna liitaja (küsimused: mida teinud? mida tehtud? jt.) kirjutatakse lahku: *mu sõber on tagasi tulnud, kiri on kätte saadud, raamat on läbi loetud* jt. Sel puhul on *nud-* ja *tud-*kesksõna ühenduses sõnadega *on, oli, olen, olevat, oleks* jne. Vahel võib *olema* küll puududa, aga on kergesti juurdemõeldav, näiteks: *kõik on kohal, välja arvatud* (= välja on arvatud) *Meiaste*.

2) *ma-* (*mas-, mast-*) ja *da-* (*des-*) tegevusnimi: *välja minema, ära tulema, välja minnes, ära tulles* jt.;

3) *ma-*tegevusnime ilmaütlev kääne (*mata-*vorm), kui see kuulub liitõeldisse (küsimus: mida tegemata?):

Ta on tagasi tulemata (mida tegemata?). Kiri on ümber kirjutamata. Sõlm on lahti harutamata jt.

Kokku kirjutatakse kõrvalsõnaga:

1) teo- ja tegijanimi: *kokkuvõtmine, mahajätmine, vastuajamine, järelepärimine; väljamineja, mahajätja, vastuvõtja, järelepärija jt.*

2) v- ja tav-kesksõna: *väljaminev, kokkutulev, mahajäetav, arusaadav, möödaminev jt.*

3) nud- ja tud-kesksõna, kui need esinevad omadussõnalises tähenduses (vastavad küsimusele: missugune?): *tagasitulnud sõber (missugune sõber?), kättesaadud kiri, mahajäetud kinnas jt.*

4) mata-vorm, kui see esineb täiendina nimisõna ees (küsimus: missugune?): *tagasitulemata tuttav (missugune tuttav?), allakirjutamata kiri, vastuvõtmata raha, lahtilaskmata hobune jt.*

5) Liitpöördõnad kirjutatakse kõikides vormides kokku, näit.: *alavääristama, tasakaalustama, abielluma, kooskõlastama, iseloomustama, iseäratsema, eesõigustama, auhindama, pillerkaaritama, tasalülitama, alahindama, hädamaanduma, ülehindama jt.*

24. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku.

1. Ei võta kaua aega juba õhtul (välja + otsitud) riie-tesse pugemine. 2. Konks-Adam on väimehele ja tütrele (appi + tulnud). 3. Kaerapõllu võiks peaaegu (kokku + saada). 4. (Läinud + aasta) on meil kriitika ja kirjandusloo alale toonud (silma + paistva) elavnemise. 5. Lenini ideed määrasid konkreetse tee talurahvahulkade järkjärguliseks (kaasa + tõmbamiseks) sotsialistlikule ülesehitustööle. 6. Lenin ei

piirdunud tööliste ja talupoegade liidu kui sotsialistliku revolutsiooni tingimuse (välja + selgitamisega). 7. Kestva majanduskriisi tagajärjeks oli poliitilise olukorra (enne + nägematu) teravnemine niihästi kapitalistlike riikide (sise + elus) kui ka (rahvus + vahelistes) suhetes. 8. Kapitaaletöödeks kogu rahvamajanduses oli teisel viisaastakul (ette + nähtud) 133 miljardit rubla 64 miljardi rubla vastu esimesel viisaastakul. 9. Põllumajanduse edasise tõusu tähtsamaks tingimuseks on (maha + jäävate) kolhooside, sovhooside ja traktoriijaamade (kaasa + tõmbamine) eesrindlaste tasemele. 10. Kõigist nendest väärarvamustest, kõigist nendest vanast ühiskonnast (kaasa + toodud) harjumusteks muutunud ideedest, mõttekäikudest ja (ära + tundmistest) võib (lahti + saada) sel juhul, kui iga haritlane lülitub täielikult praktilisse ülesehitustöösse, olgu see tööstuses, põllumajanduses, kirjanduses või kunstis. 11. Arstiabi kodanluse võimu ajal oli äriasjaks ja seetõttu (kätte + saadav) ainult rikkaile. 12. Esimees oli unustanud volitusele (alla + kirjutamata) ja tähtsaadetist ei saanud (välja + võtta). 13. Palun teie korraldust, et (ligi + lisatud) kuulutus teadetetahvlile (üles + pandaks).

Pöörd sõnadest tuletatud nimi- ja omadussõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

Nagu teo- ja tegijanimes, nii kirjutatakse kõrvalsõnad *ära, välja, kinni, ette, üles, tähele, korda* jt. kokku ka teistes pöörd sõnadest tuletatud nimi- ja omadussõnades: *tagasitulek, vastuvõtt, ettevaatlik, tähelepanelik, kordaminek, ärakiri, allakirjutanu, vastuvõtmatu* jt.

Kokku kirjutatakse pöörd sõnadest tuletatud nimisõnaga ka mõned määrsõnad, kui nad moodustavad kindla, väljakujunenud mõiste: *kojutulek, varatõusja, muidusõõja* jt.

Kokku kirjutada tuleb pöörd sõnadest tuletatud nimisõnu ja omadussõnu isegi siis, kui täiendsõnaks on tegevusnimi või mõni selle kääne,

kui nad seejuures põhisõnaga moodustavad kindlaskujunenud mõiste: *magamaminek, olemasolu, saadaolev jt.*

Kesksõnu ja omadussõnu tuleb nende täiendsõnadega kokku kirjutada tagasihoidlikult: ainult siis, kui on tegu kindlaskujunenud mõistega (*südanlõhestav*), mitte aga iga juhusliku sõnaühendi puhul, mida hääldame liitsõnaliselt (*valgeks lubjatud sein*).

L a h k u:

andekaks peetav laps
sügavasti liigutatud mees
sõjas kannatada saanud isikud
haridust edendavad tegurid
kiita saanud õpilased
temale meeldiv ajaviide
puhtust armastav isik

K o k k u:

südanlõhestav
silmatorkav
käegakatsutav
kaugeleulatav
vaimunärv
meeltliigutatav
kõikehaarav

Sõnad *vastu, ette, juurde, alla, peale, sisse, kätte, külge* jt. kirjutatakse pöörd sõnadest alati lahku, kui nad ei esine kõrvalsõnana, vaid kaassõnana. See on tunda ka rõhutamisest: esimesel juhul on *töötamine, jõudmine, tulek* rõhutatud, teisel *vastu, ette ja juurde*.

L a h k u:

tema vastu `töötamine
tema ette `jõudmine
meie juurde `tulek
rongi ette `jäänud koer

K o k k u:

tema `vastutöötamine
tema `ettejõudmine
meie `juurdetulek

25. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku.

A. 1. Kõrgemate koolide ette seati ülesanne lähemate aastate jooksul vähemalt (kahe kordistada) eesti tehnilise intelligentsi kasvu. 2. Kommunismi ideed valgustavad töötajatele teed nende võitluses (hinge vaakuva) kapitalistliku (maailma jõududega). 3. Aga (lahku minek) jäi siiski tulemata. 4. Näitleja lava (ette ilmumine) oli (läbi mõeldud) ja (järele kaalutud). 5. (Ette valmistustest) (eel olevaks) põllutööhooajaks oleneb suurel määral kolhoosi (välja kujunemine) tugevaks, (iga külgselt) arenenud majandiks. 6. (Käsil olev kõrs viljade) külv teostatakse (enne täht aegselt). 7. (Järsult halvenenud) (ilmastiku olude) tõttu on (tänapäevaks kavatsetud) ühiskondlike tööde (hoog töö päevak) (edasi lükatud). 8. Vabariigi kolhoosides, sovhoosides, traktorijaamades, hobulaenutuspunktides, põllumajanduslikes ühiskondlikes ja (mujal toimunud) kevadkülviks (valmis oleku) proovid näitasid, et kevadkülvile (vastu minekuks) ollakse üldiselt korralikult (ette valmistatud). 9. Masina remondiks telliti (juurde kuuluv) (üksik osa). 10. ÜLKNÜ peab (kaasa aitama) demokraatliku ja (imperialismi vastase) leeri jõudude tugevdamisele.

B. 1. Huvitavaiks vaatlus- ja katsetuspaikadeks on meie koolides (käes oleval) aastal kujunenud (elav nurgad). 2. Masinatraktorijaamal on käsil (eel olevaks) põllutööde hooajaks oma piirkonnas asuvate kolhoosidega töölepingute sõlmimine. 3. Tootmisülesannetega (toime tulnud) tööliskollektiivi (au tasustati). 4. Õpilased (üle hindavad) sageli oma saavutusi õppimises. 5. Meie kõikide töö tuleb (koos kõlastada)! 6. ÜLKNÜ XI kongress on (kokku tulnud) tähelepanuväärsel ajal, millal nõukogude rahvas lahendab Lenini-Stalini partei juhtimisel edukalt ülesandeid, mis on seotud sotsialistliku ühiskonna ülesehitustöö (lõpule viimisega) ja

(järk järgulise) (üle minekuga) sotsialismilt kommunismile. 7. Kohe pärast tööstusseadmete (kohale saabumist) alustati trükikojas vanade (ladumis masinate) (lahti monteerimist) ja nende asendamist moodsate seadistega. 8. Nimetamisväärne osa (eel seisvate) majavalitsuste koostöökomisjonide valimiste (läbi viimisel) on täita linna ja rajoonide töörahva saadikute nõukogude (juurde moodustatud) alalistel elamumajanduskomisjonidel. 9. Töörahva initsiatiivil on (välja jõutud) uutele võitlusliinidele. 10. (Trammi alla jäänud) poiss pääsis kergete vigastustega.

17. Ees- ja tagasõnad.

Ees- ja tagasõnad kirjutatakse lahku neist käändsõnust, mille juurde nad kuuluvad: *ahju juurde, seinä ääres, vastu akent, maja ees, piki randa, vastu tahtmist, metsa mööda, öö läbi, lõuna paiku, üle jõu jt.*

Ainult siis, kui ees- ja tagasõna käändsõnaga koos moodustavad mingi määrsõna või määrusliku ütluse, kus mõlemad sõnu üksikult ja otseses mõttes enam ei tajuta, kirjutatakse nad kokku: *aegamööda, kõigepealt, naljapärast, jalapealt, minupärast, vastumeelt, meeltmööda, sõnapealt, punkti- pealt, ülekäte (minema), ülepea (üldse), üleöö (kiiresti üleöö kuulsaks saama), käepärast, kohapeal (asjaga tutvuma) jt.*

18. Määrsõnad ning muud kokku- ja lahkukirjutamise erijuhtumid.

Kui kaks sõna on sulanud üheks määrsõnaliseks mõisteks, kus mõlemat sõna eraldi nende otseses mõttes enam ei tajuta, kirjutatakse nad kokku.

L a h k u:

Iga päev toob midagi uut.
 Ma tulen juba *teine kord*.
Mis pärast juhtus, ta ei teadnud.
Muu seas (= muude asjade hulgas) oli korvis ka õunu.

K o k k u:

Seda juhtub *igapäev* (= alati).
Teinekord (= uuesti) ära tee seda!
Mispärast te tulite?
Muuseas (= muide) pean tähendama.

Sõna *tahes* kirjutatakse tavaliselt teise sõnaga kokku: *mis-tahes* [abinõu], *kustahes* [kohas], *igatahes*, *tahes-tahtmata*.

Sõnad *eba-*, *era-*, *esi-*, *hiigla-* (*hiigel-*), *igi-*, *kesk-*, *pisi-*, *põhi-*, *püsti-*, *sise-*, *üli-*, *läbi-*, *uhi-*, *võhi-*, *puru-*, *ime-*, *pool-*, *puht-*, *liht-*, *välis-* kirjutatakse järgneva sõnaga kokku.

Näiteid: *ebatõde*, *esimees*, *esiloeng*, *esmakordne*, *hiiglasuur* e. *hiigelsuur*, *igihaljas*, *keskkool*, *peamees*, *pisielukas*, *põhiküsimus*, *püstihull*, *püstiseis*, *segaeeskava*, *sisemaa*, *läbitoores*, *uhisuus*, *võhivõõras*, *puruhaige*, *imekena*, *poolhull*, *puht-teaduslik*, *lihtaru*, *välismaa* jt.

Sõna *eri* kirjutatakse põhisõnast *l a h k u*, kui ta tähendab *ise*, *omaette*, *lahusolev*, *eraldi*, *üksik*; *k o k k u*, kui ta tähendab *eriline*, *spetsiaalne*.

Näiteid:

eri sõna (= ise, eraldi, omaette sõna)	eriseadus (= eriline, spetsiaalne seadus)
eri vihk, eri võimalus, eri küsimus (= üksik, omaette küsimus)	eriarst, erikaal, eriteadus (= eriline, spetsiaalne teadus)

26. Harjutus. Moodustada järgmistest sõnadest vähemalt 2 sellist lauset, kus „eri” järgnevate sõnadega tuleb kirjutada kokku, ja 2 lauset, kus see tuleb kirjutada lahku.

Eri ala, eri töö, eri koosolek, eri tuba, eri vihik, eri kohustus, eri arst, eri haridus.

Näidis. Minu eriala on ajalugu. Elektrotehnika moodustab füüsika eri ala. Sel sõnal on kaks eri tähendust. Seda sõna tarvitatakse eritähenduses (erilises tähenduses).

Sõnad *eht, valmis, ise, päris, kogu* kirjutatakse järgneva sõnaga kokku või lahku:

1) kui *eht, valmis* jt. esinevad juhusliku täiendina, siis kirjutatakse nad lahku: *see on eht kaup, valmis tööd võib ära viia, päris hea, kogu päev* jt.

2) kui *eht, valmis* jt. moodustavad nimisõnaga kindla, väljakujunenud mõiste, siis kirjutatakse nad järgneva sõnaga kokku: *ehtriie, ehtnaiselik, valmisriided, isemeelne, isesõitja, koguarv, pärismaalane, pärisori* jt.

Sõnad *pool, poole, poolt* kirjutatakse lahku käändsõnast — *igal pool, ida poole, lõuna poolt*, kokku aga *abi-* või *määrsõnaga* (mis ei käändu või käändub osaliselt, nimelt kolmes kohakäändes) — *siinpool, siipoole, siitpoolt, tahapoole, ülespoole* jt.

Sõnad *haaval* ja *pidi* kirjutatakse eelmise sõnaga kokku: *ükshaaval, vähehaaval, kättpidi, ninapidi* jt.

Märkus. Kui käändsõna ees on mingi tema kohta käiv täiend, siis kirjutatakse *haaval* ja *pidi* põhisõnast lahku: *teist jalga pidi, ühte nurka pidi* jt.

Sõnad *kaupa, viisi* tagasõna tähenduses kirjutatakse kokku ainsusega, lahku mitmusest:

Kokku:

osakaupa, järgukaupa, paari-
kaupa, tükiviisi, kuuviisi jt.

Lahku:

osade kaupa, järkude kaupa,
paaride kaupa, tükkide
viisi, kuude viisi jt.

Sõnad *kombel*, *moodi* kirjutatakse eelmisest sõnast lahku, sest neil on tagasõna tähendus: *lapse kombel*, *kunstniku moodi*. Ainult kui need sõnad sulavad eelmise sõnaga liitmäärsõnaks, kirjutatakse nad kokku: *imekombel*, *õnnekombel*, *mehemoodi töötama* jt.

Sõnad *võitu* ja *ohtu* kirjutatakse eelneva sõnaga alati kokku: *plikaohtu*, *napivõitu*, *segasevõitu*.

Kui sõna *teel* esineb tagasõna tähenduses, siis kirjutatakse ta eelmisest sõnast lahku: *telefoni teel*, *raadio teel*, *kirja teel* jt.

27. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku või lahku.

1. Neid küsimusi saab lahendada (koha peal). 2. Lahkuge rivist (paari kaupa)! 3. Tasu saadakse (kuu viisi), aga tööd tehakse (päevade ja ööde kaupa). 4. Seda arstimist tarvitage (tilk haaval). 5. Ametiühingu organisatsioonide senises töös esinevate puuduste juured pesitsevad Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu osakondade ja (oma pead jäetud) käitiskomiteede puudulikus organiseerimisoskuses. 6. „Kui (vastu meelt) päev pilvist vaatab alla ja varakult ju silmapiiril kaob.” (Puškin). 7. Kõnelesin oma (töö plaanist) (iga tahes) (lüli vanemale). 8. Tule minu (akna alla) (teine kord), siis näitan sulle oma (toa lilli). 9. Täida see korraldus (jala pealt) ja hangi ka uusi (taga vara osi)! 10. (Muu seas) peab nentima (tõsi asja), et õpilane Kuusemäe on selles ürituses olnud pisut (pealis kaudne). 11. Pääsime tulema (õnne kombel). 12. Need (kleidi moed) on (ilusa võitu), sobivad eriti (plika ohtu) tütar-

lastele. 13. Meie käitise stahaanovlaste (töö kogemustest) kuulsin lähemalt (raadio teel). 14. Need tsitaadid pole mul praegu (käte pärast), hiljem saadan nad teile (kirja teel). 15. Rong saabus (punkti pealt). 16. Töötasin (harjutuste kallal öö läbi) ja suutsin oma ülesande õnnelikult (lõpule viia). 17. Ära pahandu, ütlesin seda (nalja pärast)!

28. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kas kokku või lahku.

1. Edasi kalurikolhoosis Selistes valmis ennetähtaegselt (uhi uus) kakuam. 2. Stalinlike viisaastakute ajal oli kommunistlik noorsooühing sotsialistliku tööstuse ja kollektiivse põllumajanduse ehitajate (esi ridades). 3. Sa oled (püsti naljakas)! 4. Olen õppinud (eesti, vene, ukraina, põola ja lapi keelt). 5. Kõnelesin brigadiriga homse (töö asjus). 6. (Une puuduse) all kannatamine mõjub organismile kurnavalt. 7. Nõukoguliku (teaduse alal) töötavad silmapaistvad teadlased. 8. Eilsel (koos olekul) võeti vastu (eri otsus) kanala (asutamise kohta). 9. (Töö eest saadava) tasu väljaarvestamise aluste üle ilmus (eri ajakirjas) artikkel, milles on ühtlasi (ära toodud) neid küsimusi puudutav (eri määrus). 10. Noorte (ise tegevus kunsti ala) on äratanud laialdast tähelepanu. 11. Sotsialistlike (suur käitiste) tööd juhitakse (plaani päraselt). 12. Hulk (üli õpilasi) viibis meie kolhoosis suvisel (õppe praktilal). 13. Haiget ravis (kurgu haiguste eri arst). 14. (Liikuva lambi tuli) vilkus veel kaua pimeduses. 15. (Põllu töö brigaadi töö korraldamiseks) tekkis (eri arvamusi). 16. (Grupi juht) evis (raadio tehnikas) oma (eri alal) esmajärgulisi teadmisi. 17. Seda ütlesin (pool kogemata). Oleme selles linnas (võhi võõrad). 18. Täna on Võidu kolhoosi (aasta pea koosolek). 19. Kas vee (eri kaal) on suurem kulla (eri kaalust)? 20. Minu õde valiti kolhoosi (esi meheks). 21. Meie kooperatiiv turustab ainult (hea kvaliteedilist) (val-

mis kaupa). 22. Ka (põllu majanduses) muutus (päris orjuslik) kord arenemise kammitsaks, sest (küla kodanluse) tekki- des näitas vabal (kokku leppel) toimuv töö suuri paremusi (orja töö) asemel. 23. Tema esinemine oli (eht naiselikult) meeldiv ja siiras. 24. (Valimiste ees seisvate) ülesannete lahendamine toimus edukalt.

19. Sidekriipsu tarvitamisest liitsõnus.

Sidekriipsu tuleb tarvitada liitsõnus:

1) lugemise hõlbustamiseks: *ettekannete-õhtu, tagavara-rehepeksumasin, kirjavahemärkide-õpetus, õigekeel- sus-sõnaraamat, magustoidu-lusikas, ühepäeva-liblikas* (liiga pikad sõnad); *lükk-kelk, plekk-karp, kohtu-uuriija, kuu-uuriija, jää-äärne* (kolm või enam ühesugust tähte kõrvuti) jt.;

2) kui põhisõnal on mitu täiendsõna ja vastupidi: *alg- ja kutsekool, koolivennad ja -õed* jt.;

3) pärisnimedes, nagu *Lõuna-Eesti, Põhja-Euroopa, Koidula-aegne, Liiva-Hannus* jt.

4) sõnade ühendamisel, nagu *luud-kondid, mehed-naised, siia-sinna* jt.

5) numbrite, tähtede, sõnaosade kokku- kirjutamisel: *2-aastane, T-kujuline, lik-lõpuline* jt.

Märkus. Sidekriipsuga liitsõna poolitamisel tuleb side- kriips asetada ka järgneva rea algusse.

29. Harjutus. Kirjutada klambreis olevad sõnad kokku, lahku või ühendada sidekriipsuga.

1. Uhtekokku laseb (Keila Joa) (kala kasvatus maja) eel- oleval kevadperioodil riikliku tähtsusega (vee kogudesse) 20 miljonit (vääriskala maimu). 2. Tuleb selgitada (vastu võtu tingimusi), (õppe ja elukondlikke) tingimusi (vabriku tehase koolides). 3. (Rahva kohtud) on nõukogude (kohtu süs-

teemis) põhilülüks, sest suur osa kõigist (kriminaal ja tsiviil asjust) allub (rahva kohtutele). 4. (4 klassilise) (maa algkooli) hoone on (ühe korruseline) (kivi ehitis). 5. Vabariikliku ülevaatuse žürii poolt parimaks tunnistatud (üksik esinejaid soliste) premeeritakse (au kirjadega) ja kingitustega. 6. J. V. Mitšurini õpetuse väärtuse parimaks näitajaks on tema õpetuse suur elulisus, selle õpetuse alusel on loodud uued (taime vormid ning sordid), uued (loomade tõud) ja uued (agro tehnilised) võtted. 7. (Päevast päeva) kasvavad töötajate (kultuurilised poliitilised) nõuded. 8. Tahame veelgi aktiivsemalt (kaasa aidata) (sotsialismi kommunismi) (üles ehitamisele) meie maal. 9. (Juures olevate) jooniste järgi valmistame (välja saetud) lauapükki (nägus mugavaid) pesakaste (kooli ja kodu õuadesse) (peatselt saabuvate) (sulgu kuubedes) külaliste jaoks. 10. Komsomoli (koos olekuil) tuleb arutella ka küsimusi (töö distsipliinist ja kultuurist). 11. Iga ELKNÜ (linna, rajooni ja maakonnakomitee) peab tõsiselt (tähelepanu) osutama asutiste komsomoli (algorganisatsioonidele). 12. (Veise kasvatuse) koos (hobuse, sea, lamba ja linnukasvatusega) on majandi (pea sissetuleku) allikaiks. 13. Peale (plenaar ja lõpp istungi) toimus kongressi töö veel eri sektsioonides: (kirjandus, massiinformatsioonivahendite, kino, raadio, ajakirjandus, haridus, majandus ja sotsiaalsete teaduste ja eetika sektsioonid).

30. Harjutus. Kirjutada klambrites olevad sõnad kokku, lahku või sidekriipsuga,

1. (Rahva demokraatia maade) (noor sugu) võtab aktiivselt osa demokraatliku (noor soo ühtsuse) tugevdamisest. 2. „Kõrval (pool ringis) tulikaarena (maa aluse) (jõu kätkina), kustumatu (soojus lättena) tundub Koopi (sõe kaevand)”. (*Erni Hiir*). 3. „Ju varakult meis hõõgus (luule ind) ja (taeva tuld) me aimasime endas”. (*Puškin*). 4. (Doni äär-

setes) kolhoosides ja sovhoosides on esimestest (aprilli päevadest) käsil massiline (kõrs viljade) külv. 5. ÜAÜKN Preisiidium otsustas korraldada 15. aprillist kuni 1. oktoobrini 1949. a. (ameti ühingute klubide), (kultuuri hoonete ja paleede), (raamatu kogude) ja (kino seadmete) (üle liidulise) (üle vaatuse). 6. (Pea linna) (universaal magasinid) valmistuvad praegu (kevad suviseks) (hoo ajaks). 7. (Edasi lükatud) ühiskondlike tööde (lau päevak) korraldatakse (nädala pärast). 8. (Šeflus brigaad) oli pidanud loenguid ja vestlusi (rahvus vahelisest) (olu korrast), (sise poliitilistest) ja (rahva majanduslikest) (üles annetest) ning kollektiivse (maja pidamise) (ise ärasustest). 9. Otse seoses Eesti NSV ametiühingute IX kongressiga avati (J. Tombi nim.) (Kesk kultuuri hoones) näitus ametiühingute tööst vabariigis. 10. (Päikese paistelised) (kevad ilmad) soodustavad (ehitus tegevust) (kolme korruselise) (elu hoone) juures. 11. Hiljuti tähistasid kõik lapsed meie (kodu maal) (lindude päeva). 12. Meie (Nõukogude maa) on kaetud tiheda (alg, seitsme aastaste ja kesk koolide) võrguga. 13. Baškiiri vabariigis on loodud ja arenevad edukalt (nafta, masina, ehitus, keemia ja elektrotehniline tööstus), on rekonstrueeritud ja laiendatud (metallurgia tööstust), on ehitatud uued (raud teed) ja on võrsunud (tööstus linnad). 14. Baškiiria (põllu majandus) on sotsialistliku (ümber korralduse) tulemusena muutunud (maha jäänud) (era omanduslikust) killustatud majandusest suureks mehhaniseeritud (ühis maja pidamiseks). 15. Poltava lähedal (metsa vahelistel) (liiva künkail) asetses (pool lagunened) (hoonete kogu), (ala ealiste) (seaduse rikkujate) koloonia, kuhu 1920. a. sügisel saabus Anton Makarenko. 16. Komsomol on (üles kasvatanud) ja aktiivseks tegevuseks (ette valmistanud) hulga noori, kelle (õitsele puhkenud) talendid kaunistavad praegu meie nõukogude kunsti.

20. Tuletamine liidete abil.

Vaadeldes sõna tähenduslikke osi nägime, et sõna koosneb kõigepealt põhitüvest e. juurest, milles sisaldub teatava sõnarühma põhitähendus. Nii on sõna *ela* põhitüveks e. juureks järgmistele sõnadele: *elanik, elamine, elamu, elamus, elamuslik, elamustama, elanikkond, elatama, elatis, elatus, elav, elavdama, elavnema, elavus, elajas, elajalik, elajalikkus*.

Põhitüvedest e. juurtest saame tuletada uusi sõnu tähenduslike sõnaosade abil, mis liituvad vahetult juurele.

Sõnaosa, mille abil tuletame põhitüvest (juurest) uusi sõnu, nimetatakse liiteks e. sufiksiks, liite abil moodustatud sõna nimetatakse sufiks sõnaks.

Põhitüvest *ela*-moodustasime sufiks sõnu liidete *-nik, -mine, -mu, -mus, -tus, -jas* jne. abil.

Grammatilise tähenduse annavad sõnale eriti tunnused ja lõhud.

Näiteid juure e. põhitüve, liite, tunnuse ja lõpu kohta:

1. el - u - kond - likku - de - ks 2. el - u - ne - ksi - n

juur	liide	liide	liide	mitmuse tunnus	käände lõpp	juur	liide	liide	tingiva kõneviisi tunnus	pöörde lõpp
------	-------	-------	-------	-------------------	----------------	------	-------	-------	--------------------------------	----------------

Eesti keel on rikas liiteilt. Näiteks juurest *hari* (*harja*) saame tuletada järgmisi sufiks sõnu: *harima, haridus, harilik, haritlane, haritlaskond, harjumus, harjutama, harjutus* jt.

Paljud liited aga esinevad meil ainult teatavais sõnus, nende abil ei tuletata enam uusi sõnu, s. t. nad on muutunud eaproduktiivseks. Näit.: *-as*: koobas, teivas, kungas; *-k*: saak, söök, jook; *-sk*: karask, linask, lorask; *-s*: ilus, hoolas, rõõmus jt. Mõned liited on kadunud (või peaaegu kadunud) meie ühis- ja kirjakeelest. Näit. omandusliited e. posesiivsufiksids, mida esineb sageli rahvalaulus: *-ni, -si, -sa* e. *-na*; taevast

kõikus tullessani (minu tulles), *mina hulgun üksillasi* (sinu ustel), *tullesana* (tema tulles). Siia kuuluvad ka kirjanduses harva esinevad *ealdasa kasvuldasa, keeleldasa* (oma ealt, kasvult, keelelt).

Järgnevas vaatleme peamiselt elujõulisi e. produktiivseid liiteid.

Liidete abil võib tuletada käändsõnu (nimi-, omadussõnu), pöördõnu ja määrsõnu. Selle järgi saame neli rühma liiteid:

- a) nimisõnaliited: õpilane, tööline, kalur;
- b) omadussõnaliited: jõuline, eesrindlik, kaudne;
- c) pöördõnaliited: töötama, elunema, kõnelema;
- d) määrsõnaliited: julgesti, paremini, kohastikku;

Liited võivad liituda:

- a) konsonant- või vokaaltüvele: lõplik, õnnelik;
- b) nimetavalisele või omastavalisele tüvele: söökla, mäestik;
- c) ainsuse või mitmuse tüvele: keeleline, mehine;
- d) tugeva- või nõrgaastmelisele tüvele: tarkus, kännustik.

21. Tuletusliited.

Nimisõnaliited.

Isikut ja tegijat väljendavad liited:

-ja tähendab tegijat üldises mõttes. **-ja** liitub *ma*-tegevusnime tüvele.

Võttja, töötaja, tootja, looja, hageja (kohtuliku nõudehagi esitaja), *tegija, valija, olija, viija, agtteertja*.

Meenutada, millal on liite **-ja** ees **-e-**, millal **-i-**.

-ur tähendab isikut või asja, kes (mis) tegutseb millegagi püsivalt, kel on alatine tegevus, elukutse, funktsioon. **-ur** liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele.

*Valour, sõdur, sihtur, piitur, kujur, taidur, kangur, kae-
uur, võlur, pelgur; sulgur, pidur, puhur (lööts), viipur (mai-
sel, pendel), sidur (masinaseadis); tegur, mõjur, ajur.*

Võrrelda *ja-* ja *ur-*liiteliste sõnade tähendust.

-nik tähendab isikut püsivas elukutselises tegevuses. Liitub peamiselt käändsõna nimetavalisele kujule, erandlikult ka mõnele muule vormile või sõnaliigile.

Aednik, kunstnik, kodanik, üürnik, laevnik, kolhoosnik, elanik, kümnik, ratsanik, kirjanik, põgenik.

-lane tähendab isikut rahvuse, asukoha, ameti, tegevuse, maailmavaate jne. järgi. Liitub peamiselt tugevaastmelisele tüvele; lühivärtelistes sõnades täis-, pikavärtelistes sõnades kaashäälikule. Erandiks on mõned kohanimetuletised. *Harku-
lane, eestlane, venelane, tallinlane, teadlane, sportlane, mosk-
valane, lööklane, stahaanovlane, leninlane, parteilane, sõda-
lane, üksiklane, ametiühinglane.* Erandlikult liitub **-lane** nõrgale astmele sõnades *õpilane, (aja)loolane, (sõja)väelane* jne.

-line tähendab isikut, kes ajutiselt tegutseb millegagi või viibib kuski. Liitub nõrgaastmelisele tüvele.

Marjuline, seeneline, heinaline, abiline, üüriline, laadaline, külaline, piduline, veskiline jne.

Mõned **-line**-sõnad tähendavad ka kestmamat tegutsemist (*tööline*).

-nna ja **-tar** tähendavad naissoost isikut või olendit. Liituvad tavaliselt ainsuse omastavale. Erandiks on sõnad *inglistar* ja *prantsustar* ning mõned kohanimedest tuletatud sõnad.

Eestlanna e. eestitar, sõbranna e. sõbratar, tantsijanna e. tantsijatar, tatarlanna, õpetajanna, poolatar, kaunitar; tartlanna, tallinlanna, lätlanna.

[Mõnes sõnas on **-nna** ja **-tar** erineva tähendusega: *vürstinna* (vürsti naine), *vürstitar* (vürsti tütar)].

31. **Harjutus.** Leida iga isikut tähendava liite kohta 3 sõna.

32. **Harjutus.** Käänata peakäändeis sõnu: kunstnik, kolhoosnik, moskvalanna, sõbratar, mitšuurinlane, stahaanovlane.

Peale loeteldute väljendavad isikut või olendit järgmised liited:

-ik: *isik, saadik, pealik, lemmik, õnnik* (õnnelaps), *noorik, imik, kaksikud, jooksik.*

-s: *vennas, karjus, hulgas, kerjus.*

-kas: *narvakas, harjukas, elukas, setukas.*

-ar: *joomar, söömar, roimar.*

33. **Harjutus.** Määrata järgnevas tekstis isikut ja tegijat tähendavad liited ning nende funktsioon.

1. Delegaatide hulgas on Doneisi basseini noored kaevurid, Gorki masinaehitajad, Uurali metallurgid, Bakuu naftatöölised, Usbekistani puuvillakasvatavad, Siberi ja Uurali kolhoosnikud ning noore nõukogude haritlaskonna esindajad.

2. Tähistades M. Gorki sünniaastapäeva austab nõukogude rahvas temas geniaalset sõnakunstnikku, oma suurt poega, töörahva ennastsalgavat sõpra ja kommunismi eest peetava võitluse innustajat.

Kohta, ala ja kogu väljendavad liited:

-la tähendab kohta, asupaika.

Võimla, söökla, haigla, nõuandla, tagala, asula, rehala, sigala.

-kond tähendab teatavasse piirkonda või teatavale alale kuuluvate isikute või asjade kogu, ka piirkonda või ala ennast. Liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele, välja arvatud ühesilbilised (*maakond*) ja kahesilbilised lühivärtelised (*vesikond*). Tegijanimis lisandub -ja- ning -kond vahele sidehäälik *s* (*õpetajaskond, lugejaskond*).

Inimkond, ühiskond, tööliskond, õpilaskond, koolkond, teaduskond, piilkond (salk piilureid), toimkond, piirkond, õhkkond.

Põhjendada, miks kirjutame *linkond* ja *lipkond*.

-stik tähendab kogu või rühma, vahel ka ala, kus see kogu või rühm asetseb. Liitub nimisõnade nõrgaastmelisele tüvele (*mäestik, ratastik, põõsastik, tähestik*).

Maastik, saarestik, laevastik, sõnastik, tähestik, aineistik, tuletistik, sõrestik, toestik, põrgastik (toestik), rahvastik.

-istu (-stu) tähendab kogu või rühma, ühtlasi ka ala. Liitub nimisõnade nõrgaastmelisele konsonanttüvele, ühesilbilistel pikavokaalilistel — lühenenud vokaalile.

Järvistu, taimistu, vesistu, puistu, kalmistu, nimistu, ühistu, kaubastu, ajastu.

Muid kohta, ala, kogu tähendavaid liiteid:

- ndik: *legendik, kõrgendik;*
- ndus: *kalandus, kasvandus;*
- ik: *männik, kaasik;*
- mu: *elamu, varamu jt.*

34. Harjutus. Tuletada liidete *-la, -kond, -stik* ja *-istu (-stu)* abil järgmistest sõnadest sufikssõnu ning täiendada neid omade näidetega.

<i>-la</i>	leht, toit, tuvi, siga, ravima, mood, hobune
<i>-kond</i>	jõgi, laud, mägi haritlane, naine, võimleja,
<i>-stik</i>	känd, leht, tänav

Tegevust, tegu või tegevuse saadust väljendavad liited:

-mine väljendab pöördsõna tegevust nimisõnana. Liitub *ma*-tegevusnime tüvele.

Töötamine, ehitamine, taastamine, loomine, võitlemine, lugemine, võimlemine, deklameerimine, organiseerimine.

-us tuletab pöördsonadest nimisõnu, mis tähendavad tegevuse üksikjuhtumit, tegevust üldse, tegevuse tulemust, olukorda ja tegijat. Liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele.

Võitlus, algus, sündmus, puhkus, luuletus, teadus, arvustus, küsimus, harjumus, toimetus, asutus.

Põhjendada sõnakujusid: vaidlus, ühtlus, suplus, õmblus jne.

Lühivärteliste ja ühesilbiliste tüvede puhul esineb sidehäälik -d: haridus, segadus, loodus, saadus. (Kuid aimus, kaebus, põlgus.)

ma-tegevusnimest tuletatud sufikssõnu harjumus, tellimus, küsimus tuleb lahus hoida mine-tuletustest: -mus tähendab tegevuse tulemust või selle üksikjuhtumit, -mine tähendab tegevust ennast.

-mus

-mine

Ekskursioon vennasvabariiki oli suureks elamuseks.

Nõukogude võim kindlustas inimväärse elamise.

Taidur sai tellimuse.

Algas lastekirjanduse tellimine.

Omandatakse häid harjumusi.

Uute tööoludega harjumine oli hõlpus.

Koloniaalrahvad vabanevad imperialistide sõltumusest.

Sõltumine pidurdab algatusvõimet.

35. Harjutus. Täiendada tabelit lausetega, milles esineb *mus-* ja *mine-*liitelisi sõnu, näit. sobimus — sobimine, väsimus — väsimine, nõrdimus — nõrdimine jne.

-is tähendab tegevuse saadust ja vahendit. Liitub nõrgaastmelisele konsonanttüvele.

Jääts, keedts, küpsts, hoidis, täidts, topis, seadis, sulatis.

Vahel annab *-is* sõnale halvustava tähenduse: *käperdis, soperdis, hirmutis, koletis, peletis.*

-nd tähendab samuti kui *-is* tegevuse saadust ja vahendit.

Kirjand, näidend, helind, visand, väljend, lühend, elund, suland, haavand.

-ng tähendab ühekordset tegemist, olemist, vahel ka saadust või vahendit.

Loeng, istung, oleng, hinnang, puhang, murrang, haarang, toiming, toodang, leping, laeng.

Tegevust, tegu või selle saadust, tulemust ja vahendit väljendavad ka järgmised liited:

-e: hüpe, tõuge, ohe, vise, näide;

-u: elu, kasu, tulu, sadu, loetelu;

-lm: unelm, kujutelm, harjutelm, teatelm;

-n: helin, kolin, mühin, põrin.

Abstraktseid mõisteid tuletavad liited:

-us (-dus) tuletab omadussõnust nimisõnu, mis tähendavad omadust ja seisundit. Liitub tugevaastmelisele konsonantülele. Lühivärteliste ja ühesilbiliste tüvede puhul esineb sidehäälik *-d-*: *vanadus, headus, truudus.*

Julgus, mehisus, vaprus, tarkus, haigus, üllus, sõprus, argus, halbus, kurbus, tegelikkus, sarnasus, iseärasus, keerulisus, heatahtlikkus.

36. Harjutus. Tuletada liite *-us* abil sufikssõnu järgmistest sõnadest: rahvalik, püüdlik, äkiline, ohtlik, mitmekesine, peen, vastuvõtlik, kaunis, maitsev, tarvis, kohusetundlik, asjalik.

Vahendit, tööriista, seadist tähendavad liited:

-el tähendab kestvaks tegevuseks valmistatud seadist.

Süstel (süstimisprits), *maisel* (tikats, pendel, näit. kellal), *tõstel* (sifoon), *väntel* (väntlev osa masinas).

-ts tähendab tarbeeset, riista.

Näpits, kammits, tikats (pendel, näit. kellal), *piirits* (võrgunõel, -käbi), *kaabits* (kaapimisriist), *keerits* (spiraal).

-ti tähendab tegevuse vahendit.

Osuti, nihuti, pihusti, lõuguti, lüliti, kolguti, lahusti, näpisti, koputi, mahuti.

Vähendust ja meelitust väljendavad liited:

-ke, (-kene) väljendab meelitust, vahel ka põlastust.

Liitub tavaliselt ainsuse omastavale, vahel ka u- ja i-lõpulisel tüvele.

Poisike, tüdrukuke, lilleke, õrnake, rumaluke, kõhnuke, pisike, pisuke, meheke, mehike.

-i ja -u sageli eelmise konsonandi peenendusega väljendavad meelitust.

Liisi, Anni, Kusti, Retnu, potsu, kiisu, kutsu.

37. Harjutus. Märkida järgnevas tekstis esinevad nimisõnaliited ja määrata nende funktsioon.

1. Eestlaste lauluharrastuse ja lauluarmastuse kohta leidub tõendeid ka mitmesuguseis reisikirjades. Esitamisviisilt kui ka ainekult on eriti mitmekesised pulmalaulud. „Kui kuuled kosjad tulema, kuuled rõngaste rõgina, hõberõngaste helina, tinarõngaste tilina, vaserõngaste valina.” (*Eesti rahvalaul.*) 2. Rihmade käsitsi pealepanemine ja mahavõt-

mine käigu ajal ilma rihmanihutita on keelatud. 3. Tallinn-Väikese teejaoskonna töökodade freesija stahaanovlane Evald Kask kohustus andma ainult kõrgekvaliteedilist toodangut. 4. Türi tarbijatekooperatiivi tööstuskombinaadis osutatakse suurt tähelepanu kutsealase kvalifikatsiooni tõstmisele. 5. Nõukogude kaubanduses on määrava tähtsusega teguriks toodete kvaliteet. 6. Kondiitritoodete tööstuse „Kalev” laborantide kollektiivil on suured teened selle käitise toodangu kvaliteedi järjekindlal parandamisel. 7. Sügav veendumus kollektiivse suurmaapidamise eeliseis üksikmajapidamise ees on selleks teguriks, mis iga päevaga suunab ikka uusi talupoegade hulki kolhoosidesse. 8. Jõõri-Kõnnu põllumajandusühistu aruande-valimiskoosolekul toodi kriitikarohkeis sõnavõttudes esile olulisi puudusi mitme tootmisala arendamises ja tööülesannete täitmises ning eriti ühismajandi rajamatajättnises.

Omadussõnaliited.

-ne tuletab omadussõnu, mis tähendavad ainet, mõõtu, liiki, laadi, kohta, aega, olukorda jne.

Nahkne, raudne, savine, lumine, seebine, kadakane, mürgtne, liitrine, emane, mehine, paikne, kodune, tänane, tänavune, päevane, talvine, vastastikune, ilmne, umbne.

-line ja **-lik** on olulisimad omadussõnu tuletavad liited. Need liited erinevad teineteisest nii tähenduselt kui ka tuletuslikult.

-line tähendab millegi omamist või kuhugi kuulumist.

Õhuline, kihiline, pinnaline, sakiline, okkiline, põhiline, maksuline, lauseline, sõnaltnne, loogiline, vääriline.

-lik tähendab mingi omaduse omamist, taolisust, sarnasust või kestvrat omadust.

Piklik, püüdlük, ennatlik, arglik, koguslik, eesrindlik, vennalik, emalik, venelik, ühtskondlik, elukondlik, majanduslik.

Võrrelda tähenduselt *line-* ja *lik-* liitelisi sõnu:

Kunstiline väljendusviis		Kunstlik kõne
Isikulised omadused		Isiklik huvi.

-line liitub ainult käändsõnade vokaaltüvele.

Üldiselt esineb *-line* neil omadussõnul, millele vastab omadussõna + *ga-* lõpuga nimisõna: *sügavamõtteline* (=sügava mõttega), *healoomuline*.

Kuid: *täieõiguslik* (täie õigusega), *laiaulatuslik* (laia ulatusega), *mitmetähenduslik* (mitme tähendusega).

-lik liitub nii käänd- kui pöörd sõnale, nii täis- kui kaashäälikule, enamasti aga kaashäälikule.

Täishäälikule liitub *-lik* järgmisil juhtumel:

1) pöörd sõnatüvedele: *nätlik, tegelik, puudulik, tähelepanelik, lühinägelik, sõnakuulelik;*

2) kui põhitüvi on ühesilbiline vokaallõpuline: *au-lik* (esineb ka kujul *aulne*);

3) kui põhitüvi on kahesilbiline lühivälteline: *vaja-lik, rahu-lik, sala-lik;*

4) kui nimetav kääne on nõrgaastmeline, ehkki konsonant-lõpuline: *rahvalik, rikkalik;*

5) mõningais keelde juurdunud sõnus: *kirjalik, korralik, põhjalik, kahjulik, õnnelik, vennalik.*

Rahvusvahelistes sõnades liitub *ioon-, ia-* ja *ika-* lõpulistele *-line, ist-* lõpulistele *-lik:*

<i>revolutsioon</i>	—	<i>revolutsiooniline</i>
<i>filosoofia</i>	—	<i>filosoofiline</i>
<i>loogika</i>	—	<i>loogiline</i>
<i>kommunist</i>	—	<i>kommunistlik</i>
<i>marksist</i>	—	<i>marksistlik</i>
<i>realist</i>	—	<i>realistlik</i>

Mõningais sõnus võib tarvitada nii liidet *-lik* kui ka *-line* tähenduslikku vahet tegemata: *tarvilik* e. *tarviline*, *täielik* e. *täieline*, *vajalik* e. *vajaline*, *kõlblik* e. *kõlvuline*, *vaentlk*, *vaenulik* e. *vaenuline*.

38. Harjutus. Selgitada liidete *-line*, *-lik* ja *-ne* tähendust.

1. Eesti rahvaluule on rahvuslik ja rahvalik selle sõna parimas mõttes, kuid ta pole sugugi natsionalistlik ega šovinistlik. Rahvalaul pole ainult esteetiline või keeleline nähtus, vaid ka hea vahend mineviku eestlaste etnograafilise ja sotsiaalse miljöö tundmaõppimisel. Peale vormiliste tunnuste eraldab uut rahvalaulu vanast ka kiirem tempo, tema aktuaalsus ja kaasaegsus. Vaikseid elupilte kujutavad rahvalaulud on täiuslikud ja meisterlikud oma lihtsuses. Kogu oma eluaja uuris Gorki ebatavalise kiindumusega rahvaluulet, rahva suulist poeetilist loomingut.

2. Loeng peab olema tihedasti seotud tänapäeva konkreetse elu ja aktuaalsete võitlusülesannetega. Konsultatsioon ei ole passiivne tegur, vaid aktiivne kaasaaitaja õppetöele. Valmistatakse grandiosseks laulupeoks.

39. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele *-lik* või *-line*.

Lõp— otsus, ühiskond— üritus, tervik— karakter, eriala— kirjandus, eesrind— mitšuurin— bioloogiateadus, kaheaasta— matk, kangelas— jõud, majandus— ja kultuuri— õitseng, marksist— -leninlik— dialekti— meetod, revolutsi-

ooni— meeoleolu, asja— märkus, stoi— rahu, viievaatuse— näidend, kuuemehe— meeskond.

-tu tähendab mingi omaduse püsivat puudumist. Nimi- sõnule liitub ainsuse omastavale, pöörd sõnadele *ma-tegevus-* nimele.

Rahutu, asjatu, õnnetu, viljatu, võimetu, saamatu, lahendamatu, oskamatu.

M ä r k u s. Vahel tähendab *-tu* mõne omaduse olemasolu: *kahvatu, nurjatu, kohmetu, riivatu.*

40. Harjutus. Tuletada sufikssõnu liite *-tu* abil järgmistest sõnadest. Lausestada need sufikssõnad.

Mõte, küte, jõgi, nägu, tahe, süda, tunne, mõtlema, aru saama, kirjutama, õigus, tähtsus.

Võrrelda ilmaütleva käände ja *tu-lõpuliste* sõnade tähenduslikku vahet.

saamata kiri

lahendamata ülesanne

(= ülesanne, mida veel ei ole lahendatud)

põhjendamata süüdistus

(analoogiline eelmisele)

saamatu inimene

lahendamatu ülesanne

(= ülesanne, mida ei saa üldse lahendada)

põhjendamatu süüdistus

M ä r k u s. *tu-lõpuline* omadussõna käändub alati, *ta-lõpuline* ilmaütlev kääne ei käändu.

41. Harjutus. Põhjendada *-tu* ja *-ta* esinemist järgnevais lauseis.

1. Gorki ja proletariaat on teineteisest lahutamatud. 2. Ärgu jäägu meie siirad püüded viljatuks! 3. Mitmeaastaste heintaimede seemne tootmine on kõigi kolhooside ja sovhooside edasilükkamatuks ülesandeks. 4. Edasilükkamata kellaosuti ei näidanud õiget aega. 5. Nõukogude riik teostab

muutmatult ja järjekindlalt rahu ja rahvaste koostöö poliitikat. „On võhikutel otsus ühine: mis neile tundmatu, see kõik on tühine”. (*Krõlov*.) 6. Tragöödias „Boris Godunov” näitab Puškin rahva ja tsaari vahelisi lepitamatuid vastuolusid.

42. Harjutus. Asetada kriipsu asemele *-ta, -tu, -tut* jne. Täiendada harjutust omapoolsete lausetega.

1. Ruumid olid mitu päeva kütma—. 2. Imik oli väga saama— ja abi—. 3. On mõtte— hakata lahendama lahendama— ülesannet. 4. Tunni lõpul oli õpilastel ülesanne ikka veel lahendama—. 5. Sõbrad olid lahutama—.

-kas tähendab küllust, rohkust.

Vaimukas, sisukas, viljakas, tujukas, ninakas, õlakas, maitsekas, edukas, rühtkas, andekas.

-jas tähendab sarnasust.

Nooljas, hiirjas, klaasjas, tuhkjas, tainjas, kilejas, kelmjas.

-ldane- liide tähendab vähendust: *väheldane, pikaldane, vanaldane, lüheldane, lausaldane* (kaunis laus, lausavõitu).

43. Harjutus. Selgitada liidete *-kas* ja *-jas* tähendust järgmistes lausetes.

1. Uus ja võidukas astub võimsalt ellu. 2. Oli käimas raevukas heitlus. 3. Vasak kallas muutus punakas-kuldseks. 4. Kooritud piima värvi taevas vahutasid sinkjashallid pilvetombud. 5. Taeva rohekas alaäär muutus pikkamööda sidrunivärvi kihiks. 6. Taevas on valkjas pilveahel. 7. Kaasitaja pidi olema osav ja taibukas. 8. „Teisal helkjäl taevapinnal tume mere igavene siniviir...” 9. „Veel lehtedel on udud piimjasvalged...” (*D. Vaarandi*).

44. Harjutus. Asendada sufikssõnadega järgmised mõisted:

Söögimaja, leivaküpsetaja, kaitsekraav, vangimaja, surnuaed, näitemäng, lambakarjane, elumaja, viljarikas, ühes

lauas sööjad, ühel leival olijad, lugejate-kogu, ametiühingu-
liige, veskil käija, pidul viibija, ilma rahata olev, paik hobuste
sidumiseks, see, millega väetatakse, lülitamisvahend, tulu-
asjandus, viskelabidas, ettekujutus, kaevandustööline, naha-
parkimistööline, seisukord, maa-ala, millelt mets on maha
raiutud, muinaslugu, raviasutis, hoiukoht, lõhedekogu, kellegi
asemel olija, rebenenud koht, lepinguosaline, pist-oks, nime-
kiri, sama asja teisiti esinev kuju, arstirohi, hiierekarva hall,
ei saa lahendada, rauakarva.

Pöördsõnaliited.

Põhjustavat ja teostavat tegevust
tähendav liide

-ta- tuletab pöördsõnadest põhjustavaid (e. kausatiivseid)
pöördsõnu, käändsõnust teostavaid (e. faktiivseid) pöörd-
sõnu. Liitub nõrgaastmelisele tüvele.

*Vajutama, liigutama, põrutama, söötma, tootma, soovi-
tama, eksitama, summutama, immutama, tinutama, hõbetama,
vasetama, teretama, kinnastama.*

*l, n, r, ja v järel esineb -da-: ohjeldama, pikendama, kõver-
dama, tugevdama, teravdama.*

Enesekohast tegevust tähendav liide

-u- (-i-) tuletab pöörd- ja nimisõnust pöördsõnu, mis
tähendavad tegijale endale sihitud tegevust või enda ülemine-
kut ühest seisundist teise. Liitub tugevaastmelisele konsonant-
tüvele. *Pika vokaali + l, n, r järel esineb -u- (-i-) asemel -du-,*
pika vokaali ja diftongi järel -bu-, -bi-.

*Leiduma, viskuma, lenduma, tolmuma, luustuma, korduma,
veenduma, painduma, moonduma, suurenduma, korduma, saa-
buma, loobuma, joobuma, sööbima, ööbima.*

Võrrelda järgmisi pöörd sõnu tähenduselt:

Hoidu rongi eest!
Pöörduge vasakule!

Hoia oma tervist!
Pöörake oma tähelepanu draamas esinevaile probleemidele!

Joonduge!

Joondage pingid!

Korduvat ja vastastikust tegevust tähendavad liited:

-ele- (-le-) väljendab korduvat ja vastastikust tegevust. Liitub tugevaastmelisele tüvele.

Tegelema, olelema, sädelema, ebalema, püüdlema, hüüdlema, nõudlema, taotlema, teadustlema, vaidlema, kisklema, maadlema.

-skle- tähendab korduvat, ühtlasi rohkem kestvat, harjumuspärast tegevust.

Mõtisklema — mõtiskelema, olesklema — oleskelema, tantstsklema — tantstiskelema.

Hetkelist tegevust tähendav liide

-ata- väljendab äkilist, ühekordset, ootamatut tegevust. Liitub nõrgaastmelisele tüvele.

Karjatama, võpatama, keelatama, hirnatama, vingatama.

Hetkelised pöörd sõnad on alati sihitud, seepärast mitte *uma-*, vaid *ama-* lõpulised. Õige on *seisatama, plahvatama, liigatama.*

Üleminevat tegevust tähendav liide

-ne- tähendab aeglast siirdumist ühest seisundist teise või mingi omaduse järkjärgulist omandamist.

Uuenema, laienema, süvenema, edenema, lõhenema, tutvunema, hargnema, jahrenema, külmenema, lahjenema, hapnema.

Kestvat ja vähehaavalist tegevust tähendav liide

-tse- väljendab kestvat, püsivat, tavaliselt ka vähehaavalist, tühist tegevust.

Elutsema, nokitsema, lehitsema, hingitsema, tunnetsema, tegutsema, silmitsema, õilmitsema.

Loodushelised jäljendavad ja kirjeldavad pöörd sõnad.

-ise- väljendab mitmesuguseid hääliitsusi, tuletades loodusääli jäljendavaid ja kirjeldavaid pöörd sõnu.

Helisema, kõlisema, vulisema, kohisema, vihisema, särisema, pragisema, mühtsema.

45. Harjutus. Tuletada järgmiste liidete abil sufiks sõnu: -ta-, -nda-, -u-, -du-, -bu-, -bi-, -ele-, -le-, -skle-, -ata-, -ne-, -tse.

46. Harjutus. Asendada sufiks sõnadega järgmised mõisted. Järsku hüppama, korduvalt liigutama, varustama prillidega, kiviks muutuma, korduvalt püüdma, liikuma panema, uinuma panema, järsku kilkama, korduvalt uuendama, korduvalt küsima, häire teel ärevile viima, raisku minema, seadusjõusse astuma, sidemetega varustama, eredamaks muutuma, muhedamaks tegema.

47. Harjutus. Pöörata järgmisi pöörd sõnu. Lausestada: Kõnelema, olelema, püüdlema, küsitlema, ringlema, vaatlema, taotlema, töötlemata, uhtlema, sulguma.

48. Harjutus. Eraldada pöörd sõnaliited ja märkida nende tähendus.

1. C. R. Jakobson võitles mõisnike võimu ja vägivaldsetsemise vastu eesti rahva kallal. 2. Koidula kaunid üsamaalaulud helisevad meie keskel tänini. 3. Kolhoos kujuneb tugevaks, igakülgseks arenenud majandiks. 4. Nüüd hakkab vilu vihama, hakkab halla haugutama, kaste külma kargatama." (*Eesti rahvalaul.*) 5. „Mets see laulab krabisevat, siidjat, valget, kabisevat... paberit ja raamatut." 6. „Lõokesed laskusid heina." (*D. Vaarandi.*) 7. „Aeglaselt õhus keereldes lendlevad lumehelbed." (*V. Nekrassov.*) 8. Pakases krigises regi. 9. Kolhoosnikud kuivatavad sood. 10. Elu areneb üha edasi uute avaruste ja uute kõrguste poole.

Määrsõnaliited.

-sti, -mini tähendavad viisi. Tuletavad määrsõnu alg- ja keskvärde omastavast.

Julgesti, õigesti, tublisti, meelsasti, tätesti, enamasti, mitmesti (mitu korda), *nähtavasti, paremini.*

Rööbiti nende liidetega võib esineda ka

-lt: *ohtralt, pingsalt, vaikselt, täpselt, hiljemalt, aktiivsemalt, õnnelikumalt.*

Seejuures on sageli võimalik teha ka tähenduslikku vahet: **-lt** tähendab rohkem välist, **-sti** aga sisulist külge. Näit.: *kukkuma kõrgelt, austama kõrgesti, minema kergelt riietatuna, kuid kergesti* (ei avaldanud vastusetsu), *kõndis kindlalt, tuleb kindlasti.*

-vel, -vil tähendavad seisundit, olekut.

-vel esineb kaashääliku, **-vil** täishääliku järel.

Valvel, liikvel, ärkvel; pinevil, ärevil, elevil, pugevil, sirevil.

Muid määrsõnu tuletavaid liiteid:

-si; *jalgisi, vägisi, ilmsi;* **-tsi:** *käsitsi, rinnutsi, sülitsti;* **-ti:** *õieti, päeviti, hootti;* **-ldi:** *pooleldi, eraldi, meeeldi;* **-li:** *selilt,*

kaheli (kahekordselt), *õieli*, *avali*, *maoli*; **-kil**, **-kile**: *upakil*, *küürakil*, *tojakil*, *roomakile* (laskuma), *marraskile* (lööma), *töllakile* (jääma);

-kuti: *vastakuti*, *kaelakuti*, *kohakuti*, *rinnakuti*;

-stikku: *vastastikku*; *rinnastikku*, *ülestikku*, *ligistikku*;

-tasa-, **-ldasa**; *rumalutasa* (oma rumaluse tõttu), *sügavutasa* (oma sügavuselt), *laiutasa*, *aruldasa*, *ealdasa*.

49. Harjutus. Tuletada sufikssõnu liidetega *-sti*, *-lt* ja *-mni* ning moodustada neid sõnu sisaldavaid lauseid.

Rahvusvahelistest liidetest eesti keeles.

Vaatleme mõningaid olulisemaid liiteid, mis esinevad eesti keeles tarvitatavais rahvusvahelistes sõnades.

-ia: *energia*, *mateeria*, *poestia*, *demokraatia*, *kategooria*, *koloonia*, *teooria*, *keemia*, *füsioloogia*, *geograafia*, *anatoomia*, *fantaasia*, *psühholoogia*.

-ka (-ika-): *praktika*, *eetika*, *kriitika*, *dialektika*, *grammatika*, *loogika*, *füüsika*, *tehnika*, *statistika*, *karakteristika*, *matemaatika*.

-ioon: *revolutsioon*, *agitatsioon*, *missioon*, *operatsioon*, *ekspluatatsioon*, *religioon*.

Rahvapärastunud sõnus esineb liide *-ioon* kujul **-jon**: *revisjon*, *komisjon*, *oksjon*.

-ism: *marksism-leninism*, *materialism*, *realism*, *patriotism*, *humanism*, *mehhanism*.

-um: *plenium*, *miinimum*, *tehnikum*, *muuseum*, *tsentrum*, *podium*, *vaakuum*, *raadikum*, *stipendium*.

-teet: *autoriteet*, *mentaliteet*, *realiteet*, *spetsialiteet*, *rariiteet*, *kvaliteet*, *jakulteet*.

-aaz: *montaaž*, *tiraaž*, *tonnaaž*, *spionaaž*, *sabotaaž*, *instruktaaž*.

M ä r k u s. Lõpp -a kaob pikemate rahvusvaheliste sõnade lõpult: kultuur, karikatuur; kahesilbiliste sõnade lõpul püsib -a üldiselt: *draama, teema, prisma, summa* (erandlik on *skeem*).

Pöördsõnu tuletavaist võõrkeelseist liiteist on sagedasim -**eer** -: *eksisteerima, agiteerima, defineerima, premeerima*.

Liidet -**eer**- tuleb vältida ja asendada liitega -**i**-, kui -**eer**ima ees olev sõnaosa esineb nimisõnana: *analüüs — analüüsima, kontroll — kontrollima, reklaam — reklaamima*.

Väärad on tuletused *defiinima, kombiinima, konstruima*, sest pole nimisõnu *defiin, kombiin* jne.

Mõnedes rahvusvahelistes sõnades esineb liide -**iseeri** -: *mehhaniseerima, organiseerima, standardiseerima, ironiseerima*.

50. Harjutus. Moodustada verbe järgmistest sõnadest, tarvitades liidet -**eer**- või -**i**-.

Telefon, aadress, norm, plaan, analüüs, protokoll, kombinatsioon, reklaam, deklamatsioon, süsteem, organisatsioon, argument, reform, kontroll, alarm, raport, modell, risk, asfalt, eksport, boikott, definitsioon, plomb, miin, mööbel, tapeet, sümbol, moraal, ideaal, stiil.

Eesti liiteist rahvusvahelistes sõnades.

Võõrtüvelisi omadussõnu tarvitame eesti keeles tavaliselt liidetega -**ne**-, -**lik**-, -**line**-. Näiteks: *kompetentne, elegantne, elementaarne, naiivne, primaarne, alveolaarne; sotsialistlik, realistlik, revolutsiooniline, dünaamiline*.

51. Harjutus. Tuletada omadussõnu järgmistest sõnadest või tüvedest.

Materjal, materialist, moment, monument, biograafia, idealist, statistika, keemia, loogika, psüühika, psühholoogia, füüsika, egoist, klassika, dialektika, passiiv-, delikaat-, abstrakt-, humanitaar-, populaar-.

LAUSEÕPETUS EHK SÜNTAKS.

Üldteated lausest. *

1. Lause mõiste.

Keel on inimestevahelise suhtlemise vahend. Üksteisega kõneldes väljendame oma mõtteid ja saame teistelt teada nende mõtteid. Mõtteid väljendame lausete abil. Iga lause koosneb rühmast sõnadest, mis on üksteisega seotud, ja väljendab teatavat mõtet, olles suhtlemisühikuks. Ka üksiksõna võib väljendada mõtet ja olla suhtlemisühikuks.

Tutskas. Kül m oli käre. Raske oli liikuda mööda maanteedki. Nõukogude armee sõdurid aga liikusid kiiresti üle lumega kaetud väljade. Nad vabastasid fašistidest ühe küla teise järel.

Selles jutustuse osas on viis suhteliselt lõpetatud mõtet. Esimene on väljendatud ühe sõnaga, teised igaüks mitme sõnaga, mis üksteisega on mõtteliselt seotud ja grammatiliselt vormistatud.

Iga lauset hääldatakse vastava intonatsiooniga ja eraldatakse teistest lausetest peatuse ehk pausiga. Iga lause täielik mõistmine on võimalik seoses teiste, naaberlausetega. Kui me näiteks võtame ühe lause eraldi *Kül m oli käre*, siis ei ole selge, millal niisugune nähtus oli ja millega seoses sellest räägitakse. (Võib-olla oli eile käre kül m, aga võib-olla siis, kui linnas käisime jne.) Lauseis *Nõukogude armee sõdurid*

liikusid kiiresti üle lumega kaetud väljade ja Nad vabastasid fašistidest ühe küla teise järel jutustatakse sellest, mis tegelikult oli Suure Isamaasõja ajal, ja nii, kuidas kõneleja seda kui nõukogude inimene mõistab ja hindab, lootes, et kuulaja seda samuti mõistab.

Seega peegeldub igas lauses tegeliku elu teatav moment.

Lause on suhtlemisühik, milles on sõnaga (või ka üksiku sõnaga) väljendatud suhteliselt terviklik mõte.

Seda keeleõpetuse osa, milles vaadeldakse lauseid ja nende ehitust, nimetatakse lauseõpetuseks e. süntaksiks.

2. Jutustavad, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid ning kirjavahemärgid nende lõpus.

Mõtte väljendamise eesmärk võib olla mitmesugune. Sellest sõltuvalt jagunevad laused: 1) jutustavateks ja väidelauseteks, 2) küsilausesteks, 3) käsklauseteks, 4) soovlausesteks ja 5) hüüdlausesteks.

Jutustavate lausete funktsiooniks on midagi teatada või jutustada kaasvestlejale või kuulajatele.

1. *Mehed töötasid nüüd juba tnuu ja hoolega. Labidad litkusid väledasti. Võistluses teistega pidid nad võidule tulema.*

2. *Stahaanovlased on eesrindlikud töölised. Eestlased kuuluvad sõbralike nõukogude rahvaste perre. Kogu maailma töötav rahvas ei taha sõda.*

Jutustavate lausete hulgas moodustavad eriliigi väidelaused, milles midagi väidetakse või oletatakse, mida on vaja tõestada. Siia kuuluvad mitmesugused teaduslikud väited ja oletused, ka igasugused defitsioonid jne.

Kommunismi võidu järel kogu maailmas tekib inimkonnal üks ühine keel.

Jutustava lause lõpul hääle langeb. Kirjas asetatakse jutustava (ja ka väitva) lause järele punkt.

Küsilause ülesandeks on jutukaaslaselt teada saada tema mõtte või teatava mõtte kohta jaatus või eitus.

Mida sa taastamistööd tegid? — Kandsin kanderaamiga kive.

Küsilauset hääldatakse küsiva tooniga. Kirjas pannakse küsilause lõppu küsimärk.

Kui küsilausele peab järgnema jaatus või eitus, siis kõrgeneb ja tugevneb hääle sellel sõnal küsimuses, millele oodatakse vastust.

Kas te õpite vene keelt? (Vastus: Õpi või Ei õpi). Kas te õpite vene keelt? (Vastus: Jah, vene keelt või Ei, eesti keelt).

Märkus. Küsilause võib vahel ka mitte nõuda vastust, vaid väljendada tundmust või püüda kuulaja tähelepanu suunda muuta. Samasugune on ka oraatori pöördumine kuulajate poole retoorilise küsimusega, et neis esile kutsuda kaastundmust ja nõusolekut või et neis huvi ja tähelepanu tõsta.

Kas kuulete, kuidas lauldakse? Kes meist ei teaks, kelle vastu on suunatud Atlandi pakt?

Käsklauset ülesandeks on mingile tegevusele ergutamine. Niisuguse ergutuse vorm võib olla mitmesugune: käsk, palve, üleskutse, hoiatus, soov jne. Kui käsklauses väljendub käsk või ergutus, siis soovlauses esitatakse soov tundeärras e. emotsionaalses toonis.

1. *Töötage tarmukalt! Arge hilinege kooli! Pidage vastu vaenlasele! Mine nüüd omelt, Juhan!*

2. *Peaks meie klass sel õppeaastal esimesele kohale tulema! Jõutagu oma tööga õigel ajal valmis!*

Käsk- ja soovlauseid on oma intonatsiooni poolest mitmesugused. Palvet, kutset, käsku, üleskutset jne. hääldatakse igati erineva tooniga.

Ole hea, aita mind! Palun tuppa tulla! Poisid, tõstke kotid autosse! Edasi, töörahvas, uutele võitudele!

Hüüdlause väljendub koos mõttega mingi tugev tundmus (vaimustus, imestus, rõõm, viha, pahameel jne.).

Küll on suurepärane ilm! Olgu tervitatud nõukogude noorus!

Kaunis on võidelda sotsialismi eest! Maha sõjaõhutajad!

Tugev tundmus võib olla teatamise, käsu ja soovi ning ka küsimusega väljendatud, nii et jutustav kui ka käskiv ja sooviv ning samuti ka küsiv lause võivad saada hüüdlauseteks.

Isa, Enn tuli koju. — Isa, Enn tuli koju!

Te mõtlete juba minema hakata? — Kuidas, te mõtlete juba minema hakata?!

Tulge tuppa! — No tulge juba kord tuppa!

Käsk-, soov- ja hüüdlause te järele pannakse kirjas hüüumärk.

Kõnes, eriti vestluses esineb ka niisuguseid lauseid, mis on lõpetamata, mille mõte jääb pooleli.

Ma tahtsin ainult ütelda, et ... — Aitab, mulle on see küsimus selge.

Kirjas asetatakse katkelise ehk poolelijääva lause lõppu mõttepunktid.

Anti ju ometi lubadusi ja... (A. Jakobson.)

Ma ei suuda... Andke mulle...

Kui katkemise kohal intonatsioon nõuab küsi- või hüüumärki, siis pannakse see peale mõttepunktide.

Tahate selle teega hobuseid...? (Sirge.)

1. Harjutus. Koostada mõtteliselt seotud katkend, milles esinevad jutustavad, küsi-, hüüd-, käsk- ja soovlauseid.

2. Harjutus. Asetada lausete järele kas punkt, küsi- või hüüumärk.

„Kus sa käisid” küsis Marie

„Jõe veeres,” vastas poiss „Oi, nüüd on seal alles elu”

Tüdruk vaatas teda veidikese aega imeliselt nukra pilguga ning päris edasi:

„Kas jää on juba läinud”

„Jah,” ütles poiss „Ja just täna ta läkski See oli ka tõesti üks mehine mürin, mis seal kuulda võis Sest talv oli tugev. Mina olin parajasti heinamaal, tead, seal kõige madalamal kohal, kui see kärin ja pragin algas . . . Palgid, ma ütlen, olid haprad nagu pilpad”

„Aga lumi on juba ammu sulanud” küsis tüdruk pärast seda, kui ta oli kõhinud kaua ja tugevasti.

„Jah, lumest ei ole enam jälgegi järel” lausus poiss.
(A. Jakobson.)

3. Lause koosseis.

Lause tähenduslikud osad.

Lauseid on oma koosseisu ehk ehituse poolest mitmesuguseid. Meie tarvitame oma kõnes ja kirjas nii liht- kui liitlauseid.

Lihtlauseid	Liitlauseid
Ilm on vihmane.	Vihma sadas mitu päeva järjest
Lugege need raamatud läbi!	ja tuul ei vaikinud kogu selle aja kestel minutiksiki.
Kommunistlik partei võitleb töörahva huvide eest.	Lenin ütles, et eesrindliku võitleja osa võib täita partei, keda juhib eesrindlik teooria.

Lihthlausetega hulgas on ühesõnalisi lauseid, nagu *Räägitakse. Õpiti. Sajab*, ja mitmesõnalisi lauseid, nagu näiteks *Kõik Nõukogude Liidu rahvad tähistasid oma armastatud juhi seltsimees Stalini seitsmekümnendat sünnipäeva 1949. aasta detsembris uute töövõttega*.

Lihthlause, peale ühesõnalise lause, jaguneb osadeks, millest igaühel on oma tähendus. Lihtlause aga, mis küll mõtte ja intonatsiooni poolest moodustab ühe terviku, jaguneb oma koosseisult kaheks või enamaks lihtlauseks, mis samuti võivad jaguneda tähenduslikeks osadeks.

Lihthlauses *Meie kolhoosi esimees kutsus kolhoosnikud kokku külviplaani arutamiseks* on kaks üldisemat osa: 1) alusrühm *meie kolhoosi esimees* (kes?) ja 2) öeldisrühm *kutsus kolhoosnikud kokku külviplaani arutamiseks* (mis tegi?).

Alusrühm moodustab lauses selle osa, mis väljendab tegijat või olijat, öeldisrühm aga osa, mis väljendab aluse tegevust, olemist või seisundit.

Kui me eelpooltoodud lause öeldisrühma lähemalt vaatleme, siis näeme, et see omakorda jaguneb järgmisteks tähenduslikeks osadeks: 1) *kutsus kokku*, 2) *kolhoosnikud* ja 3) *külviplaani arutamiseks*.

Seega on lauses *Meie kolhoosi esimees kutsus kolhoosnikud kokku külviplaani arutamiseks* üldse neli tähenduslikku osa, millest igaüks vastab iseküsimusele:

1) *meie kolhoosi esimees* (kes kutsus kokku?), 2) *kutsus kokku* (mis tegi kolhoosi esimees?), 3) *kolhoosnikud* (kelle kutsus kokku?), 4) *külviplaani arutamiseks* (milleks kutsus kokku?).

Lause tähenduslik osa, mida grammatikas nimetatakse lauseliikmeks, võib olla ühesõnaline või mitmesõnaline.

Nii on lauseliige üksik sõna või sõnaryhm (sõnaühend), mis lauses moodustab ühe

tähendusliku terviku ja vastab teatavale küsimusele.¹

Lause süntaktilisel analüüsimisel jagame lause tähenduslikeks osadeks, s. o. lauseliikmeteks, milleks on:

alus, öeldis, sihitis, kaudsihitis ja määrus.

Täiend kuulub oma põhisõnaga ühte lause tähenduslikku ossa.

Lause *Vend luges õhtuti ajalehte* koosneb neljast ühesõnalisest lauseliikmest.

Lause 1) *Minu vanem vend* 2a) *luges* 3) *möödunud nädalal* 4) *kolm V. I. Lenini artiklit* 2b) *läbi* koosneb neljast lauseliikmest, millest esimene, kolmas ja neljas on laiendatud, aga teine — *luges läbi* on laiendamata lauseliige (ühendverb *läbi lugema*).

Laiendamata lauseliikme moodustavad: 1) üks iseseisev sõna, 2) iseseisev sõna koos abisõnaga (laua all, mööda teed, teisel pool; välja maksma, mööda minema, sisse tulla, võtsin ette), 3) verbi liitmuuted, ka koos kõrvalsõnadega (on õppinud, oli töötatud, ei olnud käinud, on ära läinud, ei olevat juurde tulnud, ärge välja makske).

Eeltoodud lausete analüüsi skeem:

Lause tähenduslikud osad	Alus	Öeldis	Määrus	Sihitis
Küsimused	Kes?	Mis tegi?	Millal?	Mida?
Laiendamata liikmetega lause	Vend	luges	õhtuti	ajalehte
Laiendatud liikmetega lause	Minu vanem vend	luges läbi	möödunud nädalal	kolm V. I. Lenini artiklit

¹ Lause tähenduslikku osa (lauseliiget) nimetatakse võõrkeelse terminiga *süntagma*.

Laiendatud lauseliige koosneb peasõnast ja tema laienditest. Eelmises lauses on aluse peasõna *vend*, määruse peasõna *nädalal* ja sihitise peasõnad *kolm artiklit*. Laiendatud lauseliikmes on sõnad omavahel mõtteliselt ja grammatiliselt seotud.

Kui analüüsime lauset *Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajaloo lühikursus tõstab kõrgele marksistlik-leninliku teooria tähtsuse*, näeme, et see koosneb kolmest tähenduslikust osast, millest igaüks moodustab selles lauses mõttelise ühiku, vastates teatavale küsimusele. Esimene osa *Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajaloo lühikursus* vastab küsimusele *mis tõstab kõrgele?* ja on lauses aluseks, teine osa *tõstab kõrgele* vastab küsimusele *mis teeb ÜK(b)P ajaloo lühikursus?* ja on lauses öeldiseks ning kolmas osa *marksistlik-leninliku teooria tähtsuse* vastab küsimusele *mille tõstab kõrgele?* ja on sihitiseks.

Lause struktuuriliseks keskuseks on öeldis.

Lause süntaktilisel analüüsimisel tuleb leida öeldis ja teised lauseliikmed kindlaks teha küsimuste abil, lähtudes öeldisest. Täiendile ei saa küsimust esitada öeldisest lähtudes ja seepärast ei ole ta iseseisev lauseliige.

Lauses *Suure Isamaasõja ajal kannatas eesti rahvas kolm aastat rasket elu saksa okupatsiooni ikke all* on kuus tähenduslikku osa e. lauseliiget. Lähtudes öeldisest *kannatas* asetame küsimused: 1) *kes kannatas?* — *eesti rahvas* (alus), 2) *millal kannatas?* — *Suure Isamaasõja ajal* (ajamäärus), 3) *mida kannatas?* — *rasket elu* (sihitis), 4) *kui kaua kannatas?* — *kolm aastat* (ajamäärus), 5) *mille all kannatas?* — *saksa okupatsiooni ikke all* (kaudsihitis).

Sama põhimõtte järgi analüüsitakse ka käändsõnalise öeldisega lauseid. Lause *Isa on stahaanovlane* on laiendamata liikmetega lause, kus *isa* on alus ja *on stahaanovlane* on

õeldis. Kuid lauses *Minu pinginaabri isa on mehaanikatsehhi stahaanovlasi* on alus ja õeldis laiendatud lauseliikmed.

Lauseliikmete järjestust lauses võib teataval määral muuta, kuid ei saa muuta sõnajärjestust laiendatud lauseliikmes. Õeldise osi aga võib paigutada teiste lauseliikmete vahele. Näiteks:

Pärast Suurt Isamaasõda / organiseerisid / nõukogude ametiühingud / Lenini-Stalini partei juhtimisel / miljonilised töötajate hulgad / rahvamajanduse arendamise viisaastakuplaani täitmiseks.

Selle lause liikmeid võime ümber paigutada, ilma et lause mõte selle all kannataks. Võime ütelda:

1. Nõukogude ametiühingud / organiseerisid / pärast Suurt Isamaasõda / Lenini-Stalini partei juhtimisel / miljonilised töötajate hulgad / rahvamajanduse arendamise viisaastakuplaani täitmiseks.

Või: 2. Lenini-Stalini partei juhtimisel / organiseerisid / nõukogude ametiühingud / pärast Suurt Isamaasõda / miljonilised töötajate hulgad / rahvamajanduse arendamise viisaastakuplaani täitmiseks.

Või: 3. Rahvamajanduse arendamise viisaastakuplaani täitmiseks / organiseerisid / nõukogude ametiühingud / pärast Suurt Isamaasõda / Lenini-Stalini partei juhtimisel / miljonilised töötajate hulgad.

Kui õeldiseks on pöörd sõna liitmuuted (on kündnud, oli tõstetud jne.) või pöörd sõna koos kõrvalsõnaga (läks ära, on sisse lasknud jne.), siis võivad niisuguse õeldise osad olla paigutatud teiste lauseliikmete vahele, kuid mitte laiendatud lauseliikme sõnade vahele.

Näit.: 1. Meie kodumaa / **pole** / kunagi kogu oma ajaloo vältel / **olnud** ümbritsetud / meie riigisse nii sõbralikult suhtuvatest naabermaadest (*Malenkov*). Õeldis on *pole olnud ümbritsetud*. Võib ütelda: *Meie riigisse nii sõbralikult suhtuvatest naabermaadest **pole olnud** / meie kodumaa / **ümbritsetud** / kunagi kogu oma ajaloo vältel*.

2. *EK(b)P* vallakomiteed / **on** / suure töö / **ära teinud** / rahva poliitilise kasvatusel alal. Õeldis on *ära teinud*. Võib ütelda:

*Suure töö / on / rahva poliitilise kasvatusel alal / **ära teinud** / *EK(b)P* vallakomiteed.*

3. *Üks vastutulev talupoeg* / **pidi** / mind / **saatma** / kolhoosi esimehe juurde.

Lause analüüsimisel on vaja kõigepealt selgeks teha laiendatud lauseliikmed ja alles selle järel võib vaadelda iga laiendatud lauseliikme

datud lauseliikme koosseisu, s. o. teha nn. teisejärguline analüüs.

3. Harjutus. Järgmistes näidetes määrata lauseliikmed. Vaadelda, kus võivad olla peatused.

millal?

1. 31. juulist kuni 7. augustini 1948. aastal / **toimus** /
mis? /
üleliidulise V. I. Lenini nimelise Põllumajandusteaduste Akadeemia sessioon.

kes?

kuidas?

2. Kogu nõukogude avalikkus / **jälgis** / suurima huviga /
mida? /
ajalehtedes avaldatud sessiooni materjale.

mis?

3. Akadeemik Lõssenko ettekanne „Olukorrast bioloogia-
teaduses“ / **kiideti heaks** / ÜK(b)P Keskkomitee poolt.
kelle poolt?

kus?

mis?

4. Sessioonil / **saavutas** / Mitšurini suund bioloogias /
mille? /
teenitud võidu.

mis?

kuidas?

5. Mitšuurinlik bioloogia / **on seotud** / lahutamatult /
millega? /
marksistlik-leninliku maailmavaatega.

mis?

6. See / **on marksistlik loodusteadus.**

mis?

millele?

7. See / **näitab teed** / sotsialistliku põllumajanduse prakti-
kale, / juhtides meid elava looduse julgele ja aktiivsele ümber-
kujundamisele. ¹

¹ Laiendatud määrus „juhtides meid...“ moodustab *des*-tegevus-
nimelise lauselühendi, mille kohta seletust vt. X klassi õpikust.

4. **Harjutus.** Järgmistes lausetes, milles öeldis on jämedalt trükitud, teised lauseliikmed püstjoontega eraldada ja küsimused neile peale kirjutada, öeldisest lähtudes.

1. Vana töömees **oli** hämaras toas. Välisseinas **oli** ainult üks aknaava. Koitanud mööblitükid **seisid** seinte ääres nagu luukered. See kõik **oli** tema ja tema poja eluaegse töö ainuke tulemus.

2. Juba hommikul **oli** taat **rahutu**. Ta **oli** õues **vaadanud** esimest sillerdavat maipäikest. Tупpa tulles **näis** ruum **veel kõledam** kui varem. Ta **ei osanud** nimegi **anda** sellele kummalisele rahutusele. Kuid nüüd **oli** kõik **selge**. Täna **oli** töörahva püha. Täna **oli** rongkäik punaste lippude all. Ja just sinna **ihaldas** ta vana töömehe süda.

3. Taat **hakkas** kiiresti **kõmpima** pargi poole. Kuid käidud tee **oli** teda juba pisut **väsitanud**. Süda **kloppis** nagu vasaraga rinnalesta all, jalad **muutusid** imelikult **nõrgaks**.

4. Ta **istus** pingile. Hele maipäike **paistis** ta krobelist nägu. Varblased **sirtsusid** lustakalt puudes. Tuul **keerutas** ölekõrvi üle platsi.

5. Siis **kostis** korruga eestpoolt muusika. Orkester **mängis** tuttavat marssi. Mõne minuti pärast **hakkasid** tänavasuust **paistma** punased lipud. Ta **tundis** neid pikkade aastate rongkäigu-kaaslasi.

6. Terasemalt vaadates **tundis** ta **ära** ka kandjad. Ning nende taga **sammusid** teised tuttavad, vanad töökaaslased. **Oli** naisigi. Nagu igavesti põleva tule sümbol **paistsid** neil punased lindikesed südamete kohal.

7. Alles hiljuti **oli** **sadanud** saps ägedat äikesevihma. Rohi **läikis** **veel** märjalt. All jõekäärus **sädelesid** madalate paju-pöösaste küljes vihmapiisad. Laiad kobrulehed **olid** **muutunud** **tumeroheliseks**. Närbunud hein **sahises** värskes tuules. Kuid laial luhal **helendas** **juba jälle** särav juulipäike. Selle sädeluses **muutusid** jõgi, laiad luhad ja madalad põösad justkui

uhiuuteks. Eemal, metsasakkide kohal põgenes suur must pilv nagu kuri pull kauge kõmaga kõrgete kuusetippude varju. (Ed. Männiku järgi.)

N ä i d i s. Vana töömees / ^{kes?} oli / ^{kus?} hämaras toas. Juba millal? / ^{kes?} hommikul / oli / taat / rahutu.

5. Harjutus*¹. Ära määranud lauseliikmed, teha järgmistes lausetes lauseliikmete ümberpaigutusi.

1. Juba 1918. a. kerkis päevakorda nõukogude ühiskonna majandusliku baasi põhjaliku ümberkorralduse küsimus.

2. Maa industrialiseerimine oli peamiseks lüliks võitluses sotsialismi eest.

3. Praktilise abi osutamiseks partei-algorganisatsioonidele on kinnitatud mahajäävate ettevõtete juurde linnakomitee liikmeid.

4. Kodanlus püüab natsionalismi propaganda abil varjata oma reaktsioonilist poliitikat.

5. Väga populaarsed olid tööliste hulgas kollektiivsed lehelugemised. Töövaheaegadel pidasid kommunistid vestlusi viie aasta plaanist. Pärast iga vestlust asusid töölisel tööle veelgi innukamalt.

N ä i d i s. Nõukogude ühiskonna majandusliku baasi ümberkorraldamise küsimus kerkis päevakorra juba 1918. a.

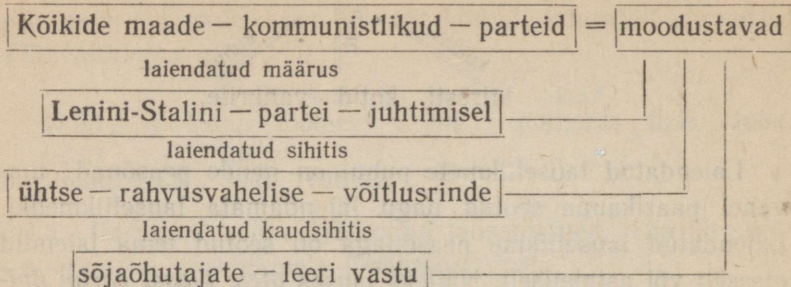
4. Grammatiline seos.

Lauseliikmed on üksteisega mõtteliselt ja grammatiliselt seotud. Laiendamata lauseliikmed on seotud paarikaupa. Näiteks lauses *Noormees kandis kiiresti kotid vankrile* on grammatiline seos järgmine:

¹ Tärnikesega märgitud harjutused pole keskkoolis sunduslikud.

Laiendatud alus

õeldis

Seos sõnade ja sõnaühendite vahel lauses võib olla rinnastav ja alistav. Rinnastavas seoses e. rinnastuses on sõnad üksteisega seotud üheõiguslikena, üksteisest sõltumata. Näit.: *Õpilane loeb ja kirjutab. Õhk on niiske, kuid soe. Kaupluses müüdi liha, mune, võid ja kala. Niina Aimega õppisid geograafiat.* Neis lauseis on rasvaselt trükitud sõnad üksteisega seotud rinnastavalt, s. o. nad ei sõltu üksteisest. Nad on küll kõik mõne teise sõnaga lauses seotud ühtemoodi. Näit.: *loeb ja kirjutab* on seotud ühtemoodi sõnaga *õpilane*.

Rinnastust väljendatakse kõnes intonatsiooni abil ja rinnastavate sidesõnadega *ning, kuid, ehk, või, ega, vaid*.

Alistavas seoses e. alistuses üks sõna seletab teist. Seletavat sõna nimetatakse *põhisõnaks* ja seletavat sõna *laiendiks*. Põhisõnast lähtudes võib esitada küsimuse, millele vastab laiend.

Nõukogude armee ulatas abistava käe Euroopa vennalikele rahvastele võitluseks fašistliku Saksamaa vastu.

armee ulatas

Nõukogude (missugune?) armee

ulatas käe (mille?)

ulatas rahvastele (kellele?)

vennalikele (missugustele?) rahvastele

Euroopa (missugustele?) rahvastele

ulatas võitluseks (milleks?)
võitluseks Saksamaa vastu (kelle vastu?)
fašistliku (missuguse?) Saksamaa vastu.

On kaks tüüpi alistavat grammatilist seost (alistust):

1. ühilduvus (kongruents) ja
2. sõltuvus (rektsioon).

Ühilduvus on niisugune grammatiline seos, kus öeldis ühildub alusega isikus ja arvus ning omadussõnaline täiend ühildub oma nimisõnalise põhisõnaga käändes ja arvus.

Nii näiteks on lauses *Klassiteadlikud töölised võitlevad kogu maailmas rahu ja demokraatia eest* öeldis *võitlevad* ühildatud alusega *töölised* isikus ja arvus ja täiend *klassiteadlikud* ühildatud oma põhisõnaga *töölised* käändes ja arvus. Lauses *Meie töötame* on öeldis *töötame* ühildatud asesõnaga *meie* isikus ja arvus.

Ühilduvusel muutub laiend sõltuvalt põhisõna muutumisest. Näiteks: *andekas tütarlaps, andekat tütarlast, andekale tütarlapsele, andekad tütarlapsed* jne. (põhisõna: tütarlaps).

Sõltuvus on niisugune grammatiline seos, kus verb nõuab sihitist, kaudsihitist ja määrust teatavas käändes. Põhisõna ja nimisõnalise täiendi vaheline seos on samuti sõltuvus, kuna põhisõna muutumisel see täiend jääb muutumata.

Sõltuvuse seoses põhisõna nõuab laiendit teatavas käändes.

Sõltuvus väljendab ühe asja teise päralt- või küljesoleku suhet (õe kleit, maja katus) või tegevuse suhet esemega, mida väljendab alistuv nimisõna (äestab maad äkkega, vedas sõnniku põllule).

Põhisõna muutumisel ei või laiend muutuda, kui suhe peab samaks jääma. Näit.: *õe kleit, õe kleidil, õe kleidiga, õe kleidid* jne., *äestab maad äkkega, äestan maad äkkega, äestavad maad äkkega* jne., *palun venda, palud venda, palume venda* jne.

Niipea kui muudame laiendit, muutub ka suhe eseme ja tegevuse vahel. Näiteks: *palun venda, palun vennale, palun vennaga, palun vennalt* jne.

Sõnad võivad olla seotud ka ees- ja tagasõnade abil:

Hüppasin koorma otsa, sõitsin raudteesilla alt läbi ja ajasin hobuse rahvamaja ette.

6. Harjutus. Kirjutada järgmised näited ja tõmmata ühilduvale sirge, sõltuvale sõnale laineline joon alla, sidudes nad noole abil oma põhisõnaga.

Täna sõitis meie rahvamajja linnateatri näitetrupp. Kõik vanemate klasside õpilased läksid näidendit vaatama. Mina istusin oma sõbraga kolmandas reas. Näitlejad mängisid hästi. Ma elasin sügavalt etendusele kaasa. Kaua olid näidendi kujud mul silmade ees.

7. Harjutus*. Lauseliikmed üksteisest püstjoontega eraldada, laiendatud lauseliikme peasõnale joon alla tõmmata ja alistuvale sõnale peale kirjutada kas *ü* (ühilduvus) või *s* (sõltuvus).

Seltsimees Stalin on looya marksismi suurim esindaja. Ta on Lenini töö hiilgav jätkaja marksismi ideede edasiarendamisel.

Seltsimees Stalini nimega lähevad maailma ajalukku meie armee kuulsusrikkad võidud. Kõik Nõukogude Liidu rahvad näevad Stalini oma juhti.

Seltsimees Stalin on loonud tervikliku marksistlik-leninliku õpetuse kaadrist. Ta õpetab alati hoolikalt inimestesse suhtuma.

Kogu olulisem töö toimub Stalini juhendite järgi. Kõige suuremad rahvusvahelise poliitika küsimused lahendatakse tema juhtnõõride järgi.

Seltsimees Stalini kõnet esimesel üleliidulisel stahaanovlaste nõupidamisel peab iga inimene tundma õppima.

Lauseliikmed.

5. Alus (ehk subjekt) ja selle väljendamine mitmesuguste sõnaliikidega.

Aluseks (subjektiks) nimetatakse lauseliiget, mis väljendab olendit, eset või nähtust, millest lauses midagi öeldakse kui tegijast või olijast ja mis vaatab küsimusele: *kes? mis? keda? mida?* Alus on teistest sõltumatu lauseliige.

Näit.: 1. **Õpetaja** (kes?) loeb. **Õpilased** (kes?) õpivad. **Meri** (mis?) lainetab. **Vili** (mis?) kasvab. **Hobune** (kes?) on loom. **Kask** (mis?) on puu. **Laps** (kes?) on terve. **Tina** (mis?) on raske.

2. **Rahvast** (keda?) on palju kokku tulnud. **Vihma** (mida?) sajab.

Peale oma põhitähenduse — nimetada tegijat või olijat — võib alus:

1. Ainult osutada olendile, esemele või nähtusele, ilma teda nimetamata.

See kõlbab. **Ta** võib ju kirjutada.

2. Nimetada tegevust, millest lauses midagi teatatakse. **Suitsetamine** on kahjulik. **Suusatada** on kasulik.

3. Nimetada mingit abstraktset mõistet, millest midagi teatatakse.

Ausus on kõige tähtsam.

Aluseks võib olla:

1) Nimi- või asesõna ja nimisõna tähenduses tarvitatava omadus- või arvsõna nimetav kääne.

Kolhoosnik (kes?) kündis traktoriga põldu. **Sõda** (mis?) hävitab inimesi. **Kevadel** õitsesid aasal **lilled** (mis?). **Luge-**

mine (mis?) laiendab silmaringi. *Laisk* (kes?) alles alustab, *virik* (kes?) juba lõpetab. (Vrd.: laisk inimene, virik inimene.) *Neli* teevad aset, *kaks* näitavad tuld, *üks* heidab magama.

Kas sina (kes?) käisid laulupeol? *Keegi* (kes?) palub sõna.

2) Nimi- või asesõna või nimisõna tähenduses tarvitatava omadus- või arvsõna osastav kääne, kui öeldiseks on sihitu pöörsõna.

Õpilasi (keda?) polnud vahetunni ajal klassis. Jaamas väljus *reisijaid* (keda?) rongist. *Teda* (keda?) ei ole praegu kodus.

Usinaid (keda?) oli meie klassis rohkem kui teistes. *Iseäralikku* (mida?) selles ei ole. *Ühtegi* ei langenud selles lahingus.

3) Nimisõna tähenduses tarvitatava kesksõna a) nimetav ja b) osastav kääne.

Niisugusel korral on põhisõna nagu omadussõnalisegi aluse juures ära jäänud ja kesksõna nimisõna tähenduse saanud.

Oodatav (kes?) saabus alles järgmisel päeval.

4) Verbi da-tegevusnimi.

Õppida (mis?) on huvitav. (Vrd.: *Õppimine* on huvitav.) *Töötada* (mis?) on vajalik. *Ujuda* (mis?) on tervisele kasulik. Parem on *oodata* (mis?). *Arvustada* (mis?) on kerge, *teha* on raskem.

5) Aluseks võivad olla ka muud sõnaliigid, kui neid kasutatakse nimisõna tähenduses, mille juurde kuulub öeldis.

„*Tulen*“ kostis tänavalt. „*Eile*“ on mäarsõna. Maidemonstratsioonil kõlas võimsalt *hurraa*.

Peale ühesõnalise e. laiendamata aluse võib esineda mitmesõnaline, s. o. laiendatud alus.

Niisuguseks aluseks võivad olla:

A. Sõnaühendid.

1) Arvsõna nimetavas või osastavas käändes ühes nimisõnaga osastavas käändes (peale arvsõna üks, millega nimisõna on nimetavas).

Koosolekul esines kaks seltsimeest kõnedega. Kümmetki õpilast polnud niisuguse pakasega klassis. Ühtki poissi polnud lugemistoas.

2) Hulka ja mõõtu tähendav sõna nimetavas või osastavas käändes ühes nimisõnaga osastavas käändes.

Palju rahvast oli läinud taastamistöle. Rühm poisse mängis võimlas võrkpalli. Suure kuuse otsa lendas parv vareseid. Keldris ei ole kottigi kartuleid.

3) Arvsõna nimetavas või osastavas käändes ühes nimi- või asesõnaga mitmuse seestütlevas käändes.

Üks töölistest võttis kohe sõna. Kolm meist jäi kohale.

4) Nimi- või asesõna nimetavas käändes koos nimi- või asesõnaga kaasaütlevas käändes.

Isa emaga läksid hommikul käitisse tööle. Meie sinuga jääme tube koristama.

Märkus. Niisugustes sõnaühendites on öeldis alati mitmuses ja kuulub mitte ühele olendile või esemele, vaid mõlemaile.

5) Vanad rahvapärased kaksikalused osastavas käändes.

Odet-venda läksid haiglasse ema külastama. Ühel juunikuu kuumal päeval kündsid Jürit-Jaani kesa.

B. Nimisõna koos täiendiga.

Marksistlik filosoofia käsitleb maailma materiaalsena. **Kasvav laps** sööb hea isuga.

Lenini õpetus on saanud kogu maailma töölisklassi võitlusrelvaks. **Nõukogude kord** lõi rahvaste sõbraliku koostöö. Kabinetist väljus **prillidega mees**. Kapitalistlikus ühiskonnas peab **tööta tööliskond** nälgima. **Kivist maja** on vastupidav.

Murrang talurahva kollektiviseerimisel Eestis toimus 1949. a. kevadel. **Kalurid Saaremaa kiviselt rannalt** sõdisid koos teistega Eesti korpuses saksa fašistide vastu. **Õunapuud akna all** kattusid valgete õilmetega. **Tee küla poole** oli porine.

Tung elada on igal olendil tugev. **Mõte maale sõita** ei teostunud.

Kirjanik Vilde on kirjutanud kolm suurt ajaloolist romaani 19. sajandi talurahva elust ja võitlusest. **Seltsimees (lüh. sm.) Kala** oli õpetaja.

8. **Harjutus**. Ärakirjutamisel alusele joon alla tõmmata ja peale kirjutada, missuguse sõnaliigiga ja sõnavormiga see on väljendatud.

Taevas kõrges ja sügistumedas nões
särab hellalt tähtede silmi.
Mustjashallina voolavas Võhandu jões
vastu peegeldub rebitud pilvi.

Kas te tunnete Andrus Ojasood?
Ta on ehitustöödel üks ülem.

Noored kõikidest valdadest Võrumaalt
teda austavad nii nagu isa.

Ikka rohkem ja rohkem toob vilu tuul
kollast kaskede lehtedesse.
Üle ööde mustade tundide
päevad sammuvad sügisesse.

Näe — meie meestest Paul Haavaoks
päevas Kaarnaga koos lööb kaks normi.

Võhandu on sünk kui Toone.
Aga valge jaamahoone
heidab jõe le rõõmsa laigu,
vastu peegeldub ta vees.

(*J. Schmuul.*)

Lubada on kerge, täita on raskem.

Kõigi meie parteiorganisatsioonide otseseks kohuseks on
aidata meie nõukogude koolil tõusta veel kõrgemale tasemele.

9. Harjutus. a) Leida lauseid, kus alusena esineb nimi-,
omadus-, arv- ja asesõna. Iga liigi kohta tuua kaks lauset.

b) Leida 5 lauset, milles alusena esineb verbi da-tegevus-
nimi, ja 3 lauset, milles aluseks on mingi muu sõnaliik nimi-
sõna tähenduses.

10. Harjutus. Leida 10 lauset, milles alusena esineb
nimisõna koos täienditega, s. o. laiendatud alus.

6. Täis- ja osaalus.

Nimetavas käändes esinevat alust nimetatakse **t ä i s a l u -**
s e k s. Täisalus väljendab täit kogu, tervikut või teatavaid
kindlaid esemeid (asju) või olendeid (isikuid).

Alust, mis esineb osastavas käändes, nimetatakse **o s a -**
a l u s e k s. Osaalus väljendab ebamäärast osa või hulka,
määramatuid (teadmatuid, tundmatuid) esemeid või olendeid.

Täisalus (nimetav k. — kes? mis?)	Osaalus (osastav k. — keda, mida?)
<p>Meie klassi õpilased on saalis (kõik õpilased).</p> <p>Suhkur on toosis (kogu teatav kõnesolev suhkur).</p> <p>Töölised töttasid vabrikusse.</p> <p>Õunad olid korvis.</p> <p>Selles laos on nahk (on ainult nahka, muud materjali ei ole).</p> <p>Aeg kaob kiiresti.</p> <p>Kartulid olid võetud.¹</p>	<p>Meie klassi õpilasi on saalis (osa õpilasi).</p> <p>Suhkrut on toosis (ebamäärane osa).</p> <p>Töölisi töttas vabrikusse.</p> <p>Õunu oli korvis.</p> <p>Selles laos on nahka (võib ka muud materjali olla).</p> <p>Aega on vähe.</p>

Kui alus väljendab mingit osa tervikust, tuleb tarvitada osaalust. Näit.: *Maanteel voolas rahvast linna poole.*

Kui öeldiseks on sihiline pöörd sõna, võib tarvitada ainult täisalust. Osaalus on võimalik ainult sihitute pöörd sõnadega. Osaaluse puhul on öeldis ainsuses, välja arvatud rahvapäraste kaksikalustega laused, kus öeldis on mitmuses.

Tütarlapsed õnnitlesid vanemaid. Ei saa ütelda: *Tütarlapsi õnnitles vanemaid.*

Märkus. Kui öeldiseks on sihiline pöörd sõna ja lauses tahetakse tarvitada osaalust, siis võiks ütelda: *Osa tütarlapsi õnnitles vanemaid* või *Tütarlapsi oli vanemaid õnnitlemas.*

¹ Lauses *Kartulid olid võetud* on *kartulid* aluseks, millega ühildub pöörd sõna *olema* (kartul oli v. ja kartulid olid v.), kuna lausetes *kartulid võetakse üles* ja *kartuleid võeti* on samad sõnad sihitisteks, sest nad väljendavad tegevusalust eset.

Kui öeldiseks on eitavas kõnes sõna *olema*, millega eitatakse aluse olemasolu või väljendatakse selle puudumist, siis tarvitatakse osaalust.

Eitav kõne — osaalus	Jaatav kõne — täisalus
Mul ei ole pliiatsit (ma ei oma pliiatsit).	Mul on pliiats (ma oman pliiatsit).
Sõpra polnud aias (polnud näha või polnud olemas).	Sõber oli aias.
Häält polnud kuulda.	Hääli oli selgesti kuuldav.
Trepikojal ei olnud ust (polnud olemas).	Trepikojal oli uks ees.
Ega teil pole koera ?	Meil on hea koer .

Kui öeldiseks on sõnad *vaja* või *tarvis olema* või *minema*, siis esineb ka jaatav lause osaalusega.

Neid kääre on mul veel vaja (või läheb mulle vaja). Koolile on teenijat tarvis. Juurdetulnute jaoks oli veel lisataldrikuid vaja.

Märkus. Vana rahvapärane kaksikalus on alati osastavas. *Eetteati läksid linna.*

11. Harjutus. Asetada sulgudes olevad alused kas nimetavasse või osastavasse käändesse.

1. (Vihm) sadas eile hommikul rohkesti. 2. Oma koo-
passe tõrjutud vaenlasel polnud enam (vähemgi vastupanu-
jõud). 3. Uue Elu kolhoosi (naised) pesid suvel jõe ääres
pesu. 4. Nõnda olid (Mart-Mihkel) kahekesi arutelnud.
5. Pärast röövellike saksa fašistlike vägede taandumist ei
kuuldunud talutubades (kellatiksuminegi). 6. Kodanlikes
maades on (inimesed), kelle suurimaks rõõmuks on halvus-
tada nõukogude inimeste ausat nime. 7. (Lumi) langes nüüd

paksult ja mattis merejää pehme lumivaibaga. 8. Meie hulgas polnud (hea kõnemees). 9. A. Makarenko „Pedagoogilises poemis” pole (miski väljamõeldu) ega (kirjaniku mõttekujutuslikud tegelased). 10. Meil (viljakandev muld) on leida igal pool. 11. (Nõukogude inimesed) täidavad ausalt ja kohusetruult oma ülesandeid. 12. Tal ei ole (aeg). 13. Töötades möödub (aeg) ruttu. 14. Noorte (kasvatamine ja õpetamine) toimuvad käsikäes. 15. Ametiühingu üleskutsesele saabus (võitlushimulised) igast tsehhist. 16. (Põld) oli ka tänavu rohkem. 17. (Töölised) on juba lahkunud sovhoosi peahoonete künkalt. (Lapsed) jooksevad kilgates pargis, koliseb (piimakannud), ammub (lehmad). Avatud aknast paiskub välja (muusikahelid). (*O. Tooming.*) 18. Möödus (aastad). 19. Mõõdusid (mõned kaunid augustipäevad). 20. NSV Liidus ilmub (ajalehed 59 keeles).

7. Aluseta laused.

Lauses *Nõukogude armee kummutas jultunud anastajate lootused* on alus- ja öeldisrühm. Kuid on niisuguseid lauseid, millel on ainult öeldisrühm. Kõik niisugused laused ei ole siiski aluseta.

Sellises lauses võib olla öeldis väljendatud isikulises vormis, mis osutab esimesele või teisele isikule. Eriti tarvita-takse käskivas kõneviisis väga harva isikulist asesõna sina ja teie.

Näit.: *Aidake oma vanemaid! Ära viida aega, seltsimees! Hakkame tööle!*

Homme läheme metsa marjule.

Võib-olla soovite teed? Kas näed seda maja seal puude all?

Esimese ja teise isiku asesõna puudumine, mis teeb lause lühemaks ja energilisemaks, ei tähenda seda, et need laused

oleksid aluseta. Isik-alus on väljendatud pöördelõpuga ja on juurdemõeldav.

Aluseta on kõigepealt need laused, milles öeldis on umbisikulises tegumoes. Näit.: *Koolis õpitakse*. Selles lauses ei ole öeldud, kes õpib. Lause öeldisest on näha, et õppijaid on, kuid kes nimelt õpib ja kui palju on õppijaid, ei ole väljendatud.

Märkus. Umbisikulises lauses on tegija ajalooliselt siiski olnud. See oli kollektiiv või mõni loodusejõud. Seda väljendas pöördsõna lõpus *se* (sen = see) olevikus ja *he* (hen) minevikus: räägitak-se, räägiti (vanal ajal räägiti-he).

Järgnevad laused on kõik aluseta:

Mindi ekskursioonidele kodumaa ilusamatesse kohtadesse. Vaadeldi loodust ja tunti sellest mõnu.

Palju huovitavat nähakse käitistes ja muuseumides. Meile jutustatakse rahvaste kangelastegudest. Nii tutvutakse lähemalt oma suure kodumaaga ja nõukogude rahvastega.

Alus puudub ka lausetes, mis sisult on umbisikulised, olgugi et pöördsõna on vormilt isikuline. Sellised aluseta laused väljendavad:

1) loodusnähtusi: a) *Koidab. Eile sadas kogu päeva. Müristab. Lõi välku. Hakkab külmetama.* b) *Väljas oli külm. Toas on soe.* (Neis lauseis on öeldisteks: *oli külm, on soe*);

2) füsioloogilisi protsesse või seesmisi tundmusi (elamusid), mis toimuvad inimeste arvates ilma inimese soovi või tahteta. *Ajab aevastama. Kõrvetab (südan). Pööritab. Ajab oksele. Lapsel on külm. Mul on lastest heameel. Tal oli koerast kahju. Kaenla alla ajas paise. Just nagu lõikab sees. Silmade ees hakkas virvendama;*

3) stiihilisi nähtusi (saatust), mille põhjus arvati olevat väljaspool inimeste suudet. Näit.: *Mehel vedas seekord.*

Märkus. Aluseta laused, mis väljendavad stiihilisi loodusnähtusi või inimese füsioloogilisi protsesse ja tundmusi, on tekkinud väga vanal ajal, kui inimesed arvasid, et sellise tegevuse kutsusid esile üleloomulikud jõud.

Aluseta on ka laused, mille tegevus võib igaihe kohta käia:

1) kui öeldiseks on sõnad *tuleb, võib, tohib, saab*, koos da-tegevusnimega või *peab* ma-tegevusnimega, kusjuures pöördsõnad ains. kolmandas pöördes väljendavad modaalsust. Niisuguseks öeldiseks võib olla ka *on vaja, on tarvis* da-tegevusnimega.

Näit.: *Teil tuleb veel palju õppida. Seda võib temast uskuda. Kas tohib sisse astuda? Peab hoolega töötama, et hästi elada. Meil on vaja linna sõita.*

2) kui öeldiseks on ainsuse teine pööre käskivas kõneviisis või kolmas pööre tingivas kõneviisis.

Mine nüüd tea, kas ta tõtt räägib. Kui õige kuivataks selle soo ja teeks tust kultuurheinamaa! Kui nüüd sellest raskusest kord vabaneks!

12. Harjutus. Leida järgmistes lausetes öeldis ja seletada, mispärast neis ei ole alust.

1. Rahukongressil otsustati töötavat rahvast üles kutsuda sõjaohu vastu võitlema. Imperialistlikes riikides valmistakse sõda sotsialismi ja demokraatia vastu.

2. Sajab ja sajab lõpmata. Tuiskab. Siin tõmbab kangesti. Külmetab. Mind ajab higistama. Väljas on soe. Pööritab.

3. Külma ilmaga peab soojalt rõivastuma. Siit ei pääse läbi, peab ümber minema. Mõnikord ei vea kohe. Silmade ees löi pimedaks. Päeval oli palav, öösel külm. Linnupoegadest oleks lapsel kahju olnud. Sellest oli vähe. Olemasolevale maaparandusjaamale lisaks luuakse veel viis maaparandusjaama.

13. Harjutus. Leida 10 aluseta lauset.

8. Õeldis (ehk predikaat).

Õeldis (predikaat) on lauseliige, mis määrib seda, mis alusest õeldakse, ja väljendab aluse tegevust, olelemist, seisundit, omadust või liikikuuuluvust.

1. Vend **töötab** (mis teeb?). Linnud **laulavad** (mis teevad?). Ema **loeb** (mis teeb?) raamatut. Kolhoosnikud **on kokku tulnud** (mis on teinud?). Teie **ärge minge veel ära!** (mis ärge tehke?). Kes **kirjutab** (mis tegi?) õele kirja? Lauad **olid kaetud** (missuguses seisundis olid?).

2. Felix Kotta **on luuletaja** (on kes?). Vaal **on imetaja** (on kes?). Porgand **on aedvili** (on mis?). Lugesime **ei ole ajaviide** (mis ei ole?). Tammepuu **on kõva** (on missugune?).

3. Palgid **olid tee ääres**. Lipp **on katusel**. Pioneeril **on punane kaelaside**.

On lauseid, milles tegija või olija ei ole nimetatud. Õeldis väljendab niisuguses lauses umbisikulist tegevust, s. t. õeldise enda vormiga on väljendatud, et tegijaid on, kuid kes nad on ja kui palju neid on, ei ole teada.

Räägitakse (mis tehakse?). (*Räägitakse tähendab inimesed räägivad*). **Töötatakse** (mis tehakse?) hoolega.

Vaenlased **võideti ära** (mis tehti?). Lasterikkaid **emasid autasustati** (mis tehti?).

Õeldis võib olla pöördsonaline või käändsonaline. Pöördsonalise õeldisena võib esineda nii pöördsona liht- kui liitmuude, koos kõrvalsõnaga või ilma selleta.

Töörahas **ehitab sotsialismi**. Nõukogude Liidus **on töörahas sotsialismi juba üles ehitanud**. **On alanud järkjärguline üleminek sotsialismilt kommunismile**.

Käändsõnaline öeldis koosneb pöördsonast ja käändsõnast, kusjuures öeldise tähenduse kandjaks on käändsõna, mida nimetatakse öeldistäiteks (predikatiiviks), aga pöördõna, mida nimetatakse köitmeks (koopulaks), seob öeldistäidet alusega ning väljendab aega, kõneviisi, isikut, arvu, kõnet, tegumoodi.

Tamm on puu. (Selles lauses on käändsõnaline öeldis *on puu*, mis koosneb pöördõnast *on* ja käändsõnast *puu*. Sõna *puu* on öeldise tähenduse kandja, sest ta ütleb, mis on *tamm*, s. o. missugusesse liiki ta kuulub või mis ta on oma olemuselt.

Puškin oli kirjanik (öeldis *oli kirjanik*). *Kui sa noorem oleksid!* (Öeldis: *noorem oleksid*.) *Maamõõtja olevat haige* (öeldis: *olevat haige*).

14. Harjutus. Öeldisele joon alla tõmmata ja juurde kirjutada, kas ta on pöördõnaline või käändsõnaline.

A. 1. Stalinlik viisaastak mobiliseerib inimesi kangelas-
tegudele. 2. Kogu nõukogude rahvas asub suure vaimustu-
sega ülesehitustööle. 3. Ilma õppimata ja harjutamata ei
oleks nii kaugemale jõutud. 4. Kas sa oled Moskvast käinud?
5. Ärge uskuge ameerika ja inglise reaktsoonääride juttu; nad
valmistavad sõda sotsialismimaa vastu. 6. Prantsuse, Itaalia
ja teiste maade kommunistlikud parteid juhivad nende maade
töölisklassi ja selle liitlasi võitluses rahu eest, imperialismi
vastu. 7. Nõukogude Eesti tööstuses on võrratu kiirusega
levinud sotsialistlik võistlus toodangu kvaliteedi parandamise
eest. 8. Bolševike partei on töölisklassi eesrindlik väesalk.
9. Riik on valitseva klassi käes olev masin oma klassivaen-
laste vastupanu mahasurumiseks. 10. Proletariaadi revolüt-
sioonilise teooria rajajad Marx ja Engels avastasid riigi
tekkimise põhjused ja tema klassiolemuse. 11. Seltsimees

Stalin on edasi arendanud marksistlik-leninlikku riigiteooriat üldiselt ja sotsialistliku riigi teooriat eriti. 12. Marksistlik dialektiline meetod nõuab iga nähtuse hindamisel konkreetsete tingimuste arvestamist. 13. Vana kadumine ja uue kasvamine on arenemise seadus. 14. Nõukogude riik on uut tüüpi riik. 15. Kogu maailma töörahvas armastab seltsimees Stalinit. 16. Hiinas on ligi 500 miljonit elanikku.

9. Pöördsonaline öeldis.

Pöördsonaline öeldis väljendab lause aluseks oleva olendi või eseme teatavat tegevust isikulise tegumoe, aja, kõneviisi, arvu ja pöörde järgi jaatavas või eitavas kõnes. Näit.: *Kommunistlik partei mobiliseerib rahvast võitlusse looduse ümberkujundamise eest. Sotsialistlik võistlus äratab töörahva loomingulist initsiatiivi. Keegi ei häälitanud selle ettepaneku vastu.*

Kuid pöördsonaline öeldis võib lauses esineda ka umbisikulises vormis, jättes tegijad või olijad väljendamata. Näit.: *Ajalehes kirjutatakse vahel ka meie kolhoosi tööst. Põllul võetakse kartuleid.*

Pöördsonaline öeldis väljendab harilikult aktiivset tegevust ja vastab küsimustele: a) *mis alus teeb, tegi, on teinud, oli teinud, teeks, tegevat, oleks teinud, olevat teinud, mida ei tee, ei teinud, ei teeks, ei tegevat, ei ole teinud, on tehtud, oli tehtud* jne. b) *mida tehakse, tehti, tehtaks, tehtagu, tehta- vat, ei tehta, ei tehtud, ärgu tehtagu* jne.

Kuid kõik pöördsonalised öeldised ei väljenda tegevust, näit. pöördsona *olema*, mis näitab aluse olelemist, olekut, asetsemist jne. või väljendab, mis alusega toimub, näit. lau-

setes: *Lapsed on koolis. Lennuväljal oli hulk lennukeid.* Samuti ka mõned teised pöörd sõnad näitavad olekut (mitte tegevust), eriti kui lause aluseks on elutu ese.¹ Näit.: *Lamp ripub laes.* (Siin ei saa küsida, *mis lamp teeb*, vaid *missuguses olekus on lamp*). Niisugusteks pöörd sõnadeks võivad olla peale *olema* pöörd sõnad *seisma* (Laud seisab akna all), *asetsema* (Raamat asetseb laual), *koosnema* (Õhk koosneb peaaegjalikult lämmastikust ja hapnikust), *sisaldama* (See jutt sisaldab palju õpetlikku), *kätma* (Töö käib täies hoos) jt.

Meeltetegevust ja tundmuse väljendavad pöörd sõnalised öeldised ei tähista aluse aktiivset tegevust, vaid ainult suudet tajuda, võimet (omadust) tunda jne., nagu: *nägema* (Ma näen inimesi tulevat), *kuulma* (Me kuulsime lõvi möirgamist). Kui võrrelda *nägema* ja *kuulma* tähendust pöörd sõnadega *vaatama* ja *kuulama*, siis näeme, et viimased väljendavad aktiivset tegevust ja nende kohta võib küsida, *mis teeb alus?* (vaatab). Samuti ei vasta küsimusele *mis teeb alus?* pöörd sõnad *teadma*, *mõistma* jt.

Pöörd sõnaline öeldis võib esineda kõigis isikulise ja umbisikulise tegumoe pöördelistes vormides.

Märkus 1. Kui öeldis on umbisikulises tegumoes, siis alus puudub. Lausetes *Poiss viiakse kooli* ja *Puud lõhuti peeneks* ei ole *poiss* ja *puud* alused, vaid sihitised, sest öeldiste *viiakse* ja *lõhuti* tegevus on sihitud poisile ja puudele. Kuid lausetes *Laut on ehitatud* ja *Aknad olid pestud* on aluseks *laut* ja *aknad*, millega on ühildatud verb *on* ja *oli*, sest öeldised on siin ainult vormilt umbisikulised.

¹ Niisugune pöörd sõna võib väljendada tegevust, kui aluseks on elav olend, ja olekut (e. seisundit), kui aluseks on elutu ese. Näit.: 1. *Poiss seisab keset tuba* (mis poiss teeb?). 2. *Laud seisab keset tuba* (missuguses olekus on laud?).

Alus	Sihitis
Hein on niidetud.	Hein niidetakse varsti maha.
Lehmad olid lüpstud.	Heina niidetakse praegu.
Heeringas oli juba ära söödud.	Heina on niidetud.
Heeringad olid ära söödud.	Lehmad lüpsiti ära.
Neis lauseis väljendab öeldis tegevuse tulemust (aga mitte tegevust). Tud-kesksõna on siin öeldistäiteks, s. o. ta sarnaneb predikatiivse omadussõnaga.	Lehmi lüpsiti kolm korda päevas.
Lausetes, milles alus on nimetas, väljendab tud-kesksõna olukorda. Võrrelda: <i>Hein on kuiv. Rukis on valmis</i> — ja <i>Hein on niidetud. Rukis on lõigatud.</i>	Lehmi on lüpstud.
	Heeringat süüakse.
	Heeringad söödi ära.
	Heeringat oli siin söödud.
	Neis lauseis väljendab öeldis tegevust ja eset või olendit, millele tegevus on sihitud. Lau- sed on umbisikulised. <i>Heina niidetakse.</i> (Tegevus toimub heina kallal).
	Lausetes, milles tud-kesksõna koos abiverbiga väljendab tegevust, võib tarvitada ainult osasihi tist.

Märkus 2. Ka da-tegevusnimi võib lauses öeldiseks olla. Näit.: *Kiiresti mehed kokku kutsuda! Siin mitte suitsetada!* Neis lauseis on väljendatud käsk või soov, et teatud tegevus aset leiaks või ära jääks.

Mis teha? Millest alata? — Neis lauseis esineb küsimus teatava kaalumise või kõhklemisega.

Rahva murdekeeles on da-tegevusnimel kaudse (või kahtleva) kõneviisi tähendus. — *Räägitakse, et Luule käia noorsoo õhtukoolis.* Samas tähenduses, kuid minevikus, võib sellisena esineda ka mineviku kesk- sõna. — *Meie metsades asunud vanasti rohkem metsloomi kui praegu. Teoorjuse ajal aetud naise ja lapsi pühapäeval metsa mõisnikule marju korjama.*

Märkus 3. On lauseid, milles pöördsõna puudub. Niisuguseid lauseid tarvitatakse elavas ja kiires vestluses või jutustuses, hüüatus- tes, vanasõnades, mõistatustes, muinasjuttudes, samuti ka peal- ja all- kirjades, aadressides jne.

Näit.: *Hooletus ees, õnnetus taga. Raudne ruun, siidne saba* (nõel niidiga). *Mees metsa, kütt vastu. Kütt kohe: „Kuhu nüüd?”*

Tuleb hoiduda verbide *on* ja *oli* liialisest ärajätmisest, sest siis ei saa vahet teha oleviku ja mineviku, kindla ja kaudse kõneviisi vahel (*on, oli, olevat*).

15. Harjutus. Pöördsõnalistele öeldistele joon alla tõmmata ja ütelda, kas nad väljendavad 1) tegevust, 2) olemist, asetsemist või 3) tundemeelte tegevust, tahtmist jne.

1. Tänapäeval kuulub maailma kõikidesse kommunistlikesse parteidesse enam kui 23 miljonit liiget. 2. Enam kui kakskümmend aastat kestnud eesti kodanluse võimutsemine tõi eesti rahvale poliitilise õigusetuse. 3. Tallinna töötajate suur meelevaldus 4. juulil (1917. a.) bolševike loosungite all langes ühte juulisündmustega Petrogradis. 4. Öhtupoolikul lõpetame sõnnikuveo kesale. 5. Tööstusettevõtte toodangu kasvutempo sõltub stahaanovlike töömeetodite juurutamisest. 6. Lenin avastas seaduse kapitalismi ebaühtlasest arengust imperialismi ajastul. 7. Meie vabariigi kolhoosnikud võtsid suure vaimustusega vastu Eesti NSV Ülemnõukogu 2. augusti seaduse soomaade kuivendamise ja maaparandustööde kohta. 8. Nõukogude kord kindlustas noorsoole õiguse haridusele. 9. Marksistlik dialektiline meetod õpetab meid selgesti nägema põhjuse ja tagajärje seost. 10. Loeng sisaldas palju huvitavat. 11. Lenin töötas teoreetiliselt läbi õpetuse proletariaadi liidust talupoegadega. 12. Kolhoosi põllul kitkuti lina. 13. Vana arst vaatas pika mõtliku pilguga noormehele otsa. 14. Noore mehe tihedad tumepruunid juuksed ei mahu hästi valkja soni alla. 15. Üleminek sotsialistmilt kommunismile tähendab vastuolude hävitamist linna ja maa vahel, füüsilise ja vaimse töö vahel. 16. Pilved sarnanesid hallidele mäeharjadele. 17. See juhtus nii kaua aega tagasi. 18. Nende ees laius ääretu meri hommikuse päikese paistel. 19. Ta otsis venda, aga see puudus. 20. Tekkis segadus.

21. Õppeainete hulgast meeldib mulle kõige rohkem ajalugu.
22. See ei kõlba kuhugi. 23. Iga korter koosnes toast ja köögist.
24. Üks maja sarnanes teisega nagu munad omavahel.
25. Laev seisis sadama lähedal. 26. Kaugel merel nägime suurt laeva.
27. Marksistlik dialektiline meetod õpetab meid leidma igas nähtuses ja protsessis otsustavat lüli.
28. Paremalt seisis vee kohal muuli pikk niiske sein.
29. Kaugel paisab suur mets.
30. Seal kontori kõrval ootas uus tuulemootor ülesseadmist.
31. Viljasaagi koristamise ja varumise edu oleneb ettevalmistustööst.

10. da- või ma-tegevusnimega laiendatud pöördsõnaline öeldis.

Tegevusöeldis võib koosneda kahest pöördsõnast, millest üks on pöördelises vormis ja teine da- või ma-tegevusnimes. Nad moodustavad seega laiendatud pöördsõnalise öeldise. Näit.: *Te võtte oma kohvri pagaasi anda* (öeldis *võite anda*). *Kas ma tohin veel ühe õuna võtta?* (ö. *tohin võtta*). *Peale lõunat hakkas tuiskama* (ö. *hakkas tuiskama*). *Me peame ruttama* (ö. *peame ruttama*).

Niisuguses laiendatud öeldises väljendab aluse tegevust tegevusnimi, kuna pöördelises vormis esinev pöördsõna väljendab aluse suhtumist sellesse tegevusse, s. o. ta märgib võimist, soovi, püüet, suudet, kalduvust midagi teha (da-tegevusnimega) või tegevuse algust, kohustuslikkust midagi tegema (ma-tegevusnimega).

Pöördsõnad, mis sagedamini moodustavad da-tegevusnimega laiendatud öeldise, on: *võima, tohtima, suutma, jõudma, viitsima, julgema, saama* (täheenduses *võima, võimalik olema*), *katsuma* (täheenduses *proovima*); *tahtma, soovima, oskama, lubama, mõtlema, otsustama*. da-tegevusnimega laiendatud öeldise edasisel, s. o. teisejärgulisel analüüsimisel

vaadeldakse da-tegevusnime kui sihitist, mis vastab küsimu-
sele *mis teha?* Näit.: *Juta armastab joonistada.*

Pöördsõnad, mis ma-tegevusnimega laiendatud öeldise moodustavad, on *hakkama* ja *pidama* (tähenduses kohustatud olema, midagi tegemata jääma, mida peaaegu oleks teinud), *panema*.

Märkus 1. Lauses *Ma tahan suppi süüa* on öeldiseks *tahan süüa* ja sihitiseks *suppi*, sest sõna *süüa* väljendab siin tegevust, mis on sihitatud supile.

Lauses *Tahan süüa* või *juua* aga on tegevusnimi *süüa* ja *juua* ühtlasi nimisõnalise ja pöördsõnalise iseloomuga. Ta väljendab siiski rohkem sööki (jooki) või toitu kui tegevust, vastates küsimusele *mida*, aga mitte *mis teha*. (Täielik lause oleks *Ma tahan süüa saada* ja öeldiseks oleks siin *tahan saada*). Seega võiks tegevusnime *süüa* lauses *Ma tahan süüa* sihitiseks lugeda.

Kuigi pöördsõnu *tahtma*, *oskama*, *soovima* jt. tarvitatakse ka nimisõnalise sihitisega (oskab keeli, tahab leiba, soovib raamatut), on neile alati hõlpsasti juurdemõeldav mõni da-tegevusnimi, mis väljendab aluse tegevust, kuna need pöördsõnad (s. o. *tahtma*, *oskama*, *soovima* jt.) esinevad abipöördsõna funktsioonis (oskab keeli rääkida, tahab raamatut saada jne.).

2. Pöördsõnad *käskima*, *paluma*, *lubama*, *laskma*, *panema*, *kohustama* jt. ei moodusta laiendatud öeldist koos temale järgneva da- või ma-tegevusnimega, sest tegevusnimega väljendatud tegevus ei kuulu samale alusele, millele kuulub nende pöördsõnade tegevus. Kui võrrelda lauseid: 1) *Õpetaja tahab siia noori puid istutada* ja 2) *Õpetaja käskis õpilasi siia noori puid istutada*, siis näeme, et esimeses lauses kuuluvad *tahab* ja *istutada* ühele tegijale, kuna aga teises lauses on kaks tegijat, sest käskija on õpetaja, aga istutajad õpilased. Süntaktilisel analüüsimisel saame:

1) *Õpetaja / tahab istutada / siia / noori puid.*

2) *Õpetaja / käskis / õpilasi : istutada : siia : noori puid.*

Teises lauses on sihitiseks laiendatud lauseliige, mille peasõnaks on *istutada*. Niisugust laiendatud lauseliiget nimetatakse da-tegevusnime-
liseks lauselühendiks. (Vt. X õppeaasta grammatikaõpikut.)

Pöördsõna *lubama* võib tarvitada kaht moodi: *Ta lubas minna* (lubas ise minna) ja *Ta lubas mind minna* (laskis mind minna). Esimeses lauses moodustavad *lubas minna* laiendatud öeldise, sest mõle-

matel pöördsonadel on sama alus, kuna teises on öeldis *lubas* ja sihitis *mind minna* (räägitakse ka *minul minna*). Pöördsona *laskma* tarvitatakse sihitise ja da-tegevusnimega. (*Ta laskis venda leiba tuua*. Võib ka ütelda: *Ta laskis vennal leiba tuua*.)

Käskima-rühma pöördsonu tarvitatakse da-tegevusnimega, *panema* ja *kohustama* ma-tegevusnimega.

Mees pani masina käima. Enn pani noorema venna lehte lugema. Korrapidaja kohustas meid oma saapaid puhastama. Ema palus teid meile tulla. Poisike laskis linnu ära lennata.

3. Tegevusöeldis võib koosneda ka pöördsona *olema* muuteist, omadussõnast ja ma-tegevusnimest, kusjuures ma-tegevusnimi väljendab aluse tegevust ja omadussõna selle tegevuse viisi e. laadi.

Näiteid: *Poiss on hoolas õppima. Maie oli väle tantsima. Ma olen valmis teid abistama selle ülesande lahendamisel.*

Lauses *Ta näis seda mõistvat* on öeldiseks *näis mõistvat*, milles *mõistvat* väljendab aluse tegevust ja *näis* viitab kõneleja suhtumisele sellesse tegevusse.

Lauses *Poisid voodi serval kihistasid naerda* on öeldiseks *kihistasid naerda*, kusjuures poiste tegevuseks on naermine, aga *kihistasid* ainult iseloomustab seda tegevust.

16. Harjutus. Leida 5 lauset, milles esineks pöördsonaline laiendatud öeldis.

17. Harjutus. Tuua näiteid *paluma*, *panema*, *laskma*, *kohustama* tarvitamisest.

18. Harjutus. Laiendatud öeldisele joon alla tõmmata ja märkida, millest ta koosneb.

1. Hommikul mõtlesid uus peremees ja perenaine kõigepealt minna üleaedseid vaatama. Et aga Tagapere Pearu olevat kõrtsi läinud, siis lükati see külaskäik edasi ja taheti minna kohe piiri vaatama. Teekonnaks tõmbas perenaine vanad sukad jalga ja pistis tuliued omatehtud viisud otsa. Sauna-Madis otsustas palja jalu minna.

„Hakkad sa mulle kraavi kaevama?” küsis peremees natukese aja pärast. „Küllap hakkam,” vastas Madis. „Hea küll, siis hakkame tänavu kohe peale,” ütles Andres.

Kuna mehed piipu popsivad ja jutlesid, kõndis perenaine mööda saaresööt. Ta oleks tahtnud laulda, nagu laulsid linnud. Oleks tahtnud huigatagi, nagu ta oli huiganud kunagi isakodus.

Siis taheti näha põldu ja tema mulda, taheti vaadata peenraid ja ristikive, nagu oli vaadatud soos sihte ja kupitsaid. (*A. Tammsaare järgi.*)

2. 1. Rongapojad tahavad lendu tõusta. 2. Keegi püüdis katsuda Marie salli narmaid. 3. Tüdruk pistis väledasti jooksmas. 4. Nüüd aga katsu jälle magama jääda. 5. Džon oli lubanud tuua uusi ajalehti. 6. Varsti jõudis tüdruk juba voodistki välja tulla.

11. Sihilised ja sihitud pöörd sõnad ja nendega koos öeldise koosseisu kuuluvad sõnad lauses.

Tegevust võib väljendada nii sihiline kui sihitu pöörd sõna.

Sihiline pöörd sõna väljendab tegevust, mis aluselt üle kandub esemele või olendile, mida nimetatakse sihitiseks, või aluseta lauses tegevust, millel on tegevusealne ese.

Kart sööb rohtu. Traktor künnab maad. Õpetaja loeb ajalehte. Meie teeme tööd.

Pöörd sõnad *sööma, kündma, lugema, tegema* on sihilised pöörd sõnad.

Sihitu pöörd sõna väljendab tegevust, mis ei kandu üle mingile esemele või olendile, s. t. pöörd sõnal ei ole sihitist.

Hobune jookseb. Kolhoosnikud töötavad põllul. Kas teie kõnelete täna rahvamajas?

Pöörd sõnad *jooksmas, töötama, kõnelema* on sihitud pöörd sõnad.

Märkus. Sihitu pöörd sõna võib saada sihiliseks ja sihilist tarvitatakse sageli ilma sihitiseta.

Ta elab rahulikku elu. Kündja puhkab väsimust. Laps magab magusat und.

Pöördsõnad *elama, puhkama, magama* on sihitud, kuid neis lauses on neil sihitised, mis küll õieti sama väljendavad, mida pöördsõnagi ütleb (elab elu).

Lauses *Mees ajas autoga kiiresti mööda maanteed* on *ajama* tähenduses *sõitma* ja siin tal ei saa sihitist olla, kuigi *ajama* on üldse sihiline pöördsõna (vrd. *Ajas karja koju*).

Iga sihelist pöördsõna võib küll tarvitada ilma sihitiseta, kuid kontekstis on ikkagi sihtis mõistetav.

Kas ta ostis ülikonna? — Ostis. Mis ta seal teeb? — Sööb.

Pöördsõnad *ostma* ja *sööma* ei ole mõeldavad ilma esemeta, mida ostetakse ja süüakse, kuigi seda antud lauses ei ole öeldud.

On niisuguseid pöördsõnu, mida üldse ei tarvitata ilma sihitiseta, nagu *tegema, saama, andma, võtma, tooma, viima, panema, jätma, pidama, ajama, sooritama, lõpetama* jt. Näit.: *Õpilane sooritas eksami. (Õpilane sooritas ei ole sisuliselt tervik). Eesti NSV Teaduste Akadeemia sessioon lõpetas töö möödunud teisipäeval (sessioon lõpetas töö = sessioon lõppes).*

Kui võrrelda niisuguseid sihilisi pöördsõnu nagu *kirjutama, lugema, sööma* jne. (*Ta luges eile kogu päeva*) selliste pöördsõnadega nagu *andma, võtma* jne., siis näeme, et esimesed esinevad lauses nii sihitistega kui ka ilma nendeta, kuna aga teised harilikult ilma sihitiseta ei esine. Kui neid vahel kõnes ilma sihitiseta tarvitataksegi, siis on sihtis kontekstis ikkagi näha ja juurdemõeldav.

On niisuguseid sihilisi pöördsõnu, mis koos teatavate nimisõnade osastava käändega väljendavad üht mõistet ja neid võib sageli asendada ühe pöördsõnaga. Sellised pöördsõnad moodustavad laiendatud öeldise koos sihitisega, näit.: *Mees teeb tööd = mees töötab.*

Tööd *tegema* (töötama), liiga *tegema*, haiget *tegema*, suitsu *tegema*, head *tegema*, silmi *tegema*, tempu, tükke *tegema*, liiku *tegema*, kära *tegema*; aru *andma*, suud *andma* (suudlema) armu *andma*, abi *andma* (abistama), nõu *andma*, tunde *andma*; aru *saama* (taipama, tajuma, mõistma), haiget *saama*; osa *võtma*, naist *võtma* (abielluma, naituma), einet *võtma* (einestama); kõnet *pidama* (kõnelema), suud *pidama*, sõna *pidama*, pulmi, pühi, pidu *pidama*, hinge *pidama*, viha

pidama, jahti pidama, korda pidama; vaeva nägema, und nägema; juttu ajama (vestlema), asja ajama, habet ajama; püssi laskma (tulistama), jalga laskma, verd laskma; aega viitma; reht, vilja peksma; vägipulka, kaigast vedama; jõudu katsuma, hoolt kandma (hoolitsema), pead parandama, hammast ihuma, tõtt rääkima, kohut mõistma, piipu tõmbama, pilli mängima, nina nuuskama, meelt muutma, pilku heitma, peret heitma, kepsu, lulli lööma jne.

Ka mõnda sihitut pöördsona tarvitatakse teatava sihitisega, mis väljendab üht mõistet: vett, verd jooksuma; maad, teed käima jne.

Leidub pöördsonu, mis on kokku kasvanud mõne nimi- või omadussona teise käändega ja koos moodustavad ühe mõiste (nagu pöördsonad kõrvalsõnadegagi). Näit.: Mehele minema (abielluma), nurja, luhta minema, ellu viima, meeles pidama, silmas pidama, pooleks, puruks tegema, käsile võtma, toimē panema, nahka, mokka pistma, karjas käima, jalule ajama, tähele panema, andeks andma, pahaks panema jne.

Alljärgnevais näiteis on laiendatud öeldiseks pöördsona koos sihitise, kaudsihitise või määrusega.

Õde läks mehele ja vend võttis naise. Parteikomitee sekretär peab kõnet. Kodanlikes maades mõistetakse kohut valitseva kapitalistliku klassi seaduste alusel ja selle klassi huvides. Meil pekstakse täna peksumasnaga vilja.

Pöördsonalise laiendatud öeldise juurde kuuluvad:

määr- ja kõrvalsõnad *täis, valmis, lahti, kinni, katki, laiali, pikali, ammuli, kummuli; läbi, üles, alla, sisse, välja, ette* jne.

Need sõnad moodustavad pöördsonadega ühe mõiste ja kuuluvad öeldise kooseisu.

Näiteid määr- ja kõrvalsõnade kohta, mis moodustavad pöördsonadega ühe mõiste:

valmis tegema, täis ajama, lahti laskma, kinni panema, katki lööma, laiali ajama, laiali kandma, laiali jooksuma, pikali heitma, kummuli lükkama, jalule ajama, umbe ajama jne. maha panema, maha jääma, maha jätma, maha lööma; üles ajama, üles kündma, üles tõusma, üles märkima, üles tõstma; sisse laskma, sisse minema, sisse ajama, sisse tungima, sisse kukkuma, sisse vedama;

järele vaatama; esile tõstma; kaugele minema; üle kandma, üle tulema, üle voolama;

läbi lugema, läbi ajama, läbi minema, läbi võtma, läbi sõitma; alla laskma, alla lükkama, alla andma, alla vanduma;

välja võtma, välja andma, välja ajama, välja ütleva;

ette ütleva, ette võtma, ette jõudma, ette nägema, ette kuulutama, ette tulema, ette arvama;

ära sööma, ära tegema, ära saatma, ära jääma, ära jätma, ära andma; ära kuulama, ära minema, ära tulema, ära võtma jne.

Näit.: a) *Kolhoosnikud tegid eelkõige ühislauda valmis. Kooperaatiivi kaubavedajad ajasid veoauto kõiksugu kaupä täis.*

b) *Lapsed lugesid pildiraamatu ühe päevaga läbi. Ajage need loomad siit ära. Seda tuli ka Suures Isamaasõjas ette, et vaenlase sõdurid tulid meie poole üle.*

19. Harjutus. Sihitutele pöördõnadele sirge ja sihilistele laineline joon alla tõmmata.

1. Nõukogude Liidus on kadunud tööpuudus ja seega on kaotatud ka tööliste hirm homse päeva ees. 2. Ööl vastu 31. augusti 1935. a. raius Aleksei Stahhanov ühes vahetuses 102 tonni sütt, ületades varem kehtinud normi 14-kordselt. 3. Stahhanovi eeskujust haaras kinni Gorki autotehase sepp Bussõgin. 4. Stahaanovlik liikumine on levinud üle kogu maa. 5. Uue töösse suhtumise esimeseks avalduseks olid kommunistlikud laupäevakud Moskvast 1919. a. 6. Suure algatusega tuli kaasa kogu töötav rahvas. 7. Nii sündis sotsialistlik võistlus, nii tekkisid löökbrigaadid. 8. See loob uue suhtumise töösse. 9. Sotsialistlik võistlus kasvab tööliste ja talupoegade hulgas. 10. Öö võimutses päeva üle. Puud painutasid alandlikult päid tuule ees. Kured olid hüüdnud oma nukra klu-kлуу ja kuldnokad kihutasid tiibade kohisedes ühelt lagedalt põllult teisele. 11. Pidevalt ilmub uusi raskusi. Sadas päevi läbi. Vihm niisutas töölised kiiresti kuni ihuni märjaks. 12. Sõna soovis kaevanduse peainsener Kellik. Ette

valmistuda meister Kalamil. (*O. Tooming.*) 13. Kevad oli juba tõesti käes. Päike oli sosistanud lumele vaikselt kõrva. Lumi kuulis seda kõige enne, ja sirinal tuletas ta jääle seda õige tungivalt meelde. Lumi lagunes, vesi vulises, jää pööras end nagu laisk mees, nii et süng nagises. Ja laisk mees läks ja laulis, laulis lahkumislaulu veskitammidel ja koskedel — ja läks. (*E. Särgava järgt.*)

20. Harjutus. Õeldisele joon alla tõmmata ja ütelda, millest ta koosneb.

1. Madaras katsus rääkida, aga hakkas kogeleva, ja kui ta oli jõudnud oma mõtteid pisut koguda, tegi ta näo, nagu ei peaks ta teise sõnu mikski. 2. Jürissoni kõne pani ta mõtlema. 3. Ta ei tihanud pagarist mööda minna. 4. Eeva püüdis oma osa hästi läbi viia. 5. Madaras oli üsna nukker: niisugust pikka jutlust ei olnud ta lootnud kuulda saada. 6. Vana Arnikas ei tahtnud aga nõusse heita. 7. Ta kavatses kõigist lahti ütelda. 8. Siis ajas Jürisson oma tarka juttu. 9. Aegamööda hakkas ta viha lahtuma. 10. Häbenege ometi kõnelemast niisuguseid sõnu! 11. Ise ei võta midagi ettel. 12. Jürisson oli selle aja sees riidesse pannud ja läks välja. 13. „Ma panen imeks,” rääkis ta edasi. 14. Tunni poolteise ootamise järel hakati peale. 15. Madaras otsustas kindlasti asja arutusele võtta. 16. Jürisson vaatas kurbusega pealt. 17. Nende asi taheti vägisi nurja ajada. (*E. Särgava järgi.*)

1. Pirn sattus istuma Kivi ja Toome vahele. (*O. Tooming.*) 2. Nüüd tahtis ta seltsimehega kõik põhjalikult läbi rääkida. 3. Tsaari-Venemaa mahajäämus tõi kaasa tema sõjalise nõrgenemise. 4. Iga õppeaine materjal koolis lubab teostada õpilaste marksistlik-leninlikku kasvatamist. 5. Pavlovi teaduslikud uurimused lubasid füsioloogial asuda teiste eksaktsete teaduste ritta. 6. Proletariaat peab kehtestama oma revolutsioonilise diktatuuri üleminekuks kapitalismilt

kommunismile. 7. Partei XVII kongressil võeti vastu teine stalinlik viie aasta plaan. 8. Ainult nõukogude riigivorm on suuteline ette valmistama riigi väljasuremist.

12. Käändsõnaline öeldis.

Kõide ja öeldistäide.

Nagu eespool nägime, koosneb käändsõnaline öeldis köitmest ja öeldistäitest. Köitmeks on kõige sagedamini pöörd-sõna *olema* pöördelised muuted, öeldistäiteks nimi- ja omadussõna ning teiste käändsõnade muuted. Et kõide üksi ei ole öeldiseks, vaid koos käändsõnaga, näeme ka, kui võrdleme öeldisi järgmistes lausetes:

Pöördõnaline öeldis	Käändsõnaline öeldis
Aas haljendab.	Aas on haljas.
Ema uhkustab oma pojaga.	Ema on uhke oma poja üle.
Jaak mängib viiulit.	Jaak on viiulimängija.
See poiss laiskleb.	See poiss on laisk.
Sa võiksid õpetada.	Sa võiksid olla õpetajaks.

Käändsõnalises öeldises on öeldise tähenduse kandjaks öeldistäide. Öeldistäite olulisemaks tunnuseks erinevalt sihitisest, kaudsihitisest ja määrusest on see, et olles öeldise osaks öeldistäide väljendab aluse seisundit (*Neiu oli rõõmus*) või liikikuuluvust (*Ahven on kala*) jne.

Peale köitmefunktsiooni võib pöördõna *olema* lausetes ka teisi ülesandeid täita¹. Ta võib tähendada: 1) omamist e. päraltolekut, 2) olemasolu, 3) asetsemist või viibimist (kusa-

¹ Pöördõna liitmuutes on *olema* abiverbiks: on teinud, oli tulnud, oleks lugenud, olevat läinud jne.

gil). Niisugusel juhul esineb ta koos koha- või ajamäärusega või kaudsihitisega ja on lauses öeldiseks¹. Näit.: *Lindal on raamat*. (Linda omab raamatut.) *Katusel oli lipp*. (Siin oli tähendab *oli olemas, asetseb*.) *Emal on aias*. (Siin on tähendab *viibib*.) *Kas sul raha on? On*. *Lennuväljal oli parkümmend lennukit*.

Peale *olema* on ka teisi sihituid pöördsonu, mida võidakse köitmena tarvitada, millel on küll oma teatav leksikaalne tähendus, kuid ilma öeldistäiteta on nende tähendus puudulik. Ühed neist, nagu näiteks *näitma, paistma, osutuma, tunduma* ja mõned teised väljendavad, nagu olemagi, koos öeldistäitega aluse seisundit e. olukorda. Teised aga osutavad koos öeldistäitega aluse seisundi (olukorra) muutumist, s. o. ühest olukorrast teise üleminekut. Niisuguste pöördsonade hulka kuuluvad: *muutuma, saama, jääma, hakkama, minema, tulema, kasvama* ja mõned teised.

Näiteid: 1) *Lugu näib naljakas. Vesi tundus soe. Raamat osutus vajalikuks. Puu osutus tammeks*. (Need öeldised väljendavad aluse seisundit e. olukorda ja liikikuuluvust).

2) *Maja saab kõrge. Meri jäi vaikseks. Ilm läheb selgeks. Vend hakkas õpetajaks. Tee muutus paremaks. Leib tuli hea. Laps kasvas suureks*. (Need öeldised väljendavad aluse seisundi e. olukorra või liikikuuluvuse muutumist).

Märkus. Pöördsonad *saama, jääma, minema, kasvama, muutuma* jt. võivad ka esineda täieliku materiaalse tähendusega pöördsonaliste öeldistena, eriti kui neile järgneb sihitis, kaudsihitis või määrus.

Näit.: *Me saime isalt kirja. Emal jäi põllule. Mehed läksid tööle. Taevas muutus silmanähtavalt. Puud kasvasid kiiresti*.

21. Harjutus. Antud laused paigutada järgmistesse lahtritesse neis esineva pöördsona *olema* tähenduse ja sünaktilise funktsiooni järgi.

¹ Vaata öeldist lk. 103—104.

1. Pöörd sõnalise öeldise liitaja abiverb. (Näit.: Ësimene brigaad **on** oma töö juba lõpetanud.)

2. Käändsõnalises öeldises kõide. (Näit.: Küsimus **on** selge. Instituut **on** kõrgem õppeasutus.)

3. Iseseisva öeldisena tähenduses *olelema, asetsema, viibima*. (Näit.: Esimesel mail **oli** suur demonstratsioon. Saali seintel **on** loosungeid.)

4. Iseseisva öeldisena tähenduses *omama*. (Näit.: Meie õpetajal **on** palju raamatuid.)

1. Koolil on oma spordiväljak. 2. Koolis on palju õpilasi. 3. Meie raamatukogus on hulk uusi raamatuid. 4. Väljapääs peab olema. 5. Kas sa oleksid sellele küsimusele paremini vastanud? 6. Vana kaevandus oli kõrgemal ja kraav polnud kuigi sügav. 7. Kapitalistlikes riikides on demokraatia jõuka vähemiku jaoks. 8. Katusel oli punane lipp. 9. Lapsel oli lipp käes. 10. Kolhoosil oli suur kari. 11. Sügis oli küll kuiv, aga talv oli hoopis sõbralikum tänavusest. 12. Mängul ei olnud õiget hoogu. 13. Päev oleks võinud olla veel pikem, õigemini, inimestel võiks olla kaks paari käsi. 14. Lained olid kaetud roheka vahuga. 15. Midagi kurjakuulutavat oli selles mustade pilvede aeglases liikumises. 16. Võrumaa on mitmekesisema ja rikkalikuma loodusega maakond Nõukogude Eestis. 17. Meie suure sotsialistliku kodumaa elus on nüüd kerkinud vahetult päevakorralt sotsialismilt kommunismile ülemineku küsimus. 18. Kodanlikus Eestis oli alati terav tööpuudus. 19. Üleminek kommunismile on lahutamata seotud klassierinevuste jäänuste likvideerimisega. 20. Sada aastat tagasi oli Kommunistide Liidus mõnisada liiget. 21. Põllumajanduse kollektiviseerimise küsimus on ka linna ja maa seotuse küsimus. 22. Ainult Nõukogudemaal on kindlustatud tõeliselt salajased, otsesed ja üldised valimised. 23. Kriitika ja enesekriitika on otsustav jõud meie arenemiskäigus.

13. Öeldistäitena esinevad sõnaliigid.

Öeldistäiteks võivad olla nimi-, omadus-, arv- ja asesõnad ning pöörd sõna käändelised muuted (kesksõnad ja da-tegevusnimi).

Sm. Tamm on tööline. Instruktor on nõudlik. Jüri oli klassis esimene. See olen mina. Töö on teha. See mari ei ole söödav. Kõht on täis.

Nimi-, omadus- ja asesõnaline öeldistäide võib kõigepealt olla nimetavas ja osastavas käändes, kuid ta võib esineda ka teistes käänetes.

Nimetavas käändes olevat öeldistäidet nimetatakse täis-öeldistäiteks, osastavas käändes olevat öeldistäidet — osa-öeldistäiteks.

Täis-öeldistäide (nimetavas käändes)	Osa-öeldistäide (osastavas käändes)
Seltsimees Vaarak on meie kaitse stahaanovlane . (Selles on tema olemus).	Seltsimees Vaarak on meie tehase parimaid stahaanovlasi (kuulub nende hulka).
See lendur on Suure Isamaasõja kangelane .	See lendur on Suure Isamaasõja kangelasi .
Vaal on imetaja .	Vaal on imetajaid .
Meie klassi poisid on usinad .	Poisid on küllalt usinaid .
See on lihtne maatõug .	See lehm on maatõugu .

Nimisõnaline täis-öeldistäide (nimet. k.) väljendab aluse olemust ja seega kindlat liiki (ala, ametit, ainet jne.), s. o. ütleb, kes või mis on olend või ese.

Ahven on kala. Sm. Kuusik on arst. Mõlemad öed on õpetajad.

Omadussõnaline (ka oleviku-kesksõnaline) täis-
õeldistäide (nimet. k.) väljendab aluse kindlat omadust
või püsivat seisundit.

*Õunad on **magusad**. Ema on **hoolas**. Kraav on **sügav**.
Vesi on **keev**. Laps on **terve**.*

Nimisõnaline osa-õeldistäide (osast. k.)
näitab, et alus kuulub teatavasse liiki, rühma või kogusse,
kuid et sellesse liiki kuulub ka veel teisi samasuguseid olen-
deid või esemeid.

*Kaarel Vint on meie klassi **õpilasi**. Eduard Vilde on suu-
rimaid eesti **kirjanikke**.*

Omadussõnaline (ka oleviku-kesksõnaline) osa-
õeldistäide (osast. k.), esinedes mitmuses oleva alu-
sega, näitab aluse liiki omaduse poolest.

*Mehi on **tugevaid**. Seeni on **söödavaid**.*

Nimi- ja asesõna omastav kääne väljendab
aluse kuulumist või päraltolekut.

*See raamat on **venna** (oma). See traktor on **meie** (oma).*

Omadussõna omastav kääne väljendab sihitise omadust.

*Maja tegime **ilusa**. (Mitmuses on selles asendis nimetav.
Raamatud köitsite **tugevad**.)*

Saava käände põhifunktsioon on olla õeldistäiteks. Nimi-
sõnaline saav kääne köitme *olema* kõrval väljendab aluse
ajutist, juhulist seisundisse või liiki kuulumist.

*Elmar oli **brigadiriks**. (Vrd. Elmar oli brigadir — kest-
valt).*

Nimi- ja omadussõnaline saav kääne koos pöörd sõnadega
saama, jääma jt. väljendab seisundisse ja liiki kuuluvuse
muutumist.

*Ta jäi **haigeks**, kuid sai varsti **terveks**. Sa peaksid **õpe-
tajaks** hakkama. Me saime **sõpradeks**.*

Nimi- ja omadussõnaline olev kääne näitab seisundit, mil-
les alus esineb.

*Sm. Tuulik töötab **direktorina** seal juba mitmendat aastat. Isa tuli sõjast **tervena** tagasi.*

Teised nimisõna käänded öeldistäitena näitavad aluse seisundit:

a) seesütlev: *Puud on lehes. Silmad on vees. Neiu oli valges kleidis. Ta suitsenud katus seisab tortis ja sassis taeva poole* (Ed. Vilde).

b) seestütlev: *Ait on puust, laut kivist. Uus sild on raudbetoonist.*

c) sisseütlev: *Poeg on isasse. Puud läksid lehte.*

d) alaleütlev: *Ilm läheb vihmale.*

e) alalütlev: *Mees on rahul oma tööga. Rie on hatul.*

f) ilmaütlev: *Aken on klaasita. Uks jäi lukuta. Ma olen abiliseta.*

g) kaasaütlev: *Tüdruk on väikese kasvuga. Käed on poriga. Leib on paksu koorega.*

h) nimisõna omastav (või mõni teine kääne) ees- ja tagasõnaga: *Töölised kogu maailmas on **sõju vastu**. Mesi on talle **mokka mööda** (vrd. magus). Ööd on meil südasuvel ainult **nime poolest**.*

da-tegevusnimi:

*Õunad olid **müüa**. Midagi ei ole **leida**. See oleks nii omavahel **öelda**.*

mata-tegevusnimi:

*Maa oli **harimata**. Käed olid **pesemata**. See on **lubamata**.*

Mineviku kesksõnad pöördõnaga **olema**, kui kesksõna on omadussõna funktsioonis ja väljendab aluse seisundit (olukorda), aga mitte tegevust.

a) *Ta on **väsinud**. Nuga on **kadunud**. Noormees on neiusse **armunud**. Ma olin **süvenenud** lugemisse.*

b) *Vili on **pekstud**. Sõnnik on põllule **veetud**. Põrand on **pestud**. Laud on **kaetud**.*

Peale käändsõnade ja pöördõna käändeliste vormide võivad öeldistäiteks olla ka omadussõnalised määrõnad (*täis, valmis, kinni, katki*), kui nad väljendavad aluse seisundit või muud tema tunnust.

*Töö on **valmis**. Tuba oli **rahvast täis**. Uks oli **lahti**. Mõtted on **laokil**. Klaas on **katki**. Aken oli **kinni**. Raha on **otsas**.*

Käändsõnaline öeldis võib olla ka laiendatud, kui öeldistäitel on täiendeid. *Teadus on **juhuslikkuse vaenlane**. (Öeldiseks on on juhuslikkuse vaenlane). Laps on **kolm aastat vana**. Vanaema on **seitsmekümne-aastane**.*

Märkus. Alus ja öeldistäide võivad lauses kohta vahetada, mis võib nende määramisel raskust tekitada. (*Põrsas oli ta ainuke koduloom. Ta ainuke koduloom oli põrsas.*) Sellisel juhul aitab lauseliikme määramise selgitamisele kaasa see asjaolu, et öeldistäidet saab panna saavasse käändesse, kuna aga alusega seda ei saa teha ilma lause tähenduse muutmiseta. Näit.: *Ta ainukeseks koduloomaks oli põrsas.* Alus on *põrsas*, ja *koduloomaks* on öeldistäide, sest alus ei saa olla saavas käändes. *Sinu kohus on seda teha.*

22. Harjutus. Leida iga öeldistäite liigi kohta vähemalt üks lause.

23. Harjutus. Panna klambreis olevad öeldistäited nime-tavasse või osastavasse käändesse.

1. August Jakobson on (tähtsaim eesti nõukogude kirjanik). 2. I. P. Pavlov on (geniaalseim vene füsioloog). 3. Viimane oli (enam linna- kui maamees). (*Ed. Vilde.*) 4. Meie kolhoosi kari on (jaroslavi tõug). 5. Need õunad on (hea sort). 6. Kolhoosi rahvas oli meie vastu (külalislahke). 7. Poola on (demokraatlik riik). 8. Alkohol on tervele (kahjulik). 9. Moskva on (Nõukogude Liidu pealinn). 10. Nõukogude riik on (kõige demokraatlikum riik) maailmas. 11. Meie oleme (rahuarmastajad). 12. Voldemar Tüür on (eesrindlik kalur). 13. Loomi on (selgrooline ja selgrootu). 14. Lenini mõtted on (surematu).

24. Harjutus. Käändsõnalisele öeldisele joon alla tõm-mata. Iga lause järele sulgudesse kirjutada, mis sõnaliiki kuulub öeldistäide ja mis käändes ta on. Laiendatud öeldis-täitega laused eraldi välja kirjutada ja ära märkida täiendid.

1. Vee äravool on nõrk, sest kraav on madal ja ummis-tunud, süvendamine (on) võimatu. 2. Ligi kuu oli vesi pea-miseks tähelepanuobjektiks. 3. Probleemi lahendus jäi taba-matuks. 4. Käik M15 oli niiskem kui ükski teine. 5. Iga päevaga muutus seal märjemaks. 6. Kivikoht oli siin kõige parem. 7. Minöör oli minuga päri. 8. Parema olla ettevaatlik

(= Ettevaatlik olla on parem). 9. „Pruunkivi” on alles välja kujunemata, alles väikese toodanguga. 10. Faktid on tugevamad kui meie. 11. Streki M15 tamm sai peaaegu valmis. 12. Ta näis prillidest veidi tursutatud silmade tõttu veelgi abitum. 13. Direktor on vastutav kaevanduse eest. 14. See on nagu rohkem sinu mure ja hool. 15. Palule oli insener Kelliku elevus ja lustilikkus võõrastav. 16. Kivi sõrmed olid veidi harali. 17. Olukord kaevanduses on kartusttekitav. 18. Peainsener oli piduliku ilmega. 19. Tundus, et insener on kas ärritatud või vihane. 20. Meie kõik oleme mures kaevanduse pärast. 21. Plaan on meie seadus. 22. Kaevandus on varsti veest tühi. 23. Kaevuri villasest riidest jopp oli määrdunud, lühikeste säärttega kummikud (olid) porised. 24. Ettepanekud on huvitavad, tähtsad ja olulised. 25. Öhtu eel läks soojemaks ja õhk (läks) raske- maks. 26. Need olid ühekordsed, punaseks värvitud, pikad madalad majad. 27. Toad olid ruudukujulised. 29. Plaane olevat ju mitmesuguseid. 29. Papp oli tublimaid brigadire. 30. Kellik oli olnud koosoleku kokkukutsumise vastu. 31. „Pole minu asi otsustada,” ümises Toom. 32. Ja siis oli äkki kõik pahupidi. 33. Algas venis ja rahvas muutus rahutuks. 34. Nõukogude riigis on rahvas peremees. 35. Pealmaa lahtised karjäärid on lund täis. 36. Minöör Tambek tuli viimasena nagu ikka. (*O. Toominga jutustusest „Kaevandus elab”*.) 37. Kõik oleme väga väsinud. 38. „Süüdi ei ole siin teie,” lohutas ta. (*E. Särgava*.) 39. Konstruktsioon tuli lihtne. 40. Põldheina külvikordade sisseseadmine ja rakendamine kolhoosides ja sovhoosides on tähtsamaks aluseks kindla söödabaasi loomisel arenevale loomakasvatusele. 41. Nõukogude inimeste töökangelastegude allikaks on palav ja kosutav nõukogude patriotism. 42. Stahaanovlike meetodite uurimine, selgitamine ja juurutamine on üks ülemineku tingimusi kollektiivsele stahaanovlikule tööle. 43. Eesti töörahvahulgad on

muutunud aktiivseiks sotsialistliku elu ehitajaiks. 44. Nõukogude võimu kehtestamisega Eesti NSV-s sai võimalikuks kogu noorsoo tõeline õppus.

14. Õeldistäide pöördsonalise tegevusõeldise koosseisus.

Laiendatud pöördsonalise tegevusõeldise koosseisu võib kuuluda ka õeldistäide, sellele vaatamata et õeldise pöördsona on iseseisva leksikaalse tähendusega. Ta täiendab ühest küljest õeldise tähendust ja teisest küljest seletab alust, mispärast teda nimetataksegi õeldistäiteks. Niisugune õeldistäide on sihitu pöördsonaga tavaliselt olevas käändes.

Vend töötab sepana. (Vend on sepp või sepaks). *Sõdur tuli koju haavatuna.*

Õeldistäide võib samuti esineda ka sihilise pöördsonaga, kus ta ei seleta alust, nagu sihitute pöördsonadega, vaid sihitist. Õeldistäide on sihitisega samas vahekorras nagu sihitute pöördsonade juures alusega. Niisugune õeldistäide on suuremalt jaolt saavas käändes¹.

Kolhoosnikud valisid sm. Raudsepa esimeheks. (Sm. Raudsepp on nüüd esimees. Sm. Raudsepp ja esimees on üks ja sama olend).

Maaler värvis ukсед valgeks. Me pidasime teda targaks. Poiss pandi traktoristina tööle.

Niisugust lauseliiget ei saa lugeda määruseks, sest ta ei laienda pöördsona koha, aja, teoviisi jne. poolest, vaid, täiendades pöördsona tähendust, seletab ühtlasi sihitist. Ka kaudsihitiseks ei saa ta olla, sest kaudsihitis nimetab teist olendit või eset, võrreldes sihitisega (Saatsime õele kirja), vaid ta väljendab sama olendit või eset, mis on sihitiseks (*Võtsime Jaani liikmeks*).

Seega erineb õeldistäide määrusest ja kaudsihitisest ka selle poolest, et ta peale pöördsona tähenduse laiendamist seletab veel nimi- ja asesõnalist alust või sihitist.

25. Harjutus*. Ära kirjutamisel õeldistele joon alla tõmmata, määrata nende liik (vt. tabelit lk. 124—125) ja õelda, millest nad koosnevad.

¹ Õeldistäidet tegevusõeldise koosseisus võiks nimetada kaudsihitiseks õeldistäiteks.

Tegevusõeldis	Seisundiõeldis			Õeldise liik
Väljendab tegevust	Väljendab aluse seisundit või liikikuluuvust ajuliselt või alaliselt			Õeldise sisu
5 Sihiline pöörd. + õeldistäide	3 Kõide + õeldistäide	2 Kõide + õeldistäide	1 Kõide + õeldistäide	Õeldise vorm
Täie leksikaalse tähendusega	Nõrgenenud tähendusega			Pöördsona leksikaalne tähendus
Mis alus teeb? või Mis tehakse? (umbitsik.)	Milleks muutub alus? Mis on alusega?			Küsimused õeldisele
sihitist	alust	alust	alust	õeldistäide seletab
pidama, valima, määrama, nimetama, kasutama, kutsuma, värvima, tegema jt.	näima, osutama, tunduma, paistma (sageli koos pöördsonaga „olevat”)			Pöördsonu, mida tarvitatakse köitmena või mille tähendust õeldistäide täien dab
tulema, töötama jt.	olema			

laused.

Näiteid: 1—5 pöörd sõnade leksikaalne
tähendus kasvab

1. Karu on metsloom. Kalju on kolhoosis brigadiriks. Mets oli tihe. See on laud. Ta käekiri ei ole loetav. Olen väsinud. Tund on läbi. Aken olevat katki. Ta pidi haige olema. Selg oli küürus. See olen mina. Laud oli kaetud.

2. Selge ilmaga näib meri sinine. Ilm osutus külmaks. Maa tundus märg. Hommik paistis selge (olevat). Tal näis külm olevat. Ta näis rahul olevat oma uue tööga.

3. Ta nägu muutus tõsiseks. Laps jäi uniseks. Mees sai vihaseks. Koer läks hulluks. Kaev läks kuivaks. Juuli hakkas koolikoristajaks. Ta pidi hiljaks jääma. Mul hakkas külm (*aluseta*).

4. Ta tuli sanatooriumist koju tervena. Dr. N. töötab nüüd lõikusarstina. Koju mindi rõõmsana. Ta tuli tagasi, väsinud ja läbimärg.

5. Ma pidasin seda noort õpetajat üliõpilaseks. Nad valisid Jaani koosoleku sekretäriks. Aed värviti valgeks. Soo tehti (künti, kuivatati) põllumaaks. Õpetaja määras Reinu korrapidajaks. Ta sai kingituseks ilusa pildiraamatu.

1. Siis ajasid puud pungi ja maa muutus tumeroheliseks. 2. Korraga avas Sven silmad ja kõik tema uhked unistused vajusid jalamaid rusudeks. 3. Haige põsed olid sisse langenud ja ta tühjad silmakoopad mustasid sügavatena. 4. Juba viiendat päeva lamas ta haiglasena voodis. 5. Nõrkusehood paisusid puhuti raskeks, tuimaks kannatuseks. 6. Ilm oli ainsa öö jooksul väga külmaks muutunud. 7. Tuul oli lõikav nagu mõök. 8. Majade aknad olid kaetud suurte jääroosidega nagu valgete sõnajalgadega. 9. See päev oli üks rõõmsamaid kogu tema elu jooksul. 10. Talvapäev oli lühike ja juba varsti hakkas ilm muutuma hämaraks. 11. Kestev valu tegi poisi tuimaks. 12. Olga vanemad pidasid Naatanaeli haigust kardetavaks ja kergesti nakkavaks. 13. Naatanael ärkas tol korral hoopis tugevamana ja rõõmsamana kui harilikult. 14. Vend Ants sai järsku hirmus vihaseks. 15. Need mõtted ja mälestused tegid Antoni äkki segaseks. 16. Varsti jäi küün kitsaks. 17. Antonil oli neil päevil küllalt palju aega oma kohmetusest võitu saada ja lõvina julgeks muutada. 18. Ta katsus iga pilliloo puhul hästi karme olla. 19. Ta oli veidi aega merd sõitnud madrusena. 20. Tol päeval oli ilm ilus. 21. Ka ööd olid soojad, ehkki veidi udused. 22. Sellistel päikeseküllastel päevadel tundis Anton end lakamatult rõõmsana. (*Aug. Jakobsoni järgi.*) 23. Rohkem kui kunagi varem tundis vana brigadir neil varaseil kevadepäevil end ühe suure pere liikmena. (*O. Toominga järgi.*)

26. Kordamisharjutus. Ära kirjutamisel tõmmata öeldisele joon alla ja määrata liik (tegevusöeldis või seisundiöeldis). Iga lause järele kirjutada, millest koosneb öeldis. Laiendatud öeldistäites kõikidele sõnadele joon alla tõmmata.

N ä i d i s 1. Kaugelt paistis mägi väga kõrge (seisundiöeldis, kõide + omadussõnaline öeldistäide).

N ä i d i s 2. Sõnadega ei saa õnnetust aidata. (*M. Gorki.*)
(Tegevusöeldis, ei saa + da-tegevusnimi.)

N ä i d i s 3. Õpilane ei suutnud korraga aru saada sellest valemist (tegevusöeldis, ei suutnud + da-tegevusnimi + sihitis).

N ä i d i s 4. Kas seda võis nimetada tööks? (tegevusöeldis, võis + da-tegevusnimi + öeldistäide).

N ä i d i s 5. Tädi oli mehele läinud (tegevusöeldis, oli läinud + kaudsihitis).

N ä i d i s 6. Mees hakkas habet ajama (tegevusöeldis, hakkas + ma-tegevusnimi + sihitis).

A. 1. Nad olid siin kõik väsinud tööinimesed. 2. Jaan astus välja särava päikesepaiste kätte. 3. „Küll sa oled otsas, Jaan,” ütles Anni viimaks. 4. „Su peagi on läinud paljaks.” 5. Anni pidas noormeest ühtelugu murelikult silmas. 6. Ta silmad olid aukus, huuled sinised. 7. Ta käik oli jõuetult lonkiv. 8. „Küllap sinugi süda vesine on.” 9. Tol ajal peeti vaesust teotuseks. 10. Tuisk oli tee umbe ajanud. 11. Lumi oli nagu liivasuhkur. 12. Tee oli siit kohalt veidi laiem. 13. Aisakella parin sai nende selja taga ikkagi valjemaks. 14. Seda jutukam oli aga va' Karja-Madis ise. 15. Kõrtsmiku nagu sulas mahedaks ja üsna magusaks. 16. Mikk on toas särgiväel. 17. Laps tuli koju nutetud silmadega. 18. Ainus ootus ja lootus näis hingemaa olevat. 19. Manniga on koolmeister hoopis rahul. 20. Jaanil näis kahju olevat karedatest sõnadest. 21. Noore kooliõpetaja illest paistis halb tundmus. 22. Ahi oli juba peaaegu söel. 23. Oma majas pidas ta kindlat korda. 24. Andres ei suutnud veel aru saada. 25. Kesköö oli juba möödas. 26. Jaani käsi kiskus rusikasse. 27. Ta oli viha pärast meeletu. 28. Ta püüdis rahulik olla. 29. Virgu peremehe suu oli lahti. 30. Ega ta mind maha ikka tohi lüüa. 31. Ta jättis mehe keset sauna seisma. 32. Vii-

mane oli enam linna- kui maamehe laadi. 33. Poisike jäi teistest maha. 34. Jaan andis kõigile soojalt ja vennalikult kätt. 35. Ruumikas tare oli inimesi juba puupüsti täis. (Ed. Vilde järgi.)

15. Õeldise ühildumine alusega.

Pöörd sõnaline öeldis ühildub täisalusega isikus ja arvus.

Ma lähen koosolekule.

Me läheme koosolekule.

Kuhu sa ruttad?

Kuhu te ruttate?

Laev sõidab sadamasse.

Laevad sõidavad sadamasse.

Poiss nägi merd.

Poisid nägid merd.

Märkus. Neil pöörd sõna muudetel, mil ei ole muute lõppe, nagu näit. eitav kõne (mina ei kirjuta, teie ei kirjuta jne.), ei ole vormilist ühilduvust.

Osa-aluse puhul on öeldis alati ainsuse kolmandas pöördes, ka siis, kui osaalus ise on mitmuses.

a) *Lund sajab. Rahvast tuli palju kokku. Aega on vähe.*

b) *Lapsi mängib liivakastis. Pidulisi tuleb veel juurde. Kas teil sõpru jäi sinna?*

Märkus. Kui mitmuselisel osa-alusel on kõrvallause, siis on viimase öeldis mitmuses.

Põllul töötab kolhoosnikuid, kes talvel lõpetasid poliitkooli.

Ka mitme osaalusega on öeldis ainsuse kolmandas pöördes.

Ajalõhti ja raamatuid vedeles voodiserval.

Kui lauses on mitu täisalust, on öeldis mitmuses. Kui aluseks on mitu eri isikut, siis on öeldise pöördelõpu määramisel eesõigus esimesel isikul teise ja kolmanda ees ning teisel kolmanda ees.

Isa ja ema läksid teatrisse. Õunad, pirnid, ploomid ja kirsid küpsesid kiiresti kuumas suvipäikeses.

Sina, mina ja Leili läheme koos kinno. Mu õde ja mina õpime hoolega. Kas sina ja Kalju tulete õhtul meile?

Kui aluseks on da-tegevusnimi, siis on öeldis ainsuse kolmandas pöördes. *Need raamatud oli kasulik läbi lugeda.*

Kui aluseks on arvsõna üksi või koos nimisõnaga, mis on ainsuse osastavas, siis on öeldis ainsuses, kui alusega väljendatud olendeist või esemeist räägitakse üldse kui niisugustest. *Kaks meest kargas korruga metsast välja* (kaks tol momendil mingit teadmata või tundmata meest).

Kui aga alusega väljendatud olendid või esemed ei ole ebamäärased, vaid tuntud või kõnes varem mainitud, siis on öeldis mitmuses. *Kõik kümme õpilast sooritasid eksamid.*

Arvsõnalist alust määravateks sõnadeks on sagedamini asesõnad *need, kõik, minu, sinu, tema, meie, teie, nende* jne.

Alust võib määrata ka kõrvallause, mis alust laiendab. *Kaks sõpra, kes üle hulga aja kohtusid, astusid aeda.*

Mitmuses on öeldis ka siis, kui arvsõnalise alusega väljendatud olendid või esemed on vastastikusel tegevuses või igaüks neist on iseseisvalt tegevuses.

Kolm meest ajasid juttu (vastastikune tegevus).

Viis õpilast lahendasid ülesandeid (igaüks neist lahendas ülesandeid).

Kui aluseks on hulka, määra või mõõtu tähendav sõna (nagu *hulk, palju, vähe, salk, rühm, parv, pesakond, osa, kilo, kast, vakk, litter* jt.) koos nimisõnaga, siis on öeldis ainsuses, vaatamata sellele, et nimisõna võib olla mitmuse osastavas, sest öeldis ühildub arvus hulka, määra või mõõtu tähendava sõnaga. *Hulk inimesi kogunes kõnet kuulama.*

Käändsõnalises liitõeldises ühildub kõide alusega nagu pöördõnaline öeldis. *Laps on rõõmus. Meie oleme rõõmsad.*

Võrrelda arvsõnade tarvitamist laiendatud aluses:

Alus väljendab mingeid olendeid ja esemeid üldse	Alus väljendab teatud või tuntud olendeid ja esemeid
Kolm meest tuli tупpa. Kaks paati hukkus tormis.	Need kolm meest tulid tупpa. Kaks väikest paati, mis eile läksid ulgumerele, hukkusid tormis.
Lahingus langes kaks, haavata sai neli. Kolhoosi kolmkümmend lehma sõi karjamaal.	Need kaks langesid lahingus, teised neli said haavata. Kõik meie kolhoosi kolmkümmend lehma sõid karjamaal.
Sama lugu on ka umbarvulise sõnaga <i>mitu</i> .	
Selles töökojas töötab mitu töölist.	Mitu töölist, kes poliitiliselt on arenenud, töötavad meie töökojas.

27. Harjutus. Panna õeldised nõutavasse vormi lihtminevikus (m.) või olevikus (o.).

Noormehi (töötama o.) tehases. Hulk talunikke (astuma m.) 1949. a. kevadel kolhoosi. Mina, sina ja tema (käima m.) ekskursiooniga Moskvast. Need kolm seltsimeest, kes koosolekul sõna (võtma m.), (astuma m.) hiljuti kommunistliku noorsooühingu liikmeks. Kaks instruktorit (konsulterima o.) meie kehakultuurlasi. Pakk raamatuid (jõudma m.) suure ootamise järel viimaks pärale. Mina ja seltsimees Rebane (kõnelema m.) rahvale uue viisaastaku plaanist. Kas sina ja su õde (minema o.) teatrisse? Need kaks õpilast, kes kogu

aeg hästi (õppida m.), (tegema m.) kõik eksamid viitele. 100% inimesi (oskama o.) meil lugeda ja kirjutada. Kunstide valitsus, riiklik kirjastuskeskus ning kehakultuuri- ja spordikomitee (rakendama m.) tõhe oma parimad asjatundjad. Töölisi ja talupoegi (õppima o.) kursustel. Osa pidulisi (lahkuma m.) enne lõppu peolt.

16. Õeldistäite ühildumine alusega.

Omadussõnaline täis- ja osa-õeldistäide ühildub alusega või sihitisega käändes ja arvus. Mitme aluse puhul on ta mitmuses.

Pioneer on eeskujulik. Pioneerid on eeskujulikud. Pioneere on eeskujulikke. Lauda tegime ilusa. Laudad tegime ilusad. Kuusk ja mänd on ka talvel haljad.

Märkus. Kui aluseks on viisakussõna **Teie**, siis on õeldistäide ainsuses. *Tete olete minu vastu ikka heatahtlik olnud.*

Nimisõnaline täis-õeldistäide ühildub aluse või sihitisega arvus ja käändes. Ta on mitmuses, kui aluseid on mitu.

Zoja Kosmodemjanskaja oli kangelane. Meie oleme õpilased. Moskva, Leningrad ja Kiiev on Nõukogude Liidu suurimad linnad.

Kui nimisõnaline õeldistäide väljendab kogu või abstraktset mõistet, millesse kuulub alus, siis on see õeldistäide ainsuses, kuigi alus on mitmuses.

Põlevkivi-lademed on meie maapõue suurim rikkus. Hästikasvatatud lapsed on vanemate uhkus. Sääsed ja parmud on suvel inimeste ja loomade nuhtlus. Pirnid ja ploomid on puuvili.

Kui lause aluseks on hulka, mõõtu, arvu jne. tähendav sõna koos nimisõnaga osastavas, on öeldistäide mitmuses, kui alus on sisult mitmuses, ja ainsuses, kui alus on sisult ainsuses.

Valdav enamik rahvast (inimest) on töötajad. Esimene saadets raamatuid olid venekeelsed. Need kaks õpilast on eeskujulikud. Suurem osa kolhoosi lehti on kirjud.

Meeter kaski on kallim kui meeter kuuski. Kott kartuleid on odav.

Kui osaöeldistäide näitab liiki või laadi, siis on ta ainsuses; kui aga öeldistäide näitab, mille või kelle hulka kuulub alusega väljendatud ese või olend, siis on osaöeldistäide mitmuses.

Need lehmad on jaroslavi tõugu. Meie oleme ühte nägu. Viul on muusikartiistu. Tamm oli lehtpuid. Vaal on imetajaid. Sina oled Tartu elanikke. Mina olen Põlva kolhoost liikmeid.

Mitmuseline osaöeldistäide näitab, et alus kuulub sellesse liiki kui üks element või osa.

Nimi- ja omadussõnaline öeldistäide saavas, sees-, seest-, sisse-, alal-, alale-, ilma- ja kaasaütlevas käändes on harilikult ainsuses.

Mu juuksed läksid halliks saksa kontsentratsioonilaagris. Õpilased Heinla ja Leht seati teistele eeskujuks. Need kastid on vineertist. Õunapuud olid valges ehtes. Ilmad läksid kuuvalle. Need lapsed on hea iseloomuga. Me jäime täna bensiiniga.

Kui aga tahetakse väljendada, et öeldistäide käib iga alusega (või sihitisega) väljendatud eseme või olendi kohta üksikult, siis on öeldistäide mitmuses.

Imperialistlikud riigid olid ja jäid meie vaenlasteks. Peoõõraste nimed näisid mulle tuttavaina.

Kui lause on aluseta ja pöörd sõna umbisikulises vormis, siis võib öeldistäide olla kas ainsuses või mitmuses, vastavalt sellele, missugust sisu tahetakse lausele anda.

Ollakse mees. Ollakse mehed.

Oldi rõõmus. Oldi rõõmsad.

28. Harjutus. Asetada sulgudes olevad öeldistäited nõutavasse vormi.

Töölised on (hoolas). Osa raamatuid on (venekeelne). Maasikad ja mustikad on juba (valmis). Need kolm brigadiri on väga (korralik) ja (kohusetruu). Laud, tool, kapp ja voodi on meie (tavaline mööbel). Kõik kotid on teri (täis). Need kaks töolist on (stahaanovlane). Eesrindlikud õpilased on kooli (uhkus). Kõik linnud ei ole (laululind). See rühm õpilasi on (töökas). Need õunad, mis sa turult tõid, on (hapu). Piim ja puder on laste (toit). Su nägu ja käed ei ole (puhas). Töölised ja kolhoositalurahvas on sotsialistliku ajastu (klass). Isa ja ema on su õppetöö tulemuste üle (rõõmus). Õunad, pirnid ja ploomid on (puuvili). Meie oleme sinuga (üks nägu) ja (üks pikkus). Need laudad on (tammepuu). Neiud olid kõik (ühesugune valge bluus ja must seelik). Ameerika Ühendriikide monopolistid ja katoliku kiriku pea — Rooma paavst — on rahu ja demokraatia (õelam vastane).

17. Väljajättelised ja nimetavad laused.

1. Väljajättelised on niisugused laused, milles alus või öeldis puudub. Neid puuduvaid lauseliikmeid võib taastada konteksti põhjal.

Väljajätteliste lausete hulka kuuluvad peal- ja allkirjad, aadressid, vanasõnad ja kõnekäänud ning lühikesed ja energilised hüüd-, käsk-, soov- ja küsilauseid. Näit.:

Tere! (Ole terve!) Huvasti! (Ela huvasti!) Appi! (Tulge appi!) Eest ära! Lapsed, tuppa! Ainult ettevaatust! Hõi, noormees! Kuhu nüüd? Vait! Koorega või ilma? Au ja kuulsus nõukogude kangelastele! Vaga vesi, sügav põhi. Kits kärneriks! Rohkem külma verd! Ed. Vilde „Külmale maale”. Tallinn, Narva maantee 57, Väino Kurrik.

Kui tahetakse näidata, et lause keskelt mõni sõna on välja jäetud, siis tehakse kõnes väike paus ja kirjas pannakse selle sõna asemele mõttekriips.

Noorusaeg — külviaeg.

2. On üks liik väljajäätelisi lauseid, mida nimetatakse nimetavateks.

Need on ainult alusrühmaga laused, mille peasõna on nimetavas käändes, mis ainult nimetab eset või olendit, ilma temast midagi ütlemata.

Kesköö. Selge taevast. Täielik vaikus. Kuu ja tähed pea kohal.

Nimetavate lausete mõte seisab selles, et nad väljendavad nähtuse olemist olevikus. Neil ei saa olla minevikku, tulevikku ega käskivat, tingivat või kaudset kõneviisi.

Nimetavaid lauseid leiame kunstilise kirjanduse kirjeldustes. Nad annavad kõnele lühiduse ja omapärase ilmekuse stiilis.

Rõõm, lõbu, mängud, tantsud.

Nad võivad olla ka hüüdlauseid:

Vaaf, kus poiss! Hädaldamised, appihüüded, ohked, nutt!

Märkus. Nimetavaid lauseid ei tule ära segada nii-suguste lausetega, milles nimetav kääne on öeldistäiteks.

— *Mis see on? — See? Karikatuur. (See on karikatuur).*

29. **Harjutus.** Leida ilukirjanduslikest kirjeldusist 10 nimetatavat lauset.

30. **Harjutus.** Leida 10 väljajäätelist lauset.

18. Sihitis (ehk objekt).

Sihitis on lauseliige, mis väljendab olendit või eset, kellele või millele on sihilise pöördsõna tegevus otseselt suunatud. Sihitis vastab küsimustele: *keda? mida? kes? mis? kelle? mille?*

Sihitis väljendab tegevusealust olendit või eset või tegevuse saadust või tulemust.

1. *Kommunistlik partei mobiliseerib **rahvast** (keda?) rahu eest võitlema.* (Rahvas on see, keda partei mobiliseerib võitlema). *Tehase töölised teevad **põllutööriistu** (mida?).* (Põllutööriistad on tööliste tegevuse saadus, produkt.)

2. *Venemaa töölisklass kukutas **kodanluse valitsuse** (kelle?) 1917. a. oktoobris.* (Töölisklassi tegevuse tulemuseks oli kodanluse valitsuse langemine.)

*Viime **need viljakotid** (mis?) veskikotta.*

*Tooge **raamatud** (mis?) kabinetti! **Kari** (kes?) aeti lauta. **Maad** (mida?) küntakse.*

Aluse tegevus kandub üle sihitisele.

Alus	Õeldis	Sihitis	Küsimus	Mida väljendab?
Isa	õpetab	poega	(keda?)	Tegevusealust olendit
Emä	riietas	lapse	(kelle?)	Tegevusealust olendit
Traktor	künnab	maad	(mida?)	Tegevusealust eset
Kolhoos	ehitas	lauda	(mille?)	Tegevuse saadust.

Umbisikuliselt lauseis märgib sihitist eset või olendit, mis või kes on pöördsõnaga väljendatud tegevuse all.

***Maad** küntakse. **Lapsed** kutsuti tuppä.*

Märkus. Sihitis täpsustab sihilise pöörd sõna tähendust. Kui ütelda ainult *Vend püüdis...*, siis paistab see mõte olevat poolik, lõpetamata. Sihiline pöörd sõna nõuab siin tingimata sihitist küsimusele *mida? või keda? mille? või kelle? Vend püüdis kalu. Vend püüdis hobuse kinni* jne.

Märkus 2. Ainult lause öeldise juurde kuuluv sihitis moodustab lauseliikme. Peale selle võib sihitis esineda veel lauselühendeis, kui nende peasõnaks on sihilise pöörd sõna käändelised vormid, mis oma pöörd sõnalise iseloomu tõttu võivad omada sihitist. Lauseühendi sihitis tuleb ilmsiks alles lauselühendi analüüsimisel, kuna lauselühend tervikuna moodustab lauseliikme. Näit.: *Saanud puhkuse, sõitis kaevur puhkekodusse.*

Eeltoodud lauses on määruseks lauselühend *Saanud puhkuse*, mis koosneb peasõnast *saanud* (-nud-kesksõna) ja selle sihitisest *puhkuse*, mida ei tule ära segada lause öeldise sihitisega.

Sihitiseks võivad olla:

Nimi- ja asesõna või nimisõna tähenduses tarvitatava omadus- ja arvsõna sihitise käänded, s. o. nimetav, osastav ja ainsuse omastav.

Ema ootab mind. Kala otsib sügavamat, inimene paremat. Kas te võtate ühe või kaks?

Märkus: Mitmuse omastav ei ole kunagi sihitiseks, vaid täiendiks. (Kolhooside põllud on hästi väetatud). Ainsuse omastav võib olla nii sihitiseks kui täiendiks.

Ainsuse omastav on

Sihitiseks	Täiendiks
Ema saatis poja (kelle?) kooli. Traktor kündis põllu (mille?) üles.	Poja (kelle?) õpikud on riulil. Kolhoosi põllu (mille?) lõunapoolne ots ulatub jõeni.

Laiendatud sihitiseks võib olla:

1. Arvsõna või hulka ja mõõtu tähendav sõna koos nimisõnaga osastavas käändes (peale arvsõna üks).

Ostsime viis vihikut ja ühe õpiku. Laskime salga tütarlapsi saali. Direktor saatis igast klassist kaks eesrindlikku õpilast olümpiaadile. Palava ilmaga jõime tgaüks ühe pudeli limonaadi.

2. Nimisõna koos täienditega.

Rajoonikomitee sekretär kutsus meie kolhoosi esimehe nõupidamisele. Töölised võtsid endale kohustuse anda üleplaani kasumit (missuguse kohustuse?). Viie aasta plaani täidame nelja aastaga. Vaatlesin mõnutundega õitsvat õunapuud akna all. Õpilane tõi ühe katkise kaantega raamatu raamatukokku.

3. da-tegevusnimi koos selle laienditega.

Õpilane palus klassijuhatajat temale seletada rasket ülesannet. Sellēs lauses on öeldisel palus da-tegevusnimeline sihitis seletada koos selle juurde kuuluvate sõnadega.

Kui lause öeldiseks on pöördsõna, mis väljendab käskimist, palumist, lubamist, abistamist jm., siis võib da-tegevusnimesel sihitisel olla oma tegija (subjekt) omastavas, osastavas või alalütlevas käändes. (Vt. lk. 108 märkust 2.)

Erna palus õde talle vene keelt õpetada. (Erna palus, õde peab õpetama. Lause öeldis on palus. Palus mida teha? Õde talle vene keelt õpetada. Sõna õde on sihitiseks sõnale palus ja tegijaks da-tegevusnimele õpetada.)

Õpetaja laskis Leidat (või Leidal) ülesanded klassis ära lahendada. (Õpetaja laskis, Leida lahendas. Laskis mida teha? Leidal ülesanded klassis ära lahendada.)

Brigadir aitas mind (mul) hobuse kiiresti ette rakendada.

Lapsi kästi vanemad koosolekule kutsuda.

Märkus 1. da-tegevusnimelisel sihitisel võib olla oma sihtis või määrus, mida ei tule segada lause öeldise sihitise või määrusega, sest nad kuuluvad lauselühendi koosseisu, mis ise on tervena lause öeldise sihitiseks.

Märkus 2. Sihilistest pöördsonadest tuletatud teonimisõnadel liitega -mine ja teistel nimisõnadel, mis nimetavad tegevust, võivad olla sihitised, mis näitavad eset või olendit, millele või kellele selle nimi-sõnaga väljendatud tegevus on sihitud. Näit.: *Selle raamatu* (mille?) *lugemine andis mulle palju uusi mõtteid. Ükski bolševik ei kohku raskuste* (mille?) *ületamise ees.*

Kuna see sihtis kuulub nimisõna juurde ja on seega ka täiendiks, käsitletakse seda ligemalt täiendi vaatlemisel kui sihtisomastavat.

31. Harjutus. Vaadelda sõredalt trükitud laiendamata ja laiendatud sihitisi, esitada küsimused ja kirjutada järele, missuguste sõnaliikide ja nende käänetega nad on väljendatud ning näidata noolega, missugust pöördsona sihtis laiendab.

1. Kolhoos ehitas uue lauda. Ehitati ka uus ait, kuid uut kuivatist ei saadud veel sel aastal ehitada. Muretseti ka traktor ja moodsad põllutööriistad ning võeti ametisse traktorist, kes oskas ka sepatööd. Kolhoosi juhatus otsustas järgneva viie aasta plaani võtta kombaini muretsemise ja elektri jaama ehitamise.

2. Koosolek tunnistas juhatuse töö heaks. Kas sa teda ei tunne? Vaat seda ma küll ei tea. Me kuulsime üht huvitavat lugu. Ema tõi turult kolm liitrit piima.

Suur Oktoobrirevolutsioon ja Nõukogude Liidu tegelikkus on Lenini õpetuse õigsust hiilgavalt tõestanud. Sovhoos sai peaaegu 200 puuda rukist hektarilt. Meie brigadir räägib võru murret, kuigi ta on sündinud Harjumaal.

3. Ekskursioonijuht palus meid natuke oodata. Kes lubas koera tuppa tulla? Teda paluti viiuldajat klaveril

saata. Kapten käskis laevamehi reisijate pakid maale kanda. Aidake mul need puud ära lõhkuda! Keda kästi heinalistele lõunat viima minna?

19. Täis- ja osasihitis.

Nimetavas ja ainsuse omastavas käändes olevat sihitist nimetatakse täissihitiseks.

Osastavas käändes olevat sihitist nimetatakse osasihitiseks.

Täissihitis näitab, et tegevus toimub kogu tegevusealuse eseme kallal ja viiakse lõpule.

Osasihitis näitab, et tegevus on suunatud eseme osale, et tegevus jääb lõpule viimata või tegevusest räägitakse kui sel hetkel toimuvast.

Täissihitise näiteid:

a) Nimetav kääne: *Sööge see võileib ära! Võta saag ja kirves kaasa! Naised kutsuti koosolekule. Eesrindlike tööliste nimed* pannakse autahvllile. *Estmehel on nõu luua kolhoosis hea kord. Hoolsale õpilasele tuleb panna ka vastav hinne.*

b) Omastav kääne: *Laps sõi võileiva ära. Metsatööliline võttis sae ja kirve kaasa. Õpilane oli ülesande õigesti lahendanud. Ta sai selle eest hea hinde.*

Osasihitise näiteid:

Laps sööb võileiba. Töölise et võtnud saagi ega kirvest kaasa. Naisi kutsutakse koosolekule. Kes et tee tööd, see et pea ka sööma. Lugesin huvitavat teost. Õpilased teevad mitšuurinlikke katseid.

Täis- ja osasihitise tarvitamine oleneb eelkõige sellest, kas lause on eitav või jaatav. Kui lause on eitav, siis tarvita- takse alati osasihitist, sest kui lause öeldis eitab tegevust tea- tava eseme või olendi kallal, siis ei ole mingisugust mõtet rääkida selle tegevuse lõplikkusest. *Vanaema ei tee enam tööd. Õpilane ei ostnud vihikut. Ärge söimake kedagi!*

Kui lause on jaatav, siis tarvitatakse täis- või osasihitist selle järgi: 1) kas sihitis väljendab tervikut või osa ja 2) kas sihitise põhisõnaks olev pöörd sõna väljendab lõpetatud või kehtvat tegevust.

Kui sihitis väljendab kogu eset või tervikut ja tegevus on lõpule viidud (või lõpule viidav), siis tarvitatakse täissihitist.

Kui sihitis väljendab osa või ebamäärast hulka või kui tegevus on lõpetamata, kehtev, korduv, siis tarvitatakse osa- sihitist.

Täissihitist peab tarvitama, kui kõik kolm tema kohta käi- vat tingimust on korraga olemas: lause on jaatav, sihitis väljendab tervikut või kogu eset ja tegevus on lõpule viidud või lõpule viidav. Kui mõni neist tingimustest pole täidetud, siis tuleb tarvitada osasihitist.

Tegevuse lõplikkuse väljendamiseks tarvitatakse eesti keeles sageli pöörd sõnade juures kõrvalsõnu, kusjuures pöörd- sõna koos kõrvalsõnaga nõuab täissihitist ja väljendab lõpuleviidud (või lõpuleviidavat) tegevust. Niisugusteks kõrvalsõnadeks võivad olla: *ära, läbi, üles, maha, kinni, ette, kokku, välja* jt.

Viin need raamatud ära. Ta ajas loomad välja. Loe kiri läbi. Pane hobune ette. Kutsuge lapsed kokku.

Täissihitis	Osasihitis
Ema koristas toidu laualt (kogu laual oleva toidu).	Ema tõi sööklast lastele toitu (ebamäärase hulga toitu).
Aednik valas vee ämbrist kapsataimedele (kogu ämbris oleva vee).	Aednik valas ämbrist lilledele vett (osa ämbris olevast veest).
Miili toob suhkru kööki (kogu suhkru, millest on jutt).	Pange endale suhkrut kohvisse (mitte kogu suhkru, mis laual on, vaid kõneleja poolt määramata osa, nii-palju kui jooja soovib).
Viige need vihikud õpetaja kätte (kõik need vihikud, mis anti).	Me viisime õpetajale vihikuid (vihikute hulk on lähemalt määramata, märgitakse vaid, et vihikuid viidi).
Kolhoosnik kündis põllu üles (kündmine on lõpetatud).	Kolhoosnik kündis põldu (kündmine toimus, kuid on lõpetamata).
Õpilane luges raamatu läbi (lugemine on lõpetatud, raamat on tervenisti läbi loetud).	Õpilane luges raamatut (kestev tegevus või selle tegevuse teatav hetk).
Meie vedasime enne vihma heinad küüni (tegevus jõudis enne vihma lõpule, heinad on küünis).	Meie vedasime vihma eel heinu küüni (tegevus toimus parajasti, kuid ei ole lõpule viidud).
Rätsep teeb varsti ülikonna valmis (tegevus viiakse lähemas tulevikus lõpule).	Vend kannab uut ülikonda (kestev, korduv tegevus või selle tegevuse teatav moment).

Märkus. Kõrvalsõnad võivad esineda ka osasihitisega, kuid siin nad ei väljenda tegevuse lõplikkust.

*Õpetaja kutsub õpilasi **kokku** (on parajasti kokku kutsumas).*

*Haav ajas verd **välja** (kestvalt).*

ma-, mas-, mast- ja mata-tegevusnime sihtis on harilikult osastavas käändes, s. o. osasihitis, kusjuures pöördeline verb võib olla sihtu.

Meie läheme **maad** kündma.

Oleme **maad** kündmas.

Tuleme **maad** kündmast.

Ei saa läbi ilma **maad** kündmata.

Meil on nõu minna **heinu** tooma.

Mehed on praegu **sõnnikut** vedamas.

Enn tuli **kaera** niitmast.

Me elame **kohut** käimata.

des-tegevusnime sihtis on osastavas käändes, s. o. osasihitis.

Hobune väsis ära **rasket koormat** vedades.

Teatav hulk pöörsõnu pole oma iseloomult seotud teatava hetkelise tegevusega, vaid tähendavad kestvat, jätkuvat või korduvat tegevust ja seega nõuavad osasihitist. Need pöörsõnad väljendavad meeltegevust, tundmust, tahtmist, soovi, endaavaldust jne.

Need on:

nägema, kuulma, katsuma, tundma, haistma, maitsma, vaatama, kuulama, nuusutama, vahtima, puutama, armastama, austama, kartma, vihkama, põlgama, kummardama,

tahtma, nõudma, soovima, püüdma, ihkama, igatsema, himustama, ihaldama, ootama, lootma, leinama, sallima, tänama, kahetsema, teadma, oskama, mõistma,

ärritama, kiitma, laitema, hoiatama, kaitsma, laimama, sõimama, õnnitlema, noomima, siunama, vanduma, naerma, mõnitama, vihastama, rõõmustama, manitsema, pahandama, teretama, mälestama, tähendama, käitama, kõnnitama, talutama,

ütleva, nimetama jt.

Meie armastame oma sotsialistlikku kodumaad. Keda te ootate? Laps kardab pimedust. Kuulen Tšaikovski muusikat. Meie näeme tööstuse tõusu. Miks sa teda asjata ärritad? Ma tunnen rajooni partei-komitee sekretäri. Aastapäeva puhul õnnitleme kogu kooliperet. Õpetaja kiitis õpilasi heade õppetöö tulemuste eest. See sõnum rõõmustab meie vana õpetajat.

Kui nende pöörd sõnade juurde kuulub lauses mõni sõna, mis väljendab, et pöörd sõna tegevus on lõpule viidud (või viiakse lõpule), siis nendega võib esineda täissihitis. Niisugust tegevuse lõplikkust võivad näidata kõrv sõnad *ära, läbi, üles, maha, kinni, valmis* jt.

Ta tundis mehe ära. Isa noomis poja läbi. Poiss püüdis hobuse kinni. Sõber kiitis minu plaani heaks. Arvustajad laitsid selle teose maha. Armastasin teda, kuid ta põlgas minu ära.

Märkus. Pöörd sõnu *nägema, kuulma* jt. võib ka ilma sihitiseta tarvitada. Siis tähendavad nad ainult võimet näha, kuulda jne. Näit.: *Ma näen.* (Ma ei ole pime.) *Ta kuuleb* (Ta ei ole kurt) jne.

Kui pöörd sõnu *nägema, kuulma, tundma, märkama, silmama, tähele panema* tarvitatakse täissihitisega, siis kaotavad nad oma hariliku kestva tegevuse varjundi ja omandavad ühekordse hetkelise tegevuse tähenduse.

Olukord paistis lootusetu, kui äkki nägime (märkasime) pääsetee. Vaidluses kuulsin (tundsin) venna hääle (torkas äkki kõrvu).

32. Harjutus. Panna klambreis olevad sihitised õigesse käändesse, tõmmata osasihitisele üks ja täissihitisele kaks joont alla ning põhjendada (suuliselt) igal juhtumil täis- või osasihitise tarvitamist.

1. Ilma partei ja valitsuse abita ei saa kolhoosid (oma majapidamine) hästi korraldada.
2. Lenin näitas inimkonnale (sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise kommunistlik meetod).
3. Kirjanik ei kirjutanud oma matkast Nõukogude Liidu lõunavabariikidesse (artikkel), vaid pidas sellest (pikk kõne).
4. Lenini ideed valgustasid nõukogude rahvale (tee) tema võitluses sotsialismi eest.
5. Meie kahurituli sundis (vaenlase tankid) taganema.
6. (Suured edusammud) on Nõukogude riik saavutanud rahva kasvatamisel kommunismi vaimus.
7. Ta lõpetas (lugemine ja kirjutamine) ning läks jalutama.
8. Avastasime sotsialismi ehitavates inimestes (suur jõud).
9. Sõjajärgne viisaastak tõi kaasa (terve rida uusi probleeme) rahvamajanduse juhtimise alal.
10. Eile tõi postimees isale (suur pakk) ja (üks kiri).
11. Bolševike partei on teinud (suur töö) nõukogude rahva kasvatamisel nõukoguliku

ideoloogia vaimus. 12. Me oleme nende aastate jooksul saavutanud ka (hiilgavad tulemused) hariduse alal. 13. Sõda katkestas ajutiselt meie (rahulik loov töö). 14. Ta lõpetas (kündmine) ja hakkas (hobune) adra eest lahti rakendama. 15. (Toa uks) ei tule lukustada. 16. (Teder) püüdsin, (jänes) tõin koju. 17. Pudel sisaldas (kogu see vedelik). 18. Keegi unustas (see pakk) siia. 19. Teadsime (oma külaline) juba ammu saabunud olevat. 20. Kapten oli (see mõte) algatanud.

Näidis. Ilma partei ja valitsuse abita ei saa kolhoosid oma majapidamist hästi korraldada.

20. Täissihitis ainsuse nimetavas ja omastavas käändes.

Ainsuses võib täissihitis esineda omastavas ja nimetavas.

Täissihitis esineb ainsuse omastavas, kui lause öeldis on isikulise tegumoe muudetes, välja arvatud käskiv kõneviis.

Nõukogude töölised ehitasid uue tehase. Vabrik täitis plaani ennetähtaegselt ja võttis endale kohustuse anda üleplaanilist kasumit.

Täissihitis esineb ainsuse nimetavas järgnevail juhtumeil:

1) Kui lause öeldis on käskivas kõneviisis.

Võta vihik ja raamat kaasa! Täitkem oma kohustus riigi vastu õigeaegselt! Nad saatku kohe vastus!

2) Kui lause öeldis on umbisikulises tegumoes.

Täideti plaan (vrd. Tööline täitis plaani). Raamat loeti läbi (vrd. Ta luges raamatu läbi). Sügisel pekstakse vili ja antakse riigile norm.

3) Kui sihitis kuulub da-tegevusnime juurde, mis lauses on:

a) aluseks.

Igaühel on vajalik see raamat läbi lugeda. (Alus on *läbi lugeda*, öeldis on *vajalik*, see raamat on täissihitiseks da-tegevusnimele *läbi lugeda* ja esineb nimetavas käändes.)

Parem on küsimus edasi lükata. (Alus on *edasi lükata*).
Minu ülesandeks jäi referaat ette valmistada. (Alus on *ette valmistada*).
Tal õnnestus hea õpik koostada. (Alus on *koostada*).
On kasulik halb harjumus likvideerida. (Alus on *likvideerida*).

da-tegevusnimi on aluseks, kui öeldiseks on käändsõnaline öeldis nagu: *on kasulik, on parem, on mõttetu* jt.

b) täiendiks aluse ja öeldistäite peasõna juures.

Mul oli võimalus see raamat läbi lugeda. (Aluse peasõna on *võimalus*, öeldis *oli*, *läbi lugeda* on täiendiks sõnale *võimalus* ja vastab küsimusele *missugune võimalus?* See raamat on täissihitiseks da-tegevusnimele *läbi lugeda*.)
Meie klassil on kavatsus teha ekskursioon Moskva. (Aluse peasõna on *kavatsus*, öeldis *on*, *teha* on sõna *kavatsus* täiend ja *ekskursioon* on täissihitis da-tegevusnimele *teha*.)
Mul on mõte tellida endale uus ülikond. (*Uus ülikond* on sihitis da-tegevusnimele *tellida*, mis täiendab aluse peasõna *mõte*.)
Tal oli kindel tahtmine ületada see raskus.

da-tegevusnimi on aluse ja öeldistäite peasõna täiendiks, kui peasõnaks on sõnad *mõte, nõu, plaan, kohus, ülesanne, mure, võimalus* jt. *Tal oli hea mõte kutsuda koosolek kokku.*
See oli hea mõte kutsuda koosolek kokku.

c) laiendatud pöörd sõnalise öeldise peasõnaks aluseta lauses.

See raamat tuleb mul läbi lugeda. (Alust ei ole, *tuleb läbi lugeda* on öeldis, *see raamat* — tema sihitis.)
Tarvis see vill kotti ajada. (Öeldis on *tarvis ajada*, *see vill* tema sihitis.)
On

vaja osta **uus õpik**. (Õeldis on vaja osta, uus õpik — sihitis.) Tuleb anda **parem vastus**. Kas tohib paluda veel **üks kook**? (Õeldis tohib paluda, sihitis üks kook.) Kas võib siit tellida **pedagoogiline ajakiri** tulevaks aastaks? (Aga kui lauses on alus, siis on da-tegevusnime täissihitis omastavas: Kas ma tohin veel **ühe koogi** võtta? Sa võid **selle laua** sisse tuua.)

da-tegevusnimi on öeldiseks järgmiste sõnadega, mis väljendavad modaalsust, nagu pöörd sõnad **võib, saab** jt.: *on vaja, tarvis, tuleb, sobib, nurjub, läheb korda, tarvitseb, õnnestub* jt.

Neid lauseid ei tule ära segada lausetega, milles da-tegevusnimi on aluseks (õ p p i d a on kasulik).

d) sihitise või kaudsihitise peasõna täiendiks.

Õpetaja tegi korralduse lõpetada **harjutus**. (Sõna tegi sihitis on korralduse, lõpetada on korralduse täiend, harjutus on da-tegevusnime lõpetada sihitis.) Vend tuli otsusele võtta **võileib** teele kaasa. (Võileib on võtta sihitis, võtta aga on otsusele täiendiks.) Rajooni TSN täitevkomitee esimees andis käsu koolile **küte** tulevaks õppeaastaks välja vedada.

Kui da-tegevusnimi kuulub pöörd sõnalise laiendatud öeldise koosseisu (alusega lauseis), siis on tema juurde kuuluv täissihitis omastavas käändes.

Ta lubas **poja** kaasa võtta. (Õeldis on lubas kaasa võtta, poja on võtta sihitis.) Ema tahtis tütrele kinkida **viili**.

Kui aga öeldise pöördeline verb on käskivas kõneviisis või umbisikulisel tegumoes, siis on da-tegevusnime juurde kuuluv täissihitis nimetavas käändes.

Lubage **poeg** kaasa võtta! Tütrele taheti **viil** kinkida.

Kui öeldiseks on pöörd sõna **paluma** käskiva kõneviisi tähenduses, siis võib da-tegevusnimega esineda täissihitis nimetavas.

Palun kohe **uks** sulgeda! Palume anda **oma aadress!**

Ka lühendatud (ilma pöördelise verbita) kõrvallausetes ja da-tegevusnimelistes lauselühendites on da-tegevusnime täissihitis nimetavas käändes.

Kui **õde** põllule saata, kes siis meile süüa teeb? Et **õde** niitma saata, on vaja niidumasin korda seada. **Missugune laut** ehitada, seda otsustame hiljem. Esimehe soov oma jõuga **traktor** korda seada on täitunud. Vabas-

Näiteid

da-infinitiivi funktsioon lauses	Täissihitise vorm (ainsuses) ¹	
Alusega	omastav	Õpilased võivad suure töö ära teha puuseemnete korjamise alal. Kas sa saad selle töö õigeks ajaks ära lõpetada?
Pöördosa- Aluseta	nimetav	Mul tuleb see ülesanne täita enne kooli minekut. Homme on vaja klassi koosolek kokku kutsuda. Pärnale lubatakse anda esimene preemia.
Aluse peasõnaks	nimetav	Nende esimeseks mureks oli vesi kraavi juhtida. Lapsel oli raske niisugune suur raamat korraga läbi lugeda.
aluse peasõnale	nimetav	Nüüd on tähtsustatud tema soov keskkool lõpetada. Kümnenenda klassi õpilastel on kindel kavatsus ekskursioon korraldada. Musta mere rannikule.
sihitise peasõnale	nimetav	Ma andsin talle nõu see artikkel poliitunnis ette lugeda. Brigadir tegi korralduse traktor paariks päevaks remonti anda.
kaud- sihitise peasõnale	nimetav	Ta pöördus minu poole palvega see kiri posti panna. Pioneerid jutustasid suure põnevusega oma eesmärgist uus õuna-sort välja arendada.
Eesmärgi-määruse peasõnaks (et...)	nimetav	Enam ruttas põllult koju, et supp lõunaks valmis keeta. Brigadirid läksid varakult punasesse nurka, et enne koosolekut tööaruanne läbi arutada.
Tingimusmääruse peasõnaks (kui...)	nimetav	Kui üks lahti jätta, läheb tuba külmaks. Kui vesi tünnist välja valada, siis kuivab tünn ära.
Lühenenud sihitislause	nimetav	Polnud kerge otsustada, missugune osa valida. Ma ei teadnud, kellele võti üle anda.
Lühenenud täiendlause	nimetav	Lõpuks peaks olema seletus, kuidas ülesanne lahendada. Kuulutus ei olnud märgitud aeg, millal tõend esitada.

¹ Täissihitise mitmuse vorme tabelis anda on üleiligne, kuna nad on alati nimetavas käändes, samuti ei ole tabelisse kantud osasihitise vorme, sest nad on alati osastavas.

tada talurahvas tähendas riivata mõisnike huvisid. Uus kaev kaevata, see on sinu soov.

ma-tegevusnime täissihitis aluseta lause pöördsonalise liitõeldisega, mis koosneb *kohustama, sundima* jne. pöördelisest vormist ja ma-tegevusnimest, on nimetavas või omastavas käändes samasugustes tingimustes nagu da-tegevusnimegagi.

Kohustati brigaad rukis õigeaks ajaks maha külvama. Meest sunniti hobune saksa sõjaväele andma.

33. Harjutus. Panna klambrites olev sihitis õigesse käändesse, tõmmata peasõnale joon alla ja anda seletus käände kohta.

1. Nõukogude võim on teinud (määratu suur kasvatuslik ja kultuuriline töö) oma senise olemasolu vältel. 2. Esimese ja teise viisaastaku jooksul loodi (paljud tööstusharud), mida tsaari-Venemaal ei olnud. 3. Teise stalinliku viisaastaku plaani eduka täitmise tulemusena lahendati NSV Liidus (tolle perioodi põhiline ajalooline ülesanne) — likvideeriti lõplikult (kõik ekspluataatorlikud klassid). 4. NSV Liidus on põhilselt teostatud (kommunismi esimene faas — sotsialism). 5. (Sotsialismi võit) fikseeriti seadusandlikult stalinlikus konstitutsioonis. 6. (Kogu meie rahvamajandus) juhitakse ühtse plaani järgi. 7. Laulgem (Eesti NSV hümn)! 8. („Estonia” teater) taastati kiiresti. 9. Tal oli võimalus saada (parem koht). 10. Tehke (suurem matk) NSV Liidu tundmaõppimiseks! 11. Kolhoosile on vaja ehitada (uus laut) ja istutada (õunapuuaed). 12. Viige (see kiri) posti! 13. Poisile tuleb osta (uus müts ja uued saapad). 14. Küti esimene mõte oli (rebane) maha lasta. 15. Parema on, kui anname (see küsimus) spetsialistide kätte otsustada. 16. (Need mehed) on vaja siia kutsuda. 17. Lubage (mu õnnesoov) teile edasi anda! 18. Mees otsustas (see töö) lõpetada. 19. Anname poisile (parem tunnistus). 20. Õpetaja tahtis jätta (see raske töö)

homseks. 21. Parem on (paat) maale tõmmata. 22. Palun sulgeda (aken)! 23. Sõber jutustas mulle (üks huvitav lugu). 24. Võib sulgeda (aken). 25. Ema lubas teha tütrele (uus kleit). 26. Luba tal kaasa võtta (see huvitav raamat)!

N ä i d i s: Nõukogude võim on teinud määratu suure kasvatusliku ja kultuurilise töö oma senise olemasolu vältel.

34. Harjutus. Tõmmata nimetavalisele sihitisele üks ja tema põhisõnale kaks joont alla ja seletada, mispärast on sihitis nimetavas käändes.

1. Pärast Prantsusmaa lüüasaamist 1940. a. pöördus kommunistlik partei prantsuse rahva poole üleskutsega luua Prantsusmaa vabaduse, sõltumatuse ja taassünni rinne. 2. Kõige enne on vaja töömeetod kindlaks määrata. 3. Et 15. maiks suviteravilja külv lõpetada, oli vaja iga tööpäev kõige suurema tööjõudlusega ära kasutada. 4. Sovhoosis juba viidi läbi lõplik põldude kinnistamine lülidele. 5. Pane üks kinni ja tee aknad lahti. 6. Igal lülil tuli harida päris suur maa-ala. 7. Alati püüa raamat ära viia õigeks ajaks! 8. Kõik ruttasid, et töö enne pimedat ära lõpetada. 9. Nüüd on sul paras aeg oma seletus anda. 10. Jaagu ainuke soov oli osta üks hea õng. 11. Laps kordas oma palvet anda temale üks värviline pall. 12. See põld küntakse õhtuks üles. 13. Seal võidakse saada pilet kontserdile. 14. Sul tuleks see raamat täna ära viia ja uus tuua. 15. Igaühe eesmärk on plaan õigeks ajaks täita. 16. Tehti otsus kooli aed korda seada esimeseks maiks. 17. Kas teie olete kuulnud meie kolhoosi plaanist see soo kivistada kahe aasta jooksul? 18. Kui see pliiats korralikult teritada, võib temaga kirjutada päris kaua. 19. Ta näitas mulle, kuidas niisugune vana raamat ära kõita. 20. Kas kõik kuulsid korraldust, et üks vahetunni ajal lahti teha? 21. Ma ei kuulnud, kellele see kutse saata. 22. Nüüd oli paras aeg

kõik need viltu joosnud asjad õigeks seada. 23. Varsti oli ruum kitsas, tuli otsida suurem tuba. 24. Maiele lubati ost uus koolikott. 25. Õmal oli kindel tahe oma poeg ülikooli saata. 26. Kellelgi ei ole kerge ära teha niisugune suur töö ilma abita. 27. Tema esimeseks sammuks oli igapäevase küsimus esitada. 28. On vaja kuulutada otsustav võitlus nõukogude pedagoogikale võõraste vaadete vastu. 29. Kui hammas välja tõmmata, ei valuta ta enam. 30. Seleta mulle, kuidas see masin käima panna. 31. Nüüd tuleb see abinõu tarvitusele võtta. 32. Esimeseks tööks nüüd, aprilli algul, lumemineku ajal oli vesi orasepõldudelt ära juhtida. (*K. Sinijärv.*) 33. Nii ka täna, asudes ühise töö kallale Ussisoos, paneme lipud lehvima soo kohal. (*H. Leberechti järgi.*)

21. Olevik ja tulevik.

Eesti keeles puudub pöörd sõnal eriline vorm tuleviku väljendamiseks. Tulevikku väljendatakse pöörd sõna oleviku vormiga, mille kaasas on kas täissihitis (sihiliste pöörd sõnadega) või tulevast aega märkivad sõnad (homme, edaspidi, varsti, hiljem, tuleval nädalal, tuleval aastal, tulevikus jne.) või mõlemad vahendid. Ka sõnad *saab, hakkab, tuleb* jt. võivad lausele anda tuleviku tähenduse.

Kolhoos ehitab endale uue aida (täissihitis-tulevik).

Seda tööd ei saa tulevaks nädalaks jätta.

Homme sõidame linna.

Sellest tütarlapselt saab tantsija.

See töö tuleb mul teha.

Küll tuleb veel ilusaid ilmu.

Sihilise pöörd sõna olevik osasihitisega väljendab olevikku, aga täissihitisega tulevikku.

Pöördsõna olevik + täissihitis = tulevik	Pöördsõna olevik + osasihitis = olevik
Kirjanik kirjutab tulevaseks teatrihooajaks uue näidendi (tegevus lõpeb tulevikus). Kingsepp parandab mu saapad ära. Loen raamatu läbi.	Kirjanik kirjutab uut näidendi tulevaseks teatrihooajaks (tegevus toimub praegu). Kingsepp parandab mu saapaid. Loen raamatut.

Ka eeltulevikku väljendatakse täissihitisega ja pöördsõna oleviku või täismineviku vormiga.

Kui ma selle töö lõpetan, hakkab kirja kirjutama.

Kui ma selle töö olen lõpetanud, hakkab kirja kirjutama.

Märkus 1. Kui pöördsõna väljendab korduvat tegevust või kestvat seisundit, siis täissihitis ei anna olevikuvormile tulevikulist tähendust.

Ta ostab igal suvel tuusiku sanatooriumi.

See moodustab erandi.

See aine värvib vee punaseks.

Kumb väärib suurema preemia?

See teos sisaldab kõik tarvilikud andmed.

Ta teab veel ühe parema paiga.

Päike paneb mere sätendama.

Märkus 2. Olevik võib tähendada tegevust, mis alati toimub (Kala elab vees. Rahvas loob keelt) või tegevust teataval hetkel. (Lapsed loevad praegu „Sädet”. Poiss künnab taganurmel).

35. Harjutus. Märkida, missugused laused väljendavad olevikku ja missugused tulevikku, kirjutada laused, mis on olevikus, tulevikku ja laused, mis on tulevikus, olevikku; kus see ümbertegemine ei ole võimalik, seletage, mispärast ei saa seda teha.

Palgid veame metsast välja ja ehitame uue hobusetalli. Harime üheskoos põldu, külvame ja koristame vilja ning teeme heina. Väikest maalappi võib harida ühe hobusega, suurt põldu tuleb harida masinatega. Kolhoosides seatakse sisse

karjakasvatused, linnukasvatused, aiapidamised, mesilaste-
pidamised. Küll saame sinustki veel tubli kolhoosniku. Tule-
val aastal kogume korraliku saagi. Põld tuleb aga hästi ette
valmistada. Mees rakendab hobuse vankri ette ja sõidab põl-
lule. Kevadel kinnistatakse lõplikult põllud lülidele. Me saa-
dame lapsi kooli. Esimene brigaad võtab kartuleid, teine nii-
dab ädalat. Me lõpetame oma kolhoosis varsti sügiskünni.
Hiimäel ehitatakse uut sigalat, korjatakse kokku viimaseid
kännujäse ja lõpetatakse talvel patareidesse veetud sõnniku
laialivedu.

Ma kirjutan selle kirja valmis, siis lähen postkontorisse ja
saadan vennale paki. Karjatalitaja sööb laudas lehma.

Soo laseme kuivaks ja külvame nisu täis ja loomadele
teeme karjakopliid.

22. Asesõnaline sihitis.

1. Asesõnalise sihitise puhul esineb kõrvalekaldumisi üldi-
sist sihitise reegleist.

a) Asesõnad *mina, sina, enese, enda* on täissihitise-
omastavas või osastavas käändes.

Täissihitis omastavas	Täissihitis osastavas (nimetava asemel)
Käitis võttis mu tööle.	Sind võeti tööle.
Onu viis su maale.	Vii mind maale!
Ta võttis enese (end) kokku.	Viidagu sind maale! Tarvis on end kokku võtta.

Nagu eeltoodud näiteist näha, esinevad asesõnad *mina, sina, enese* omastavas täissihitise üldreegli kohaselt; nimeta-
valise täissihitise kohal aga on nad osastavas.

Märkus. Neid asesõnu ei tohi aga tarvitada vastupidiselt, asendades nimetavakujulise täissihitise aset täitvat osastavakujulist täissihitist omastavalisega või nimetavalisega. Näit.: *Võtke mind kaasa!* (mitte: *Võtke mu kaasa!*) *Sind toodi siia* (mitte: *Su toodi siia*).

b) Asesõnadest *meie* (me), *teie* (te) on täissihitis alati ainult osastavas käändes. Seega langeb ta osasihitisega ühte, nii et nende sõnade puhul ei saa teha vormilist vahet täis- ja osasihitise vahel. Näit.: *Isa võttis meid linna kaasa. Aitan teid hädast välja.*

c) Asesõnadest *tema* (ta) ja *nemad* (nad) tarvitatakse täissihitist vastavalt täissihitise üldreeglile.

Ma sain tema (ta) kätte. Nemad (nad) võeti hästi vastu.

d) Asesõna *mis* täissihitise vorm on ainsuses *mis* või *mille*, mitmuses ainult *mis*.

Näit.: *See oli kirjand, mille ta esitas tähtajal* (mitte: ... mida ta esitas ...). *See oli uus ettepanek, mille (e. mis) ta oli teinud* (mitte: ... mida ta oli teinud). *Need olid märkmed, mis ta mulle oli kirjutanud.*

Siduvast asesõnast *mis* on osasihitis *mida*. *See oli raamat, mida ta tahtis lugeda. See oli supp, mida keegi ei söönud. Need olid asjad, mida tagasi ei toodud.*

Ainult küsiva asesõnana võib *mis* olla ka osasihitise tähenduses. Näit.: *Mis te sellest arvate? Ma ei tea, mis see tähendab.*

36. Harjutus. Panna asesõnaline sihitis nõutavasse käändesse, tõmmata joon alla ja anda põhjendus käände kohta.

1. Nõukogude armee sõdurid päästsid (mina) hädaohust.
2. Õpilane võttis (enese) käsile ja saavutas head hinded.
3. (Sina) premeeriti 1. mai puhul. 4. (Meie) otsiti taga.
5. Sa leidsid (tema) üles. 6. Seadke (enese) korda! 7. Võta (mina) kaasa! 8. Eksamiteks vabastasin (enese) lisatöödest.
9. Kutsuge (tema) kaasa ekskursioonile Krimmi! 10. Õpilane

tõi tagasi raamatud, (mis) ta oli laenanud. 11. Sa unustasid (tema) kaasa kutsumast. 12. Õde oli (see) juba ammu unustanud. 13. Äkki kerkis ta ette kõrge hoone, (mis) ta polnud enne näinud. 14. Möödunud aastal vabastati (nad) sellest kohustusest. 15. See oli vilistamine, (mis) ta sugugi ei kannatanud.

N ä i d i s. Nõukogude armee sõdurid päästsid minu hädaohust.

23. Arvsõnaline täissihitis.

1. Arvsõna *üks* ja mõõtu või hulka tähendavad sõnad (nagu *salk, hulk, meeter, tükk* jne.) esinevad täissihitisena või selle osana nimetavas või omastavas, vastavalt täissihitise reegleile.

Näit.: *Võtsin ühe vihiku. Toodi üks vihik. Osta üks vihik! Andsime hobusele tüki leiba. Teenisime hulga raha. Tehti hulk teid. Müüge mulle meeter puid. Vanaema kodus paari kindaid (kindapaari). Ostsin paari saapaid (saapaari).*

2. Arvsõnad, alates *kahest*, ja sõnad *pool, veerand, paar, mitu* arvsõna tähenduses on täissihitisena või selle osana ainult ainsuse nimetavas.

Näit.: *Ostsin kaks (kümmes, kakskümmend) vihikut. Kutsusime kohale kuus meest. Tüdruk leidis mitu maasikat. Müüja kaalus veerand kilo juustu ja pool kilo võid. Ostsin paar raamatut.*

M ä r k u s. Arvsõnad, alates *kahest*, ja sõnad *pool, veerand* ja *paar* on täissihitisena omastavas, kui nad esinevad nimisõna tähenduses. Näit.: *Õpilane sai viie. Võtsin endale ainult poole sellest. Võtsin veerandi jne.*

37. Harjutus. Panna arvsõnaline või mõõtu, hulka tähendav sihitis koos selle laienditega nõutavasse käändesse, tõmmata joon alla ja anda põhjendus.

1. Kolhoos „Bolševik” on kuivendanud (tükk sood). 2. Tellisin (tass kohvi). 3. Sõdurid võtsid (hulk vaenlasi) vangi. 4. Onu jutustas meile (üks jutt) oma kalapüügist. 5. Kinkisin õele (meeter riidet). 6. Ta ostis (pool leiba). 7. Ema ostis (pool kilo makarone). 8. Valin (üks teine muster). 9. Tellisin endale (portsjon praadi). 10. Heinamaalt toodi (koorem heinu). 11. Fotograaf tegi (rida ülesvõtteid). 12. Jooge (klaas vett)! 13. Eemal nägime (salk poisse ja hulk tüdrukuid). 14. Tüdrukuke tõi emale (kimp lilli).

Näidis. Kolhoos „Bolševik” on kuivendanud tüki sood.

38. Kordamisharjutus. Panna klambrites olevad sihitised nõutavasse käändesse, tõmmata joon alla ja põhjendada vastava käände tarvitamist.

1. Rahvademokraatia maades on kehtestatud (töötajate võim) tööliklassi juhtimisel. 2. Iga majandile antakse (ülesanded). 3. Uute kolhoosihoonete ehitamisel tuleb eeskätt kasutada (kohalikud ehitusmaterjalid). 4. Õhk, vii uhkelt mannerdele (kangelaste jääv kuulsus)! (*J. Barbarus.*) 5. Ja hommik koitis juba, kududes puuvõradesse (õrnad härmalõngad). (*M. Raud.*) 6. Me (hool ja jõud) isamaale andes ei väsi kive kividele kandes. (*M. Raud.*) 7. (Rahvaste vabastamise loosung) ei püstitanud mitte eesti ega ameerika kodanlus, vaid Venemaa ja teiste maade tööliklass. 8. Proletariaadi hegemoonia leninlik idee leidis Venemaal (meisterlik rakendus). 9. Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei V kongress andis Nõukogude Eesti tööstusele (konkreetsed juhised) sõjajärgse stalinliku viisaastaku täitmiseks nelja aastaga. 10. Iga kolhoos peab endale muretsema (puhtasordiline seeme) kõigi kultuuride jaoks. 11. Tüdruk võttis kaevust (ämbritäis

vett). 12. Poiss nägi (lennuk) küla kohal tiirlevat. 13. Lase tuua (uus kirves)! 14. Ta võttis (uus kirves) ja raius sellega (suur oks). 15. Tuleb kirjutada sõbrale sünnipäeva puhuks

Jaatava lause sihitise ja aluse käänded.

		Pöördsona vormid		Isikuline tgm.	Ümbisikuline tgm.	Käskiv kõneviis	da-tegevus-nimi (vt. § 20.)
		Sihitise ja aluse vormid					
Tais-	sihitis	A.	<i>omast.</i> Võttis sule.	<i>nimet.</i> Võeti sulg.	<i>nimet.</i> Võta sulg!	<i>nimet.</i> On tarvilik võtta sulg.	
		M.	<i>nimet.</i> Võttis suled.	<i>nimet.</i> Võeti suled.	<i>nimet.</i> Võta suled!	<i>nimet.</i> On tarvilik võtta suled.	
	alus	A.	<i>nimet.</i> Poiss loeb.	—	—	—	
		M.	<i>nimet.</i> Poisid loevad.	—	—	—	
Osa-	sihitis	A.	<i>osast.</i> Loeb lehte.	<i>osast.</i> Loetakse lehte.	<i>osast.</i> Loe lehte!	<i>osast.</i> On tarvilik lugeda lehte.	
		M.	<i>osast.</i> Loeb lehti.	<i>osast.</i> Loetakse lehti.	<i>osast.</i> Loe lehti!	<i>osast.</i> On tarvilik lugeda lehti.	
	alus	A.	<i>osast.</i> Klaasis on vett. ¹	—	—	—	
		M.	<i>osast.</i> Inimesi koguneb.	—	—	—	

¹ Ainsuse osastavas võivad esineda alusena jaatavas lauses ainult ainet väljendavad sõnad (vesi), abstraktsed (valgus) ja kogunimed (rahvas = inimeste kogu), mida mitmuses tavaliselt ei tarvitata.

(õnnesoov). 16. Lenin ja Stalin on oma teostes korduvalt märkinud (vajadus) ära kasutada (talurahva töötavate hulkade revolutsioonilised jõud ja võimed) proletariaadi huvides. 17. Viha viib (vili) maast, kadedus (kalad) merest. 18. Iga päev tõi meie kolhoosis (suured muudatused). 19. Talle anti (võimalus) lõpetada (see huvitav katse). 20. Ostsin (meeter puid). 21. Kõigil tuleb läbi lugeda (see kolhoosielu käsitlev raamat). 22. Kumbki ei ostnud endale (uus jalgratas). 23. Ta oli teinud taastamistööst (rida ülesvõtteid). 24. Nägin tänaval (salk tuttavaid). 25. Ta jõi janu kustutuseks (klaas morssi). 26. Harisime soos juba (tükk uudismaadki) üles.

24. Kaudsihitis ¹.

Lauseliiget, mis väljendab olendit või eset, kellega või millega verbi tegevus on seotud ja mis on väljendatud teiste käänetega peale sihitise käänete, nimetatakse kaudsihitiseks.

Kaudsihitise hulka loetakse ka tegijat, olijat, tundjat ja omajat väljendavad nimi- ja asesõnad, mis ei ole aluse käänetes.

Kaudsihitis vastab küsimustele: *kellele? millele? kellel? millel? kellelt? millelt? kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellega? millega? kelleta? milleta? kelle poolt? mille poolt? kelle eest? mille eest? kelle vastu? mille vastu? kelle üle? mille üle? kelle läbi? mille läbi?* jne.

Märkus. Ainult lause öeldise juurde kuuluv kaudsihitis moodustab lauseliikme. Peale selle võib kaudsihitis esineda veel lauselühendeis, kus ta tuleb ilmsiks lauselühendi analüüsil, nagu sihitiski. Näit.: *Oppi-*

¹ Varem on kaudsihitist nimetatud sihitismääruseks ja määrus-sihitiseks.

des **Lenini-Stalini parteilt** tugevdavad rahvademokraatia maade parteid oma ridu.

Eeltoodud lauses on lauselühend õppides **Lenini-Stalini parteilt** määruseks, kuid see sisaldab kaudsihitist **Lenini-Stalini parteilt** (kellelt?).

Kaudsihitiseks võivad olla nimi- või asesõna käänded peale sihitise käänete, samuti nimi- või asesõna omastav (üksikuil juhtumeil ka ilma- ja kaasaütlev) kaassõnadega.

Kaudsihitis väljendab eset või olendit, millele või kellele pöördsõna tegevus on kaudselt suunatud.

Sihitis (sihitise käändeis)	Kaudsihitis (mõnes teises käändes)
Ma nägin rebast (keda?).	Isa jutustas mulle rebasest (kellest?).
Ema noomib last (keda?).	Ema riidleb lapsega (kellega?).
Noormees armastab neiut (keda?).	Noormees armus neiusse (kellellesse?).
Võõras vaatas mind (keda?).	Võõras vaatas minule (kellele?).
Jaan võttis Liisi (kelle?) naiseks.	Jaan abiellus Liisiga (kellega?).
Tee see töö (mis?) korralikult ära!	Suhtu korralikult töösse (millellesse?).
Kutsu aktiiv (kes?) kokku!	Aktiivil (kelle?) on palju tööd.
Neid (keda?) tuleb arvestada.	Nende poolt (kelle poolt?) ei ole vastuseismist.

Väga paljudel sihilistel pöördsõnadel võib olla kaks või isegi enam tegevuse all olevat eset või olendit: üks, millele

tegevus on otseselt sihitud, ja teine, mis tegevusega on seotud nii, et tegevus seda puudutab, olles sellele kaudselt sihitud.

Näit.: *Ema andis lapsele (kellele?) õuna (mille?).*

* *Laps võttis emalt (kellelt?) õuna (mille?).*

Kummaski lauses on *õun* see ese, mis otseselt on tegevuse all, seda antakse ja võetakse. Sõnad *lapsele* ja *emalt* näitavad olendeid, kes selle tegevusega on seotud, kuid kellele tegevus ei ole otseselt sihitud.

Õpetaja andis raamatud (mis?) laste kätte (kelle kätte?). Siin *laste kätte* väljendab seda, kellele anti raamatud.

Kas keegi ei ole täna minu järele pärinud? (Vrd. *Kas keegi ei ole täna mind küsinud?*).

Nagu eespool toodud näidetest nähtub, võib kaudsihitis esineda ka sihitute pöörd sõnadega, kui viimased väljendavad suhteid esemete ja olendite vahel. Kaudsihitis võib esineda ka olekupöörd sõnaga.

Nõukogude inimesed vabanevad kapitalismi sünnimärkidest (millest?) (Vabanema on sihitu verb). *Seltsimees Stalini teostel (millel?) on määratu suur kasvatuslik tähtsus. Ma olin sellest (millest?) teadlik.*

Oma julge ja mehise välispoliitikaga (millega?) võitleb Nõukogude Liit sõjaõhutajate imperialistide vastu (kelle vastu?) ja rahu eest (mille eest?).

Kaudsihitis erineb sisult määrusest, kuid vormilt sarnleb temaga, sest samad käanded võivad olla ka määrusteks, ainult küsimused on kummalgi erinevad. Tähenduse järgi võib küsimuste abil kindlaks teha, kas antud lauseliige on kaudsihitis või määrus. Määrus vastab sagedaimini küsimustele: *kus? kuhu? kust? millal? kuidas? mispärast? miks?* jne. Kaudsihitis väljendab eset või olendit, millele või kellele tegevus kaudselt on sihitud, kellest või millest lähtub tegevus, millele või

kellele kuulub midagi, kuna määrus väljendab tegevuse või olelemise kohta, aega, teoviisi, põhjust, eesmärki jne., — ühe sõnaga ta näitab, kuidas ja missugustes tingimustes toimub tegevus või olelemine.

Sihitis	Kaudsihitis	Määrus
Iga tööline armastab oma tehast (mida?)	Tööline kõneleb va- mustusega oma teha- sest (millest?)	Tööline tuli tehast (kust?)
Ta näitas mulle oma aeda (mida?)	Ta sai suure sissetuleku oma aiast (millest?)	Ta viis mind oma aeda (kuhu?)
Joo see vesi (mis?) ära!	Pese käsi sooja veega (millega?)	Kala ujub vees (kus?)
Traktor künnab põllu (mille?) õhtuks üles	Andke põllule (mil- lele?) väetist!	Kündja tuli põllult (kust?)
See tehas toodab terast (mida?)	Suled tehakse tera- sest (millest?)	Mees vaatles mind te- raselt (kuidas?)
Ma tervitasin venda (keda?)	Venna poolt (kelle poolt?) pole vastu- seisu karta.	Liikusime kiiresti metsa poole (kuhu?)

Kaudsihitisena võivad esineda järgmi-
sed käänded:

1. Sisseütlev: *Arsti seletus mõjus haigesse rahu-
tavalt. Poiss suhtus algusest peale oma ülesandesse tõsiselt.*

2. Seesütlev: *Me oleme veendunud kommunismi
võidus.*

3. Seestütlev: *Kaevur jutustas oma tööst maa all.
Maja ehitati raudbetoonist.*

4. Alaleütlev: *Nõukogude maareform andis maata-
meestele maad. Anna mulle head nõu!*

5. Alalütlev: *Lapsed käivad tal juba koolis. Lase
lastel laulda.*

6. Alaltütlev: *Eesti NSV saab teistelt vennasvabariikidelt masinaid. Ma kuulsin seda õelt.*

7. Kaasaütlev, kui see väljendab instrumenti e. vahendit või kaasaskäivat olendit või eset: *Mees raius puud kirvega. Jalutasin sõbraga aias.*

8. Ilmaütlev, kui see näitab olendi või eseme puudumist: *Kohvi joodi suhkruta. Ta tuli sõbrata.*

Märkus. Kaasa- või ilmaütlevas käändes esinevat kaudsihitist ei tule ära segada määrusega neis käänetes. Näit.: *Sõi suppi lusikaga* (kaudsihitis). *Sõi suppi rutuga* (määrus).

9. Omastav tagasõnadega: *Partisanid võitlesid vaenlaste vastu rasketes tingimustes. Vanemad rõõmustasid poja leiutise üle. Võta lapse käest tikud ära!*

Märkus. Kaudsihitis võib kuuluda ka omadussõna juurde, kui omadussõna näitab mingile esemele või olendile, mis teda seletab. Omadussõna on sel juhul öeldistäiteks ja käändsõnalist öeldist võib sageli asendada pöörsõnalisega.

Õde on väga venna sarnane (Õde sarnaneb vennaga). *Olen sinule selles kade* (kadetsen sind). *Vanemad on uhked oma tütrele* (uhkustavad tütrega). *Ta on sellest teadlik* (ta teab seda).

39. Harjutus. Ära kirjutamisel tõmmata öeldisele üks ja kaudsihitisele kaks joont alla, viimase peale kirjutades selle küsimuse.

Näidis. 1. Ligi kaheksakümmend protsenti Hiina rahmillega?
vast tegeleb põllumajandusega. 2. Suur osa linnade elamillest?
nikkonnast elatud põllumajandussaaduste töötlemisest.

1. Kiirrong möödus kaubarongist. 2. Me lootsime tema abile. 3. Ära tee koerale haiget! 4. Sel laual on kolm jalga.

5. Kasvataja jalutas lastega. 6. Ta ei jõudnud selgusele selles küsimuses. 7. Ma ostsin selle raamatu endale. 8. Ma vaidlesin temaga kaua. 9. Kas te usute tema võimetesse? 10. Ühiste huvide avastamine lähendas meid teineteisele. 11. Ta mõtles nüüd iga päev linnaõidule. 12. Eelistan suusatamist uisutamisele. 13. Nooreas ta andus õppimisele. 14. Karjane vihastas peremehe halvast käitumisest. 15. Alg- ja keskkoolid alluvad haridusministeeriumile. 16. Hiina põllumajandus oli ajast maha jäänud. 17. Minul ei ole millestki puudus. 18. Võime uhked olla sellistele hiiglastele nagu Uurali rasketööstus. 19. Kaljukindlana pidas nõukogude tööstus vastu rasketele sõjaaja katsumustele. 20. Oma jõuetuse üle naeratas ta häbelikult. Anni lahkus Jaanist tugeva käeandmisega. 21. Mõni sada sammu eemal oli laial saanil veel ühest jalakäijast mööda sõita. (*E. Vilde järgi.*) 22. Mõtlen emast üha sagedamini. 23. Igal puhul käis ta vanaisa juures minu peale kaebamas. 24. Juba esimesel päeval sõbrunes ema lustilise naisüürnikuga. 25. Kaotasin huvi vanaisa juttude vastu. 26. Koolis ei läinud mul korda „Ööbikut” lõpuni lugeda. 27. Kogutud raha andis ta kasu peale uue sõbra nahkru ja selle õe kätte. 28. Temale ei olnud miski kallis. 29. Raada ilust võiks viiulil mängida. 30. Ta oli kõigest teadlik. 31. Ta oli uhke oma jõule. 32. Sõnadega ei saa õnnetust aidata. 33. Poisist oli tal kahju. 34. Tšelkašš ei väsinud kunagi selle ääretu ja võimsa tumeda avaruse vaatlemisest. 35. Pilved sarnanesid hallide mäeharjadega. 36. Tšelkašš oli rahul oma ettevõttega. 37. Meri mängis väikeste lainetega. 38. Sa võid igaühelt lugupidamist nõuda enese vastu. 39. Ta naeratas millegi üle oma lapsiku päevitanud näoga. 40. Paadiga mängib sogaselt-roheline meri. 41. Liivane lage kallas värahtas tema karjatusest. 42. Gavriila vaatas temale järele. 43. Kitsas pikk neem sarnanes kaldalt merre kukkunud tohutu suure torniga.

44. Paadi pära vastu peksid lained. 45. Jakovil oli kahekümnekopikalisest kahju. (*Gorki järgi.*)

25. Kaudsihitis, mis väljendab tegijat, olijat, tundjat või omajat.

Meie keeles esineb rohkesti lauseid, milles grammatiline alus, mis peab olema nimetavas või osastavas, ei väljenda tegijat, olijat, tundjat või omajat, nagu *Vennal on raadio*. Selles lauses on grammatiline alus *raadio*, aga see sõna, mis väljendab, kes omab raadiot, s. o. loogiline alus, on alalütlevas käändes (*vennal*). See mõte, mis on väljendatud lauses *Vennal on raadio*, võib olla väljendatud *Vend omab raadiot*, milles *vend* on omaja ja lause alus. Siin on loogiline ja grammatiline alus *vend*.

Ka lauses: *Õele meeldib see kleit* on grammatiline alus *kleit*, aga kaudsihitis *õele* väljendab seda, kes kleiti armastab, ja seega on sõna *õele* loogiline alus.

Samuti on lugu ka seisundiöeldisega lausetes, milles grammatiline alus üldse sageli puudub, näit. *Minul on soe*. Selles lauses on kaudsihitis *minul* loogiline alus, sest ta väljendab seda, kes sooja tunneb. Grammatiline alus puudub.

Ka lauses *Meil on vaja linna sõita* puudub grammatiline alus ja kaudsihitis *meil* väljendab tegijat, s. t. ta on loogiliseks aluseks.

Loogiline alus, mis esineb alalütlevas, alaleütlevas, omastavas tagasõnaga ja mõnes teises käändes, moodustab erilise liigi kaudsihitesi.

Kaudsihitis on ka pöördsõna käändeliste vormide (*da-*, *des-*, *mata-tegevusnime* ja *tud-kesksõna*) tegevuse kandjaks.

Umbisikulise kesksõnaga on tegija omastavas, omastavas tagasõnaga *poolt*, *alal-*, *seest-* ja *kaasaütlevas* käändes.

Vaenlase purustatud majad on linnaelanike poolt taastatud. See vanker on meie külla sepa parandatud. Uus programm on haridusministeeriumi poolt kinnitatud. Ma võin sulle head ravimit soovitada, mis mul endal on proovitud. Kas sul on see raamat läbi loetud? Madis seisis nagu piksest rabatud ühel kohal. (A. Tammsaare.) See töö on meie teha. Tegime seda õpetaja nähes. Õpilaste poolt olid aktuse ettekanded. Päike on pilvedega kaetud.

da-tegevusnimega on tegijat väljendav sõna omastavas või alal-, alale- ja seestütlevas käändes.

Jätsin selle küsimuse esimehe otsustada. Andsin selle töö vennale teha. Lase hobusel puhata. Poistel tuli tööle hakata. Lainetest randa kantud muda veeti põllule.

40. **Harjutus.** Tõmmata kaudsihitisele joon alla ja kirjutada peale, kas ta väljendab tegijat, olijat, omajat või tundjat!

Need õpikud on haridusministeeriumi poolt lubatud. Meie kodumaa on ümbritsetud meisse sõbralikult suhtuvatest naabermaadest. Hiinamaa oli 1949. aastani välismaise kapitali kiskjate poolt orjastatud. Partei ja valitsuse poolt on vastu võetud määrus põllukaitsemetsade rajamise kohta 1949. a. Igal töotajal on Nõukogudemaal kõik võimalused elutaseme tõstmiseks oma võimete järgi. Aatomienergia on nõukogude inimeste käes meie maa tootmisjõudude edasise kiire kasvu võimsaks vahendiks. Ülemnõukogu poolt väljaantud seadus on tänases ajalehenumbris ilmunud. Tormi murtud puud lamasid juurtega lääne poole. Kolhoosil on kolm põllutöölüli.

26. Sihitise ja kaudsihitise käände sõltuvus pöördsõnast.

Sihitis ja kaudsihitis on seotud lauses pöördsõnaga mõtteliselt ja grammatiliselt. Grammatiline seos väljendub selles, et sihitise ja kaudsihitise kääne on sõltuv pöördsõna tähendusest.

dusest selles sõnaühendis. Niisugust nähtust nimetatakse sõltuvuseks e. rektsiooniks. Sõltuvus seisneb selles, et pöördsona nõuab endale alistuva käändsõna esinemist teatavas käändes. Kaudsihitise kääne võib olla ka ees- ja tagasõnaga.

Näited. *Õpilane uurib füüsikat* (mida?). *Õpilane süvenes Mitšurini õpetusse* (millesse?). *Õpetaja kõneles kolhoosi rahvale* (kellele?) *rahvusvahelisest olukorrast* (millest?). *Ärge kahelge selle naise siiruses* (milles?). *Meie tegelesime sügisel puuseemnete korjamisega* (millega?). *Brigadir kohtles võõraid* (keda?) *sõbralikult. Tänan teid* (keda?) *selle hea nõu eest* (mille eest?).

Iga pöördsona võib tarvitada üksnes teatavate käänetega. Osa pöördsonu nõuab ainult üht teatavat käänet, nagu: *veenduma* (milles?) seesütlevat. Teistel võib olla kaks või isegi rohkem erinevaid käändeid. Näit.: *andma* (kellele? mida?) alaleütlevat ja osastavat (või nimetavat ja ainsuse omastavat); *võtma* (kellelt? mida?) alaltütlevat ja osastavat (või nimetavat ja ainsuse omastavat); *saatma* (keda? mida? kellele? kellega?) — sihitise käändeid ja alale- ning kaasaütlevat.

Suurema osa sihiliste pöördsonade sihitise käänded võivad vahelduda selle järgi; kas on osa- või täissihitis, s. t. kas teatavale esemele või olendile suunatud tegevust märgitakse 1) kui kestvat, alatist või teataval hetkel toimuvat ilma selle tegevuse lõpuleviimiseta või 2) kui lõpuleviidut või lõpuleviidavat tulevikus.

1) *Kündja lõpetas tööd. Kündja lõpetab tööd.* 2) *Kündja lõpetas selle töö. Kündja lõpetab selle töö.*

Kuid on ka niisuguseid sihilisi pöördsonu, mille tähendus nõuab ainult osasihitise käänet.

Sihitise ja kaudsihitise käände sõltuvuse
näiteid.

abielluma (kellega?)
aitama (keda? milles?)
alistama (keda? kellele?)
alistuma (kellele?)
alluma (kellele?)
andma (kellele? mida?)
armuma (kellesse?)
arvestama (mida?)
asendama (kellega? millega?)
eelistama (mida? millele?)
ennetama (keda?)
eraldama (keda? mida? kellest? millest?)
erinema (millest?)
esitama (keda? mida? kellele?)
halvustama (keda?)
hoidma (mida? keda? mille, kelle eest?)
hoiduma (mille, kelle eest? millest? kellest?)
hoolima (millest? kellest?)
hüvitama (mida? keda? millega?)
ilmnema (millest?)
jagama (mida? kellega? millega?)
jälgima (keda? mida?)
järgima (keda? mida? kellele? millele?)
kahtlema (milles? kelles?)
kalduma (millesse? millele?)
keelduma (millest?)
kiinduma (kellesse? millesse?)
kohaldama (millega?)
kohanema (millega?)
kohtama (keda? mida?)
kohtuma (kellega?)
kohtlema (keda?)
koosnema (millest? kellest?)
koostama (mida? millest?)
korrutama (mida? millega?)
käsitama (mida?)
kõnelema (kellele? kellega? kellest? millest?)

küsima (kellelt? mida?)
laenama (mida? kellelt? kellele?)
leppima (kellega? millega?)
liituma (kellega? millega? millele?)
loobuma (millest? kellest?)
lootma (mida? millele? kellele?)
loovutama (mida? kellele?)
lähtuma (millest?)
meenuma (kellele?)
meenutama (mida? kellele?)
mugandama (mida? millega?)
mõjuma (kellesse? kellele? millesse? millele?)
nakatama (keda? millesse?)
nakatuma (kellest? millest?)
nakkama (kellele?)
nähtuma (millest?)
olenema (millest?)
omistama (kellele? millele? mida?)
otsustama (mille üle? mida?)
peegelduma (milles?)
piisama (millest?)
puudutama (keda? mida?)
puutuma (kellesse? millesse?)
põhinema (millel?)
põhjendama (mida? millega?)
põlvnema (millest? kellest?)
pälvima (mida?)
rakendama (mida? keda? millele? kuhu?)
reageerima (millega? millele?)
rinnastama (mida? millega?)
rõõmustama (keda?)
samastama (mida? keda? millega? kellega?)
sarnlema (millega? kellega?)
seisnema (milles?)
sisendama (mida? kellele? millele?)
sobima (kellega? kellele?)
sorbitama (mida?)
soivama (keda? millega?)
solvuma (millest?)

suhtuma (kellesse? millesse?)
sõltuma (millest? kellest?)
sümpatiseerima (kellele? millega?)
süvenema (millesse?)
süüdistama (keda? milles?)
tagama (kellele? mida? millega?)
taotlema (mida?)
tegelema (millega?)
tuginema (millele?)
tutvuma (kellega? millega?)
tõestama (mida? millega? kellele?)
tüdima (millest? kellest?)
uskuma (keda, mida? kellesse? millesse?)
unustama (mida? keda?)
valdama (mida?)
varustama (mida? keda? millega?)
veenduma (milles?)
veenma (keda? milles?)
vestlema (mille, kelle üle? kellega?)
vihjama (mida? millele?)
võistlema (kellega? milles?)
võitlema (kellega? millega? kelle, mille vastu?)
võrdlema (millega? kellega?)
võrduma (millega?)
võõrduma (kellest? millest?)
võitma (mida? keda? millega?)
vältima (mida? keda?)
ühilduma (millega?)
ületama (mida? keda?)

42. Harjutus. Kirjutada „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu” ühe teatava tähe all antud pöörsõnad (õpetaja näitamisel) välja ja märkida igaühele järele, missugustes käänetes võib nendega esineda kaudsihitis ja sihitis.

43. Harjutus. Ütelda, kas kursiivis toodud sõnad on kaudsihitised või öeldistäited (või nende peasõnad).

1. Poliitringide läbiproovitud *töömeetodiks* on vestlus ja küsimuste läbiarutamine. 2. Stahaanovlus on sotsialistliku

võistluse kõrgeim *vorm*. 3. Ühendatud Jõu kolhoos ei ole küll *omaga jännis* — kaugel sellest. (K. Sinijärv.) 4. Salme tillukesest *palgast* on nii mõnigi summa osaks saanud minulegi. (A. Jakobsoni järgi.) 5. Hobused olid *jõus*. 6. Ühendatud Jõud oli juba esimese aastaga oma kehvikud, keskmikud ja maatamehed *jõukaks* teinud. (K. Sinijärv.) 7. Mõõtvalt silmitsedes tehtud tööd, vaatas Peeter Patrik ettepoole sirgele tähiste *reale*. (H. Leberecht.) 8. Augusti keskpaiku olid masinad *juttis*. 9. Rukis tuli lume alt välja *kollasena*. 10. Lai kapsaväli helgib valkjaist *kapsapeadest* nagu malelaud. 11. Selle õhtuse *jutuajamisega* pandigi veski *taastamisele* alus. (K. Sinijärv.) 12. Mehed nõudsid, et kolhoosi hobused olgu *üle valla*. 13. Siin keerutab tuul minugi selja *jahedaks*. (E. Männik.) 14. Oras kasvas *ühtlane* ja *tihe*. 15. Suur ehitusplaan seadis noore ühismajandi esialgu tõsiste *murede ette*. 16. Ega asi väga *keeruliseks* ei osutu. 17. Mihkel kujunes kõige hoolsamaks ja tublimaks *kolhoosnikuks*. 18. Kõik paisis *korras* olevat. 19. *Noorkarja jaoks* saab sobiva koha Nabatsil. (K. Sinijärv.) 20. Kui kolhoos alustas tegevust, sai Juhan *Kiinist* kolhoosi brigadir, ühtlasi sepp, sügisel rehepeksu ajal aga masinist. (K. Sinijärve järgi.) 21. *Esimehele* peegeldub skeemilt vastu nende kolhoosi tulevikupilt. 22. Elu-*päevad* olid nad *naise*ga igas asjas olnud ühtemoodi.

27. Määrus (ehk adverbiaal).

Määrus on lauseliige, mis näitab, kus, millal, kuidas ja missugustel tingimustel esineb pöördsoonaga väljendatud tegevus või seisund.

Määrus väljendab kohta, aega, hulka ja mõõtu, teoviisi,

põhjust, eesmärki, tunnuse astet, võrdlust, olukorda e. seisundit, piiritlust, teosuunda, tingimust, mööndust jne.

Näit.: *Kolhoosnikud läksid hommikul (millal?) põllule (kuhu?) rukist külvama (milleks?). Laev sõitis Tallinnast (kust?) Leningradi (kuhu?). Hoidke raha hea kirjanduse muretsemiseks (milleks?). Hästi (kuidas?) töötada on meie ülim püüd. Õpilane puudus haiguse pärast (mispärast?).*

Märkus 1. Ainult lause öeldise juurde kuuluv määrus moodustab lauseliikme. Peale selle võib määrus esineda veel lauselühendeis. Lauselühendi määrus tuleb nagu sihitis ja kaudsihitiski ilmsiks alles lauselühendi analüüsimisel. Näit.: *Saali astudes nägi ta rändpunalipu üleandmist*. Eeltoodud lauses on määruseks *Saali astudes*, mis koosneb peasõnast *astudes* ja selle juurde kuuluvast määrusest *saali*, mida ei tule ära segada lause öeldise juurde kuuluva määrusega, mis moodustab lauseliikme.

Märkus 2. Omadus- või mäarsõna juurde kuuluv sõna, mis väljendab omaduse või tunnuse astet, ei moodusta omaette lauseliiget, vaid kuulub omadus- või mäarsõnaga ühte lauseliikmesse. Ta määrab selle omadus- või mäarsõna intensiivsuse astet.

Näit. omadussõna laiend: *Vili kasvab päris hea. Noormees on väga usin. Ilmad on kaunis ilusad. Ma olin väga löödud niisugusest suhtumisest minusse.*

Mäarsõna laiend: *Õpilane lahendas ülesande väga kiiresti. Kommunistlike noorte organisator kõneleb silmapaistvalt hästi.*

Määruseks võivad olla: 1. käändsõnad üksi; 2. käändsõnad kaassõnadega; 3. pöörd-sõna käändelised vormid ja 4. mäarsõnad.

Vormi poolest võib määrus esineda kõigis käändeis ja pöörd-sõnavormides, välja arvatud pöörd-sõna pöördelised vormid, mis võivad olla ainult öeldiseks. Määruseks võivad olla ka sõnaühendid ja isegi lauselühendid.

Näit.: *Raamat on laual (kus?). Sada aastat tagasi oli eesti talupoeg veel teori. Tütarlaps tuli uksest sisse, lill-kimp käes.*

Kuid on juhtumeid, millal võib nii ühe kui teise küsimuse esitada.
Näit.: *Ma käisin vanaema pool.* Võib küsida *kus?*, aga küsida ka *kelle pool?* Niisugust lauseliiget võib lugeda siiski määruseks, sest siin on mõeldud kohta.

Tähtsamad määruse liigid.

1. **Kohamäärus** väljendab tegevuse kohta, suunda, lähtekohta ja piiri. Kohamäärus vastab küsimusele *kus? kuhu? kust? milleni? (kui kaugele?)*.

Näit.: *Poiss tuli metsast. Sovhoosi tööliised olid heinamaal. Mees istus suure kivi otsas. Üle taeva põhjast lõunasse lendasid mustad pilved. Haakristi ämblikumärk on heidetud ajaloo prügikasti. Saada mind ristteeni!*

Märkus. Kohamääruse ja üldse määruse puhul tuleb hoiduda liigseist kaassõnalisist väljendusist, nagu *peale, peal, pealt, sisse, sees, seest, kuni (ilma)* jt.

Näit.: *Raamat on laual (mitte laua peal). Võtsin raamatu laualt (mitte laua pealt). Pane marjad pudelisse (mitte pudeli sisse).*

Kohamäärus on sisekohakäändeis, kui kõneldakse konkreetsest seesolemisest piiratud ruumis, ja väliskohakäändeis, kui märgitakse pealolemist või kohalviibimist üldisemas mõttes.

Näit.: *vankris, vankril, laevas, laeval, rongis, rongil* tuleb kohamäärusena tarvitada vastavalt sellele, kas on mõeldud seesolemist või pealolemist.

Õige on: *Läksin turule; käisin turul; tulin turult* (mitte *turgu, turus, turust*). Elan Endla *tänavas*; kuid: *jalutasin tänaval*. Päevakorral — kõne all. *Praegu on päevakorral rahvamajade töö intensiivsemaks muutmise küsimus*. Päevakorras — päevakorranimestikus. *Koosoleku päevakorras oli kolm punkti*.

2. **Ajamäärus** — väljendab tegevuse aega, algust ja lõppu, kordumist ja kestust. Ajamäärus vastab küsimustele

millal? kui kaua? kui kauaks? mis ajast mis ajani? mitmendat korda? jt.

Näit.: **Vanasti** oli tööliste elu raske. Inimesed pidid **hommikust õhtuni** peaaegu tasuta töötama. Niisugune olukord kestis **Oktoobrirevolutsioonini**, mis vabastas meie töölise alatisest kurnamisest.

Ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?*, on nimetavas, ainsuse omastavas või osastavas käändes, vastavalt sihitise reegleile.

Ajamäärus (kui kaua?)		Sihitis (mis?, mille?, mida?)
Isikuline tegum.	Elasin terve nädala maal.	Sõin porgandi.
Umbisikuline tgm.	Maal elati terve nädal.	Söödi porgand.
Käskiv kõneviis.	Ela terve nädal maal!	Söö porgand!
da-tegevusnimi aluseks.	On vajalik elada terve nädal maal.	On vajalik süüa porgand.
da-tegevusnimi aluse peasõna täiendiks.	Tal tuli tahtmine elada nädal maal.	Tal tuli tahtmine süüa porgand.
Eitav kõne.	Me ei elanud nädalatki maal.	Ta ei söönud porganditki.

Tähele panna! Samale reeglile alluvad ajamäärused *kogu aeg*, *hulk aega*, *tükk aega*, *terve päev* jt., mida sageli kalduakse tarvitama valesti.

Näit.: Olin **kogu** aja linnas. Elati **kogu** aeg linnas. Viibisin **hulga** aega Krimmis. Käidi **tükk** aega vaikides. Ta

õppis kogu õhtupooliku kodus. Õpiti kogu õhtupoolik. On vaja õppida kogu aeg.

Kuigi ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?* on sihitise käändeis, ei tule seda sihitisega segi ajada, — ka siis mitte, kui ta kuulub sihilise pöörd sõna juurde.

Näit.: Koristasime **kogu päeva hernest**. Sõna *hernest* on sihitis, aga *kogu päeva* ajamäärus.

Kui ajamäärus vastab küsimusele *mitmendat korda?*, on ta alati ainsuse osastavas. Näit.: Me käisime **teist korda** ekskursioonil Moskvas.

Sõna *kord* tähenduses „vanasti, ükskord” ja *ükskord, teinekord, igakord* on alati muutumatult ainsuse nimetavas.

Näit.: **Kord** kündnud vanaisa metsa ääres maad.

Ajamäärus, mis vastab küsimusele *millal?*, on harilikult a) alalütlevas käändes.

Näit.: Minu isa elas **sõjaajal** Leningradis. Jõudsin koju alles **kella 12 ajal**. See sündis **möödunud aastal**. **Tuleval** kuul ületame plaani veelgi enam.

b) Kuude nimetused ilma kuupäevata on seesütlevas.

Näit.: **Jaauanuaris** ja **veebruuaris** on ilmad külmad. Ta on sündinud **mais**.

c) Nimetava käändega väljendatakse kellaaega ja aasta arvu, kui sõna aasta seisab arvu ees või puudub.

Näit.: Tõusin **kell seitse**. Läksin tööle **kell kaheksa**. Ta on sündinud **aastal 1925**.

Kui aga kellaaaja järel esineb sõna *ajal* või *paiku*, siis on kellaaeg omastavas käändes. Näit.: Rong saabub **kella seitsme ajal**. Ta jooksis koju **kella kümne paiku**.

M ä r k u s. Lihtsuse mõttes tuleb eelistada sõna *aastal* paigutamist arvsõna ette: a. 1865.

Kokkuvõttev tabel ajamääruse kohta, mis vastab küsimusele millal?

a) Harilikult alalütlevas käändes	b) Kuude nimed üksi seesütlevas	c) Kellaeg ja aastaarvud, mil sõna aasta on ees — nimetavas
Tulen õhtul.	Aprillis on muutlikud ilmad.	Läksin tööle kell 9.
Ed. Vilde on sündinud 4. märtsil 1865. aastal.	Ed. Vilde on sündinud märtsis 1865.	Vilde on sündinud aastal 1865.

3. Hulga- ja mõõdumäärus näitab, mitu korda tegevus toimus, mitu korda ta suurenes või vähenes; samuti ta näitab tee pikkust, aja kestust jne. Ta vastab küsimustele: *mitu korda? kui palju? kui raske? kui pikk? kui vana?* jne. Näit.: Ma koputasin **kolm korda**. Laps sööb **vähe**.

Neist väärrib erilist tähelepanu see, mis vastab küsimusele *kui palju?* ja esineb sihitise käändeis (nagu ajamäärus, mis vastab küsimusele *kui kaua?*) vastavalt sihitise reegleile.

Hulgamäärus (kui palju?)	Sihitis
(Isikuline tgm.) Leib kaalus kilogrammi .	Ostsin kilogrammi leiba .
(Umbisikuline tgm.) Leiba kaaluti kilogramm .	Osteti kilogramm leiba .
(Käskiv kõneviis) Kaalu leiba kilogramm!	Osta kilogramm leiba!
(Eitav kõne) Leib ei kaalunud kilogrammigi .	Ma ei ostnud kilogrammigi leiba .

Kui aga hulga- ja mõõdumäärus kuulub verbi *olema* juurde, on ta ainult nimetavas ja osastavas. Näit.: Käia oli **kilomeeter**. Leiba ei olnud **kilogrammigi**.

Märkus. Hulgamäärust ei tohi segi ajada sihitisega, sest sihitis väljendab tegevuse all olevat eset või olendit, hulgamäärus aga näitab, kui palju on teatavat eset.

4. Viisimäärus väljendab tegevuse kvaliteeti või selle toimumise viisi ja vastab küsimusele *kuidas? mil viisil?*, näit.: Öppige **usinasti!** Aeg möödus **kiiresti**. Mees kündis **palja päi ja palja jalu**. Ta sammus **aeglaselt**.

5. Põhjusemäärus väljendab tegevuse põhjust või ajendit ja vastab küsimusele *mispärast?, mis põhjusel?*, näit.: **Oma püüdlikkuse tõttu** jõudis poiss hästi edasi. Sageli sai ta **oma hoolsuse eest** kiita. Ta ei olnud koolist **haiguse pärast** puudunud.

6. Eesmärgi- e. otstarbemäärus näitab tegevuse eesmärgi ja vastab küsimusele *milleks?, mis otstarbel? miks? misjaoks?*, näit.: Kooli minnakse **õppima**. Ta sõitis puhkekodusse ennast **kosutama** ja tervist **parandama**. Meie Nõukogudemaa kaitseks on valmis iga noor. Võtsin raamatukogust paar raamatut **lugemiseks**.

7. Võrdlusmäärus esitab tegevuse toimumise viisi või omaduse astet võrdluse teel sidesõnade *kui, nagu* abil või omaduse võrdlust seestütleva käändega.

Mehed võitlesid **kui lõvid**. Enam tehakse nõuga **kui jõuga**. Ta oli tugev **kui tamm**. Raamat on **vihikust paksem**. Vend on **õest vanem**.

8. Olukorramäärus näitab olukorda e. seisundit, milles ollakse või millesse satutakse, ja vastab küsimusele *millises olukorras? mis asendis?*, näit.: Kapitalistlikes maades elavad tööliselised krjisi ajal **suures vaesuses**. Nõukogude rahvas peab olema **valvel**.

9. Piiritlusmäärus piirab millegi suhtes või millegi poolst seisundit ja omadust ja vastab küsimusele *mille poolst? mis suhtes?* Raamatute **poolst** olen ma rikas. Välimuse järgi oleks võinud teda käsitööliseks pidada. Poiss oli oma **elukommete poolst** väga mõistlik. **Söögi suhtes** on nüüd asi korras. **Pealt vaadata** paistis töö lõbus (olevat). **Õppimise poolst** oli poiss väga korralik.

10. Teomäärus väljendab tegevuses olemist, tegevusse astumist või tegevusest lahkumist ja vastab küsimusele *mida tegema? mida teemas? mida tegemast?* jne.

Asusime juba kündma, kui esimene traktor parajasti tuli kündmast. Lapsed olid metsas marjul. Mees tuli puid raiumast. Kui ema vahepeal juhtub tulema, siis ütles, et läksin kalale.

11. Tingimusmäärus näitab, missugustel tingimustel toimub tegevus. Tuule pöördumise puhul lõunasse võib oodata sooja ilma. Suurema pingutusega saate veelgi paremaid tulemusi.

12. Mõõndusmäärus näitab fakti, millest hoolimata või mille kiuste toimub tegevus.

Vihmast hoolimata läksid kolhoosnikud heinale. Oma parema tahtmise juures ei suuda ma siiski täna seda tööd lõpetada. Vaatamata väsimusele uni siiski ei tulnud.

44. Harjutus. Panna ajamäärused õigesse käändesse, tõmmata neile joon alla ja anda (suuline) põhjendus.

1. (Kogu päev) viibisime šeflusaluses kolhoosis. 2. Külvi-tööd olid enamikus teostatud juba (aprill). 3. (Teine hommik) jõudsim tagasi linna. 4. Ta viibis Moskvas (üks aasta). 5. (Heinakuu) on palavad ilmad. 6. Tulen tagasi umbes (kella kaheksa). 7. Seda pikka teed sõitsime (üks päev). 8. Lapsed olid (kogu aeg) vagusi. 9. Oodake ainult veel (mõni aeg). 10. Koosolek peeti (15. veebruar). 11. (Märts) lähuvad ilmad soojemaks. 12. (Möödunud kuu) käis ta Moskvas. 13. (Reede) sõidame ekskursioonile. 14. Keemik töötas usinasti (terve ööpäev). 15. Uue õpetaja saabumist oodati (mõni nädal).

45. Harjutus. Kirjutada järgnevate ajamääruste arvud sõnadega ja panna määrused õigesse käändesse.

1. (6. VI 1949. a.) oli A. S. Puškini 150. sünnipäeva juubel. 2. Laev jõuab sadamasse (kell 15.35). 3. „Jahimehe kirjade” autor I. S. Turgenev sündis (9. XI 1818). 4. „Kalevi-poeg” hakkas ilmuma (a. 1857). 5. Ed. Vilde suri (26. XII 1933).

46. **Harjutus.** Panna hulga- ja mõõdumäärused nõutavasse käändeisse.

1. Tallinna Laskurkorpuse võitlejad ei olnud jõudnud veel (kilomeetergi) edasi, kui algas lahing. 2. Käisime jala (hulk maad). 3. (Tükk teed) mindi vesteldes. 4. Jookse (tükk maad) edasi! 5. Isa tõi kartuleid (terve koorem). 6. Porgandeidki osteti (terve kott). 7. Jõin vett ainult (mõni tilk). 8. Rohtu tuleb võtta (mõni tilk) enne sööki. 9. See kala kaalub (üks kilogramm), kuid väiksem ei kaalu (poolgi kilogrammi).

47. **Harjutus.** Märkida sihitis (s.), määrus (m.) ja kaudsihitis (k.-s.) järgmistes lausetes selle järgi, missugusele küsimusele nad vastavad.

1. Koos kulakliku orjuse hävitamisega kadus ka vaesus maal. 2. Lühikese aja kestel oli NSV Liit muutunud agraarmaast tööstusmaaks. 3. Nõukogude Liit sammub rahu ja demokraatia eest võitlemise leeri eesotsas. 4. Riikliku plaaniülesande alusel töötab kolhoos välja oma aastaplaani. 5. Taimekasvatuse plaanis tuleb ette näha kõigi künnikõlvuliste maade ärakasutamist, niisamuti ka uute maade ülesharimist. 6. Nõukogude tööstusest ei jää maha ka põllumajandus. 7. Pärast sõda jätkavad Nõukogude Liidu rahvad edasiliikumist kommunismile. 8. Vana tööline istus mõtteis. 9. Sel laual on kolm jalga. 10. Leningradi lauljatar võlus kõiki oma imekauni häälega. 11. Ma ostan selle raamatu endale. 12. Töötaeme enne eksameid erilise hoolega. 13. Ilma saeta ei saa seda puud maha võtta. 14. Nad tulid külast linna. 15. Ta kõneles mulle oma Suures Isamaasõjas viibinud pojast. 16. Kiirrong mõõdus kaubarongist. 17. Me lootsime teie abile.

48. **Harjutus.** Ära kirjutamisel määruksle joon alla tõmmata ja liiginimetuse peale kirjutada. Määrussõnadele, mis lauseliiget ei moodusta, tõmmata laineline joon alla.

1. NSV Liidu töölisklass seisab kogu maailma töölisklassi avangardis. 2. Üritus on uus ja ka töötada tuleb uut moodi. (H. Leberecht.) 3. Lülivanem Johannes Kuusiku on pesnud, söönud ja istub pintsakuta, kampsuni väel kambris laua ääres. (K. Sinijärv.) 4. Organiseerige võistlust viisaastaku plaani täitmiseks. 5. Visates maha kirkad ja labidad tõusid inimesed muldvallile, et paremini näha. (H. Leberecht.) 6. Õhuke kuusirp kerkib metsa kohalt. 7. Seeme ei olnudki teab kui talvekindel. 8. Tööde innustamiseks algas lülide vahel võistlus. 9. Mägede külm lõikas nagu noaga läbi riiete. 10. Ta mõtted käisid ringi nagu sõidul ratta kodarad. 11. Pärast Kaalu lahkumist on taat jäänud nõnda tõsiseks ja vaikseks nagu rohi kivi all. (E. Männik.) 12. See oli vanaaegne karavanitee. Seda mööda kulgesid juba tuhande aasta eest põhja poole Hiina tee- ja siidikaupmeeste karavanid. Ka nüüd käisid seda teed mööda kaamelite ning eeslite karavanid kuni Alma-Ata kuldsete orgudeni. (E. Männik.) 13. Poisid hakkasid pikkamisi metsa poole tagasi sammuma. Jaanuaripäike paistis heledalt nagu kesksuvel. Kauged mäetipud vaatasid pilvedest vastu. Tuul tuli üle järve ja pani laulma peenikese kuldkollase liiva. (E. Männik.) 14. Marksism-leninism väljendab teaduslikult töölisklassi huve. 15. Meie suure kodumaa paljumiljoniline rahvas annab üksmeelselt oma parema kõigi meie rahvamajanduse harude kiiremaks taastamiseks. 16. Marksism-leninism kaitseb otsustavalt rahvaste rahvuslikke huve. 17. Bolševikud tõstsid kõrgele nõukogude patriotismi lipu. 18. Suuremaid töid sooritavad lülid ikka koos. 19. Vesi kohiseb tammil päevase sula järel vihasemalt kui hommikul. 20. „Noh, hea küll,” sõnas ta peaaegu paluvalt. „Aga kas sa tammi aitad mul parandada?” (H. Leberecht.) 21. Ta astus pilguks tuppa janu kustutama. 22. Maa oli tükati juba paljas. 23. Alustasime ka käsitsi külvamist. 24. Ta oli nagu koge-

mata siia saanud. 25. Tänavad kattusid pikkamisi nagu inetu hallitusega, mis sööb end kivisse ja puusse. (A. Jakobsoni järgi.)

28. Täiend (ehk atribuut) ja seda väljendavad sõnaliigid.

Seda sõna lauses, mis seletab nimisõna ja väljendab selle nimisõnaga tähistatud eseme või olendi omadust, kuuluvust või mõnda muud tunnust, nimetatakse täiendiks. Täiend on nimisõna laiend lauses. Täiend vastab küsimustele *missugune? milline? mitmes? mitu? kelle (oma)? mille (oma, osa)?*

Kolhoosi (kelle?) *hobused on nüüd uues* (missuguses?) *tallis*. (Nimisõna *kolhoosi* omastav kääne on nimisõna *hobused* täiend. Ta näitab, et *hobused* kuuluvad kolhoosile, on tema omad. Omadussõna *uus* on nimisõna *tall* täiend, väljendades viimase omadust).

Sotsialistlik (missugune?) *industrialtseerimine oli suur* (missugune?) *ajalooline* (milline?) *sündmus*. **Tööstuse** (mille?) *kasv lõi kindla* (missuguse?) *aluse põllumajanduse* (mille?) *kollektiviseerimiseks*.

Laiendatud lauseliikme moodustab täiend koos oma põhisõnaga.

Näit.: *Me nägime Ukrainas rikkaid kolhoose, kolhoosemiljonäre*. (Täiend *rikkaid* kuulub laiendatud sihitise koosseisu.) **Noores Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis** *areneb hoogsalt uute kolhooside loomine*. (Täiendid *noores Eesti Nõukogude Sotsialistlikus* kuuluvad nimisõna *Vabariigis* juurde, mis lauses on kohamääruseks, ja moodustavad temaga koos laiendatud määruse, *uute kolhooside* kuuluvad nimisõna *loomine* juurde, mis lauses on aluseks, ja moodustavad sellega koos laiendatud aluse.)

Märkus. Täiendit ei tule ära segada öeldistäitega, mis koos pöördsõnaga väljendab aluse seisundit või liikikuuluvust, kuna täiend on alati nimisõna naabruses ja seletab seda.

Täiend	Öeldistäide
Uus auto sõitis meile vastu. Kirjanik A. Jakobson on Stalini preemia laureaat.	See auto on alles uus. A. Jakobson on Nõukogude Eesti kirjanik.

Täiendiks võib olla:

1. Omadussõna:

„**Aus ja tubli** töö kolhoosts, see on peasi,” ütles üks kõnelejaist kolhoosnikute esimesel konverentsil.

2. Nimisõna:

Töötaja saavutust hinnatakse meil kõrgelt. **Luuletaja** A. Kaal on võitluslaulik. Meie direktor on **kindla sõnaga** mees. Ehitati **kivist** laut.

3. Nimisõna kääne koos ees- ja tagasõnaga:

Maja **jõe ääres** erines tetstest oma torniga.

4. Asesõna:

Meie kolhoos on eesrindlik.

5. Arvsõna või hulka ja mõõtu tähendav sõna:

Kolmeteistkümnest saabunust oli tema **esimeste** tulijate hulgas. **Salgast** poistest eraldus kõige pisem.

6. Kesksõna:

Sinavad metsad ja **lainetavad** viljapõllud pitrasid kolhoosti igast küljest. **Ühiskondlustatud** karja eest hooldisevad parimad naiskolhoosnikud.

7. da- (ja ka ma-)tegevusnimi:

Netul oli soov õppida. Jaak oli meister töötama.

8. Määrsõna:

Avali aknast puhus tupp kevadist tuult. Hommikuti võimlemine karastab organismi.

Täiendina võib esineda ka sõnaühend: nimisõna koos tema juurde kuuluva omadussõnaga või nimisõna omastava käändega jt.

Tema suure sirge ninaga näol särasid valjud sinised silmad. See on inimene töötava rahva hulgast.

Täiend võib olla ühilduv (aus mees, ausa mehe, ausat meest jne.) ja ühildumatu (Tallinna linn, Tallinna linna, Tallinna linnast jne).

Täiend võib oma põhisõna ees ja taga esineda, moodustades vastavalt ees- või tagatäiendi: hea õpilane, soov õppida.

49. **Harjutus.** Tõmmata täiendile joon alla ja märkida järele, missuguse sõnaliigiga ja vormiga ta on väljendatud.

Hoolas laps on vanematele armas. Naabri poeg käis eile meil. See on venna raamat. Mälestage Suures Isamaasõjas langenud kangelasi! Tema täditütar on teeneline õpetaja. Palava ilmaga tuli poistel tahe ujuda. Klaasita lamp suitses laual. Margita kirja eest tuleb rubla maksta. On juba aeg minna. Päeval magamine on väikelapsele kasulik. Ta oli kolm aastat viibinud Kasahstanis.

Rahvas ustavust Lenini lipule ja Stalini tahtele töötas. (M. Raud.) Kommunistlik noor ei unusta oma kohust õppida. Tänapäeva eesrindlik elu toetub oma teoreetilistes avaldustes marksismi-leninismi õpetusele. Nõukogude kirjanduses on sajad romaanid sotsialismi ülesehitustööst. Võidud Stalin-gradi all töid murrangu Suure Isamaasõja käigus.

29. Nimisõnaline täiend.

Nimisõnaga või nimisõna tähenduses tarvitatava sõnaga väljendatud täiendit nimetatakse nimisõnaliseks täiendiks.

Nimisõnaline täiend võib esineda kõigis käändeis ja vastab seetõttu ka kõikide käänete küsimustele.

Kõige sagedamini esineb nimisõnaline täiend omastavas käändes, vastates küsimusele *kelle? mille?*

Rahva (kelle?) *suhtumine* töösse on aus.

Põldude (mille?) *viljakus* tõusis tunduvalt.

Omastav täiend on ikka oma põhisõna ees.

Omastavaline täiend võib tähendada:

1) Kuuluvust e. päraltolekut, s. t. ta nimetab olendit või eset, kellele või millele kuulub või kelle või mille oma on põhisõnaga väljendatud olend või ese.

Kolhoosi (kelle?) *hobused* asuvad nüüd uues tallis. **Õpilaste** (kelle?) *raamatud* on puhtad. **Minu** (kelle?) *ema* õppis talvel kursustel.

2) Terviku e. kollektiivi osa, s. o. ta näitab, kelle või mille osa on põhisõnaga väljendatud olend või ese.

Mehe (kelle?) *nägu* muutus tõsiseks. **Instituudi** (kelle?) *õppejõud* teevad teaduslikku tööd. **Kase** (mille?) *koor* oli sammaldunud. **Sepp** parandas **selle vankri** (mille?) rattad ära. **Selle tehase** (kelle?) *töölised* ületasid plaani.

3) Piiritlust e. seletust, s. o. nimetusi, mis maad, kohta, rahvast, keelt jne. määravad.

Tallinna linn on Eesti NSV suurim tööstuskeskus. **Hiina** keelt tunneb ligi 500 miljonit inimest. **Eesti** rahvas on sotsialismi ehitav rahvas. **Oele** meeldib **näitleja** elukutse. **Nõukogude Liit** võitleb rahu eest.

Märkus. Piiritlev omastav evib omadussõnalist tähendust ja vastab küsimusele *milline? missugune?* Nii ei vasta sõna *eesti* sõnaühendis *eesti rahvas* küsimusele *kelle rahvas?*, vaid *milline? missugune?* rahvas (vrd. vene keeles эстонский народ).

Eesti kohanimed on ikka omastavas: **Kuressaare**, **Valga**, **Mustvee**, **Peipsi** jt.

Ka paljud perekonnanimed on varem olnud omastavalised täiendid: **Järve Jaak**, **Rebase Mihkel**, **Metsa Kaarel** jne., praegu **Jaak Järve**, **Mihkel Rebase**, **Kaarel Metsa** jne.

4) Tegijat, s. o. olendit või eset, kes või mis on mingi tegevuse tegijaks, kandjaks (nn. tegijaomastav).

Hobuse (kelle?) *jooks kiirenes kodule lähenedes. Fašistide* (kelle?) *kuriteod olid eriti nõukogude rahva kallal hirmsad. Mere* (mille?) *kohin rahustas teda. Vee* (mille?) *tugev vool viis endaga kaasa puulehti ja rohtu.*

5) Sihitist, s. o. olendit või eset, kes või mis on kellegi tegevuse, juhatuse, valduse või tundmuste all (nn. sihitisomastav).

Kolhoosi (mille?) *juhatuse otsustas karja tõugu parandada. Sotsialistliku kodumaa* (mille?) *armastus on igal nõukogude inimesel tugev.*

Vaatleme sihitisomastava ja tegijaomastava tähendust järgnevas tabelis:

Sihitisomastav	Tegijaomastav
Sotsialistliku kodumaa (mille?) armastus on igal nõukogude kodanikul tugev (kodumaad armastatakse).	Kogu maailma töötava rahva (kelle?) püüdmine rahu säilitada on tugevam kui sõjaõhutajate (kelle?) soov sõda alata, (rahvas püüab, sõjaõhutajad soovivad)
Viie aasta plaani (mille?) kinnitamine toimub ülemnõukogu istungjärgul (plaan kinnitatakse).	Samuti: lehma ammutamine, näitleja esinemine, ööbiku laulmine, kolhoosnikute töötamine jne.
Samuti: lehma lüpsmine, mõtete arendamine, plaani ületamine, demokraatia pooldamine jne.	

Esineb niisuguseid sõnaühendeid, milles tegevuse või tundmusega seotud omastav võib väljendada nii tegijat kui ka tegevuse all olevat. Näit.: *rahva armastus* võib tähendada: *rahvas armastab*, aga ka: *rahvast armastatakse*. Kumb tähendus tal on, see selgub kontekstist.

Rahva armastus rahus elada...

Juhi tugev oma rahva armastus...

Kui seda on raske selgeks teha, siis võib sihitise juures abisõnu tarvitada, näit.: *armastus rahva vastu*.

41. Harjutus.* Välja kirjutada teonimisõnad koos nende täienditega, sihitisomastav ühte ja tegijaomastav teise rühma.

Põldude kinnitamine lülidele on kolhoosis juba läbi viidud. Lindude lau'mine algas vara hommikul. Ajalehtede lugemine arendab inimesi poliitiliselt õigesti mõtlema. Antsu lugemine meeldis vanaemale. Uute puuviljasortide väljaarendamine on Mitšurini suurim teene.

Töölismasside eemaldumine sotsiaaldemokraatiast tähendab aga nende pööret kommunismi poole. Teravilja kasvatamine on kolhooside tähtsaim ülesanne. Loomade kasvatamiseks on vajalik igal kolhoosil söödabaasi laiendamine.

Nimisõnaline täiend võib esineda ka teistes käänetes:

1) Nimetav kääne: *Koosoleku juhatajaks valiti **seltsimees** Valli. **Õpilane** Hein käis korraltkult taastamistööl.*

2) Osastav kääne: *Neiu Teeveril on **uut moodi** kleit. Meie külvame tänavu **paremat sorti** nisu, et saada suurem saak.*

Märkus. Sellisel nimisõnalisel osastavalisel täiendil on veel oma täiend. Osastavalise täiendi ühildumisest vaata arvsõnalise täiendi all (kolm õpilast, salk mehi) ning nimetavalise täiendi ühildumisest lisandi all (õpetaja Toom).

3) Kaasaütlev: ***Tornidega** ehitised paistsid üle linna. Meie brigadir on **targa peaga** mees.*

4) Ilmaütlev: *Mis sa rabeled nagu **peata** kana?*

5) Alaleütlev: ***Kaugele** ekskursioonile minek oli koolis suur-sündmuseks.*

6) Seestütlev: *Jõe ehitati **raudbetoonist** sild.*

7) Omastav või mõni teine kääne koos ees- või tagasõnaga: *Õunapuud **elumaja taga** olid valgetes õilmetes. Laud **keset tuba** oli raamatute all. Võitlus **parema tuleviku** eest on töörahva ühine püüd.*

50. Harjutus.* Täiendile omastavas käändes joon alla tõmnata ja märkida tema tähendus (omaja, tegija, piiritleja, terviku osa).

Nõukogude valitsus osutab suurt abi Eesti kolhoosidele põllumajanduse edasiseks arendamiseks. Kolhoosikorra võit andis piiramatud võimalused ühisloomakasvatuse kiireks

arenguks Nõukogude Eestis. Me peame juba käesoleval aastal taotlema lehmade piimaanni järsku tõusu. Loomakasvatajate ülesandeks on valitsuse otsuste täpne täitmine loomakasvatuse kolme aasta plaani kohta. Koidu kolhoosi farmide töötajad Vao vallas Virumaal jälgivad hoolega nende hoolde usaldatud loomade toitmist.

Sotsialismi võidu tulemuseks on tööliste, talupoegade ja intelligentsi liitumine ühiseks rindeks.

Seltsimees Stalini ettepanekul mõistis XIV parteikonvents hukka trotskistide ja zinovjevlaste kapitulantlikud teooriad ning määras kindlaks partei orientatsiooni sotsialismi võidu võimalikkusele NSV Liidus.

30. Täiendi ühildumine põhisõnaga.

Ühilduv täiend võib olla väljendatud:

- 1) Omadussõnaga: **kasulik** raamat, **parim** stahaanovlane, **tundmatu** tee jne.
- 2) Omadussõnalise asesõnaga: **niisugune** tegelane.
- 3) Oleviku kesksõnaga ja selle tähenduses tarvitatava tegijanimega: **kasvav** laps, **arenev** nähtus, **tehtav** töö, **haukuja** koer.
- 4) Järgarvsõnaga ja põhiarvsõnaga üks: **esimene** töömees, **viies** traktor, **üks** näitleja.

Niisuguse täiendi ühildumine seisab selles, et täiend on samas arvus ja käändes, milles on põhisõnagi. Erandi moodustavad kaasa- ja ilmaütlev, rajav ja olev; kui põhisõna on neis käändeis, püsib täiend omastavas.

See on jõukas kolhoos. Meie külastasime seda jõukat kolhoosi. Jõuka kolhoosi esimees on hea organisaator. Sellest jõukast kolhoosist õpib mitu noormeest ja neit kõrgemates koolides.

Meie ümbruses on jõukad kolhoosid. Me tunneme jõukaid kolhoose. Jõukate kolhooside juhtivad tegelased on head organisaatorid. Meile jutustati jõukatest kolhoosidest.

Aga: jõuka kolhoosiga, jõukate kolhoosidega, jõuka kolhoosina.

Põhiarvsõna on täiendiks nimisõnale kõigis käänetes peale ainsuse nimetava, mis on koos nimisõnaga osastavas käändes lauses aluseks ja sihitiseks.

Meie tsehhis töötab viis stahaanovlast (alus).

Me kutsusime viis stahaanovlast (sihitis) nõupidamisele.

Kõikides teistes käänetes ühildub põhiarvsõna samuti nagu omadussõnagi oma põhisõnaga.

Viie stahaanovlase, viit stahaanovlast, viiel stahaanovlasel, viiele stahaanovlasele, viielt stahaanovlaselt jne.; viie stahaanovlasega, viie stahaanovlaseta jne.

Hulka ja mõõtu tähendav sõna on täiendiks nimisõnale kõigis käänetes, välja arvatud juhud, kus ta koos nimisõnaga on lauses aluseks või sihitiseks, kusjuures nimisõna on ainsuse või mitmuse osastavas ning hulka ja mõõtu tähendav sõna on ainsuse nimetavas, osastavas või omastavas selle järgi, kas on tegemist täis- või osaaluse või sihitisega.

Mõlemad sõnad ainsuses	Hulka ja mõõtu tähendav sõna ainsuses, nimisõna mitmuses
Näit.: tükki suhkrut, liiter vett tükki suhkrut, liitrit vett tüki suhkrut, liitri vett	hulk inimesi, paar saapaid hulka inimesi, paari saapaid hulga inimesi, paari saapaid
Aga: tükist suhkrust, liitril veel	hulgale inimestele, paari saabas- tega jt.

Nagu *tükk suhkrut, liiter vett* muutuvad ka:

kilo võid, klaas teed, tilk piima, palju rahvast, vähe rahvast, pool hektaari, mitu meest, paar poisst, hulk vilja, osa raha jne.

Nagu *hulk inimest, paar saapatid* muutuvad ka:

rühm sõdureid, parv linde, koorem puid, hulk (palju, vähe) kolhoosnikuid, sületäis heinu jne.

Hulk töölisi (täisalus) sammus mööda tänavat. Ma ei näinud seda **hulka töölisi** (osasihitis). Kutsustime **hulga töölisi** (täissihitis) tootmisnõupidamisele.

Aga: *Hulgale töölistele, hulgas töölistes, hulga töölistega* jm.

51. Harjutus. Sulgudesse asetatud arvsõnad ning hulka ja mõõtu tähendavad sõnad koos nimisõnadega nõutavasse käändesse kirjutada.

NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgul võeti vastu (rida seadus). (Salk pioneer) tervitas külalisi tribüünilt. Laps sõi (taldrik supp) ja jõi (pool klaas piim). Kolhoosnik viis raudteejaamast (koorem väetis) kolhoosi kuuri. Tütarlaps tõi isale sünnipäevaks (ilus kimp lill). Ma ei osanud (rida küsimus) aru saada. Õpetaja läks (rühm õpilane) ekskursioonile. 1949. a. sai NSV Liidu põllumajandus (150.000 traktor, 29.000 kombain), üle (1 miljon kuussada tuhat haakeeriist) ja (teine põllutöomasin). Moldaavia aednikud said 1948. a. (30 tsentner viinamarja) hektaarilt. Andsime hobusele (sületäis hein). (Suutäis leib) ja (tilk vesi) ei ela keegi. (Salk õpilane) saime (hulk ravitaim).

31. Määruslik ja kaudsihitislik täiend.

Täiend, mis iseloomustab nimisõna koha, aja, viisi, eesmärgi, põhjuse, piiratluse jm. poolest ning on sõltuv nimi-

sõnast, nimetatakse määruslikuks täiendiks. Määruslik täiend ei väljenda pöörd sõna tegevuse või olemise tingimusi nagu määrus, vaid täiendab nimisõna ja sellepärast ei saa teda määruseks pidada, kuigi ta sageli asetseb nimisõna järel. Täiendit, mis vastab kaudsihitise küsimustele, nimetatakse kaudsihitislikuks täiendiks. Tuleb meeles pidada, et nimisõna juurde kuuluv sõna on alati täiend.

Täiend	Määrus või kaudsih.
Vana Sarapik Järvemäelt astus kolhoosi ja ei jää töös noorematest maha.	Vana Sarapik tuli Järvemäelt kolhoosi ja töötab hästi.
Tööd heinamaal on alanud.	Tööd on alanud heinamaal.
Töölise elu eesti kodanliku valitsuse all oli raske.	Töölise elu oli raske eesti kodanliku valitsuse all.
Otsus õppe-edukuse tõstmise kohta võeti vastu ühel hääl.	See artikkel on kirjutatud õppe-edukuse tõstmise kohta.

52. **Harjutus.** Määruslikule ja kaudsihitislikule täiendile joon alla tõmmata ja seletada, missuguse sõna juurde ta kuulub.

Aastate kaupa töötamine ühiskonna kasuks oli talle rõõmsaks vajaduseks saanud. Inimesed alt vaesteküllast ootasid paremaid aegu. (A. Jakobson.) Kaugelt seltsimehi oodati ärevusega. Ohtuti kogunemine oli sõpradel harjumuseks. Väsinuna puhkamine oli kosutav. Talurahva kulud tööstuskaupade ostmisel on alanenud. Meie tööstuse ja põllumajanduse võimas tõus loob uusi võimalusi nõukogude rahva ainelise heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. Partei ja valitsuse määrust põllukaitsemetsade kohta teostatakse edukalt. Valitsus võttis vastu plaani soostunud maa-alade kuivenda-

miseks. Nõukogudemaa tööstuse, põllumajanduse ja kultuuri uus suur tõus sõjajärgsel viisaastakul on rajatud sotsialistliku industrialiseerimise massiivsele vundamendile.

53. Harjutus. Järgmistes lausetes on täiendid toodud kursiivis. Määrake ära nende liik ja millisesse laiendatud lauseliikmesse nad kuuluvad.

1. *Marxismi-leninismi teooria õppimise põhiltsiks meetodiks on iseseisev töö raamatuga.* 2. *Igas ajalehes avaldatakse artikleid abiks marxismi-leninismi teooria õppijaile.* 3. *Võitlus vana ja uue vahel toimub meil kriitika ja eneskriitika vormis.* 4. *Agitaator tõstis üles küsimuse tööviljakusest oma osakonnas.* 5. *Võistlus kutsealade järgi on sotsialistliku võistluse üks vorm.* 6. *Demokraatlikud maareformid Kesk- ja Kagu-Euroopa maades likvideerisid suurmaaomanike omandiõiguse maa peale.* 7. *Juba bolševismi hälli juures püstitasid Lenin ja Stalin ülesande teostada sotsialismi ühendamine töötlisliikumisega.* 8. *Võitlus vana ja uue vahel on meil veel terav.* 9. *Kogu partei tegevuse aluseks töötajate kommunistliku kasvatus alal on Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini võitmatu õpetus.* 10. *Partei kasvatab NSV Liidu töötajaid sügava ustavuse vaimus oma nõukogude kodumaale.* 11. *1936. aastal toimusid kogu Poolas suured massilised talupoegade miitingud ja demonstratsioonid sadade tuhandete osavõtjatega.* 13. *Iga sõna sellest loosungist on maksev meile tänapäev.* 14. *Viiendal mail 1948. a. täpsustati andmeid Sõmerpalu sovhoosi rukkisaagi kohta.* (O. Tooming.) 15. *Nüüd sarnanes Timuti taat vana kuusega põlislaanes, mille ümber on kogunenud palju hõbedast samb'ahalli.* 16. *Ikka selgemalt kujuneb ülevaade eelseisvast tööst.* 17. *Aasta tagasi tuli sama Juhan Kiin hallis lambanakkraega kasukjopis hobulaenutuspunkti esimehe juurde.* (K. Sinijärve järgi.) 18. *Iga asi kolhoosis on sel aastal juba*

välja kujunemas. 19. *Estmene* mõte, mis mulle kohe pähe tõuseb, on jälle mõte *isast*. 20. *Vanast* tallist tehti *korralik* sigala *eeskujuliku* köögiga. 21. Partei ja riik mobiliseerivad praegu kogu rahvast võitlusse looduse ümberkujundamise eest.

32. Lisand (ehk apositsioon) ja selle ühildumine põhisõnaga.

Nimisõnaliste täiendite hulka kuulub veel üks eriliik, mida nimetatakse lisandiks. Ta nimetab teiste sõnadega põhisõnaga väljendatud eset või olendit, täpsustades põhisõna tähendust.

Eesti NSV pealinn Tallinn asub Soome lahe kaldal. Täiend *Eesti NSV pealinn* väljendab sisuliselt üldjoontes sama, mis põhisõna *Tallinngi*. Ta seletab põhisõna mõistet, kuid ei väljenda kahe eseme või olendi suhet nagu sõnaühend *õpilase vihik*.

Nimisõnalist täiendit, mis täpsustab põhisõna tähendust, andes talle teise nimetuse, nimetatakse lisandiks.

NSV Liidu pealinn Moskva pidas 1947. a. sügisel oma kaheksasaja aasta juubelit. August Jakobson, *Stalini preemia laureaat*, on kirjutanud sügavalt ideelti näidendeid. Meie, *kommunistlikud noored*, ei tunne ületamatuid raskusi. Anne Vabarna, *tuntud eesti rahvalaulik*, esineb tihti enda improviseeritud lauludega.

Lisand võib esineda nii oma põhisõna ees kui järel.

Ees: *Eesti NSV pealinn* Tallinn asub Soome lahe kaldal.

Järel: Tallinn, *Eesti NSV pealinn*, asub Soome lahe kaldal.

Lisand ühildub harilikult oma põhisonaga käändes ja arvus.

Moskvas, NSV Liidu pealinnas, on maailma nägusaim maa-alune raudtee e. metroo. Meile, lõppklassi poistele, hakkas kergejõustik meeldima. Need kalad on püütud Peipsist, Eesti suurimast järvest.

Kaasa- ja ilmaütlevas, olevas ja rajavas jääb lisand põhisona ees omastavasse, kuna põhisona järel ühildub täielikult.

Põhisõna ees	Põhisõna järel
Mees töötas oma tööriista kirvega.	Mees töötas kirvega, oma tööriistaga.
Selle võimsaima relva sotsialistliku patriotismiga ei ole ühtki tõelist nõukogude kodanikku.	Sotsialistliku patriotismiga, selle võimsaima relvaga, ei ole ühtki tõelist nõukogude kodanikku.

Mõnikord võib lisand olla sisekohakäändes ja põhisona väliskohakäändes või ümberpöörduvalt, vastavalt sellele, kuidas kohanime tarvitatakse. *Suvised puhkused veetsin oma kodulinna Tapal.*

Kui põhisona on nimetavas käändes, võib lisand olla ka osastavas, vastavalt öeldistäite reeglitele.

Mihkel Veske, meie esimesi keeleteadlasi-eestlasi, suri Kaasanis 16. mail 1890.

Kui ainsuslikke põhisonu on mitu, siis on lisand vastavas mitmuse käändes. *Küsi seda Ainolt ja Marelt, oma tütreilt.*

Kui põhisonaks on isikunimi ja tema ees olev lisand väljendab elukutset, aunime, sugulusastet või mingit muud suhet ning kui sel lisandil ei ole mingit täiendit, siis ainsuses

see ei ühildu põhisõnaga, vaid püsib ainsuse nimetavas muutumatult, kuid mitmuses ta ühildub oma põhisõnaga.

Kui aga niisugusel lisandil on omakorda veel mingi täiend, siis ühildub ta ainsuses oma põhisõnaga.

ne-lõpuline lisand ühildub alati oma põhisõnaga.

Seltsimees *Stalini juhtimisel võitis Nõukogude armee saksa fašistlikud rööv vallutajad. Kirjanik* A. Jakobsoni parimad teosed on kirjutatud nõukogude valitsuse ajal.

Sain **vend** Jaanilt kirja. **Doktor** M. Veske on kirjutanud vene ja soome keele vastastikuseist suhteist.

Vendi Kirsimägesid tuntakse kui häid töölisi.

Õestele Saulseppadele anti eeskujuliku töö eest preemia.

Vana **õpetajat** Sood autasustati Lenini ordeniga.

Sain oma vanemalt **vennalt** Jaanilt kirja.

Meie **kirjanikult Vildelt** on eesti kirjandus saanud „Külmale maale“.

Õpilast Seppa kiideti hea kirjandi kirjutamise eest.

Töölisel Ratendil on suur tööpraktika.

Nimi perekonnanime ees ei ühildu.

Eduard Vildet tunneb iga eestlane. Vanemal seltsimehel **Peeter Tõnumäel** oli parajasti kibe töö käsil.

Kui põhisõnaks ei ole isikunimi, vaid teoste, ajalehtede, organisatsioonide, asutiste, käitiste, laevade jne. pärisnimeline nimetus, siis käändub tema ees olev lisand korrapäraselt, kuna pärisnimi ise, mis on jutumärkides, jääb muutmata. Kui aga niisugune lisand on põhisõna järel, siis käändub ka põhisõna.

Tartumaal loetakse kõige rohkem **ajalehte** „Edasi“. Kätsime **kinos** „Oktoober“. Olime kirjanik A. Jakobsoni **näidendi** „Elu tsitadellis“ etendusel teatris „Estonia“. Teenisin kaua aega **ristlejal** „Kirov“. Teenisin kaua aega „Kirovil“, **meie ristlejal**.

Eelmine põhireegel on kehtiv ka muude pärisnimetaoliste sõnade ja nende lisandite kohta, mis märgivad vastavat liiki.

Lugestn leheküljelt sada nelikümmend kaks seltsimees-tele huvitava luuletuse ette. Eesti keele tähele ü vastab soome keeles y. Punktist o tõmmake sirgele AB ristjoon!

Erilise liigi lisandite hulgas moodustab lisand sidesõnaga *kui* ühenduses käändsõnaga.

Niisugune *kui*-lisand ühildub oma põhisõnaga käändes ja arvus.

Seltsimees Tiidost kui ühiskonnategelasest peetakse suurt lugu. Noortel kui õpilastel oli ikka lõbus meeleolu.

Kui-lisandi asemel võib tarvitada lisandit olevas käändes, mis ühildub oma põhisõnaga ainult arvus.

Seltsimees Tiidost ühiskonnategelasena peetakse suurt lugu. Noortel õpilastena oli ikka lõbus meeleolu.

54. Harjutus. Panna klambrites olevad lisandid ja põhisõnad õigesse käändesse.

Meie (eepos „Kalevipoeg”) (millest?) ilmus a. 1950 (Eesti Riiklik Kirjastus) (kelle?) väljaandel uus illustreeritud trükk. Sõitsin suvel meie ilusaimasse (puhkuslinna Pärnu) (kuhu?) ja peatusin (puhkekodu „Estonia”) (kus?). 1941. a. augustikuul lõpus evakueerusin vaenlaste poolt sissepiiratud (Eesti NSV pealinn Tallinn) (kust?) meie (jäämurdja „Suur Tõll”) (millel?) Leningradi.

Võrus, (Kreutzwaldi kodulinn) (kus?), tegid fašistid suurt hävitustööd. Õde Lehte viis kingad parandada (kingsepp Saar) (kelle?) kätte. Eile oli (kolhoos „Võit”) (kelle?) aasta-koosolek. Teadaanne ilmus (ajaleht „Rahva Hääli”) (milles?).

C. R. Jakobson pidas (teatriselts „Vanemuine”) (kus?) oma kolm isamaakõnet. Kas te teate meie jutustada midagi (Paul Pinna, meie teeneline näitleja) (kellest?)? Sain (direktor Tamm) (kellelt?) häid näpunäiteid oma tööks. Tõime (seltsimees Männik) (kellelt?) raamatuid lugeda. Seletuse selle küsimuse kohta leiata (lehekülg kaksikümme neli kuni kolmkümme kaks) (kus?).

33. Lisandi kirjavahemärgid.

Kui lisand esineb põhisõna järel, eraldatakse see ühes tema juurde kuuluvate täienditega muust lausest komadega.

Kui lisand on aga põhisõna ees, ei eraldata seda komadega.

Lisand põhisõna järel	Lisand põhisõna ees
August Jakobsoni, meie draama- ja jutukirjanikku, tuntakse kõige laiemate rahvamasside hulgas.	Meie draama- ja jutukirjanikku August Jakobsoni tuntakse kõige laiemate rahvamasside hulgas.
„Valgus Koordis”, Hans Leberechi romaan, sai Stalini preemia.	Hans Leberechi romaan „Valgus Koordis” sai Stalini preemia.
Kalevipoeg, eesti rahva muinaskangelane, oli tugeva jõuga.	Eesti rahva muinaskangelane Kalevipoeg oli tugeva jõuga.

Kui põhisõna järel olev lisand on omastavas, siis panakse koma ainult lisandi ette (järele mitte).

Lisand põhisõna järel omastavas	Lisand põhisõna järel mõnes teises käändes
<p>„Sirbi ja Vasara”, kirjanduse- ja kunstiorganisatsioonide häälekandja tellijate arv on suur.</p> <p>Pärnu, meie suvituslinna töötajad võtavad aktiivselt osa linna taastamisest.</p> <p>Juhan Schmuuli, noorte lemmikluuletaja nimi on tuntud igale õpilasele.</p>	<p>„Sirp ja Vasar”, kirjanduse- ja kunstiorganisatsioonide häälekandja, ilmub kord nädalas.</p> <p>Pärnus, meie suvituslinnas, kasutavad puhkust ja ravi tuhanded töötajad.</p> <p>Juhan Schmuuli, noorte lemmikluuletajat, tuntakse kui eesrindlikku inimest.</p>

Nii kui -lisandit kui olevas käändes esinevat lisandit ei eraldata komadega.

Juhan Laanesoo kui eesrindlik tööline tegi rea kasulikke ettepanekuid tootmisnõupidamisel.

Juhan Laanesoo eesrindliku töölisena tegi rea kasulikke ettepanekuid tootmisnõupidamisel.

„Uus Elu” kui meie šeflusalune kolhoos teostas kevadküloi hästi.

„Uus Elu” meie šeflusaluse kolhoosina teostas kevadküloi hästi.

Kui isikulise asesõna juurde kuuluv lisand on mitmesõnaline, siis eraldatakse ta muust lausest komadega. Uhesõnalist isikulise asesõna juurde kuuluvat lisandit harilikult ei eraldata komadega. Seda tehakse vaid siis, kui see on vajalik mõtteselguse pärast.

Metsse, eesrindlikesse õpilasisse, suhtus õpetaja hästi.

Meisse õpilastesse suhtus õpetaja hästi.

Meile, kolhoosi parimaile töölistele, anti luba ekskursioonile minna.

Meile töölistele anti luba ekskursioonile minna.

Aga: Meie, poisid, polnud sellega nõus.

55. Harjutus. Kriipsutada alla ja eraldada komaga (komadega) lisandid, kus see vajalik.

1) Fr. R. Kreutzwaldist „Kalevipoja” loojast on Ants Laikmaa parimaid eesti portretiste maalinud õnnestunud näopildi. „Kalevala” kuulus soome kangelaseepos ilmus trükist a. 1835. Eesti helilooja Eugen Kapp on autasustatud kahel korral Stalini preemiaga. Seda meest julget sõdurit tunneb meie roodus igaüks. Koduaias mu lapsepõlve armastatud paigas kasvas nüüd palju viljapuid külmakindlaid mitšuurinlikke puusorte.

Nikolai Ostrovski võitleja-bolševik innustab meid noori oma eeskujuga. Meie klassi kommunistlike noorte organisaator Linda Süva meenutab meile tütarlastele tihti Pavel Kortšagini „Kuidas karastus teras” peategelase sõnu.

Meie pealinlaste tallinlaste ühiskondlik töö oma kodulinna taastamisel on eeskujuks teiste linnade töötajaile.

Minu seltsimees õpetaja esines hoogsa ettekandega valla aktiivi koosolekul.

2) „Noor kaardivägi” Aleksander Fadejevi romaan on nõukogude kirjanduse tippsaavutusi. Läti kirjaniku V. Lācise neljaköiteline epopöa „Torm” on läti nõukogude kirjanduse suurteoseks. Meie rahvale nõukogude inimestele pole raske ükski ülesanne ega ohvergi. Tema insener oli konstrueerinud uuē masina. Neile teadlastele sai osaks kõrgeim autasu Stalini preemia. Teine Maailmasõda veriseim ja koledaim sõda maailma ajaloos nõrgestas tunduvalt imperialistlikku leeri ja tugevdas Nõukogude Liitu esimest sotsialismimaad maailmas.

Tartust meie ülikoolilinnast sõitis ekskursioon Kaukaasiasse.

See mees julge sõdurina päästis meie väeüksuse hukkumisest.

Eduard Vilde kui kirjanik on oma teoses „Mahtra sõda” kirjeldanud eesti talurahva võitlust saksa mõisnikega 19. sajandi keskel. Sellele rühmale kommunistlikele noortele avaldati kiitust.

34. Üte.

Sõna, mis lauses väljendab olendit (isikut) või eset, kelle või mille poole pöördatakse kõnetamisega, nimetatakse ütteks. Ütteks on harilikult nimisõna nimetavas käändes ja tal võivad olla täiendid.

Ütte ülesandeks on ergutada kuulaja tähelepanu kõneleja ütlusele. Üte ei ole grammatiliselt seotud mingi selle lause liikmega, millesse ta kuulub.

*Tõuske üles, **mu poisid**, päev on alanud! **Sõbrad**, tugevdagem sidet tööltsklassi ja talurahva vahel! Võtke oma uisud, **lapsed!***

Üte ühes tema juurde kuuluvate täienditega eraldatakse muust lausest komadega. Kui üte väljendab mingit tundmust, nagu vaimustus, üleskutse jne., siis pannakse tema järele hüüumärk.

Kirja algul on ütte järel hüüumärk, kui üttes on eriline tundevarjund, ja punkt, kui seda ei ole.

1. Meil, **seltsimehed**, on vaja arendada stahaanovlikku liikumist. 2. **Seltsimehed!** Vaenlane on vaja purustada! 3. **Kallis õde!** Vitmased päevad möödusid kibedates lahingutes sügaval vaenlase maa-alal... 4. **Väga lugupeetud sm. Rannik.** Pöördun Teie poole palvega anda mulle nõu... 5. Ole terve, **memmekene**, telseks terve, **taadikene!** 6. Terotan teid, **vahvad rindevõitlejad!**

56. Harjutus. Kirjutada kümme üttega lauset, millest kolmes üte oleks lause algul, neljas lause keskel ja kolmes lause lõpul.

57. Harjutus. Panna koma või hüüumärk, kuhu vaja, ja tõmmata üttele joon alla.

1. Missugused seltsimees brigadir on meie võistluse tulemused? 2. Laske neid laulud lendu. 3. Miks oled täna nii kurb mu armas emake? 4. Tervitan ja õnnitlen teid auväärt emad ja naised rahvusvahelise naistepäeva puhul! 5. Laula laula suukene liigu linnu keelekene! 6. Söö ratsu sõida ratsu joo ratsu jookse ratsu! 7. Meil on vaja mõelda oma šeflus-aluse kolhoosi abistamisele seltsimehed! 8. Suur ja lai oled sa sotsialistlik kodumaa! 9. Kuulge seltsimees kas see auto-bus sõidab Pühajärvele? 10. Mis mulle jutustad koidiku tuul? Viibi lind ära nii rutates sõua! (*L. Koidula.*) 11. Armas ema ei olnud aega Sulle selle kiire töö ajal kirjutada. 12. Lp. sm. Severin! Oleme mõndagi kuulnud Teie kolhoosist. Nüüd oleme otsustanud Teid vaatama tulla.

Sisukord.

Tuletusõpetus.

	Lk.
1. Sõnavara muutumine	3
2. Sotsialistliku ühiskonna sõnavara meie keeles	6
3. Sõna tähenduslikud osad	9
4. Uute tüvisõnade soetamine	12
Laenatud sõnad	13
Varasemaid (vanemaid) laene	15
Rahvusvahelised e. internatsionaalsed sõnad	15
Tõlgelaenuid	16
Eri viisil kirjakeelde soetatud sõnad	17
5. Sõnade liitmine (liitsõnade moodustamine)	18
6. Liitnimisõnad	20
7. Nimisõnade nimetavaline (nominatiivne) liitumine	21
8. Nimisõnade omastavaline (genitiivne) liitumine	23
9. Nimetavaline ja omastavaline liitumine omadussõnaga	26
10. Sõnade kokku- ja lahkukirjutamine	28
11. Nimisõna + nimisõna	30
12. Omadussõna (või arvsõna) või pöörsõna käändeline vorm + nimisõna	34
13. Liitomadussõnade kokku- või lahkukirjutamine	35
14. Kohanimede kokku- ja lahkukirjutamine	39
15. Liitarvsõnad ning nende kokku- ja lahkukirjutamine	40
16. Liit- ja ühendpöörsõnad ning nende kokku- ja lahkukirjutamine	42
17. Ees- ja tagasõnad	48
18. Määrsõnad ning muud kokku- ja lahkukirjutamise erijuhtumid	48
19. Sidekriipsu tarvitamisest liitsõnus	53
20. Tuletamine liidete abil	56
21. Tuletusliited	57
Nimisõnaliited	57
Omadussõnaliited	64

	Lk.
Pöördsõnaliited	69
Määrsõnaliited	72
Rahvusvahelistest liidetest eesti keeles	73
Eesti liiteist rahvusvahelistes sõnades	74

Lauseõpetus ehk süntaks.

Üldteated lausest.

1. Lause mõiste	75
2. Jutustavad, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid ning kirjavahe- märgid nende lõpus	76
3. Lause koosseis	79
4. Grammatiline seos	86

Lauseliikmed.

5. Alus (ehk subjekt) ja selle väljendamine mitmesuguste sõna- liikidega	91
6. Täis- ja osaalus	95
7. Aluseta laused	98
8. Õeldis (ehk predikaat)	101
9. Pöördsõnaline õeldis	103
10. da- või ma-tegevusnimega laiendatud pöördsõnaline õeldis	107
11. Sihilised ja sihitud pöördsõnad ja nendega koos õeldise koos- seisu kuuluvad sõnad lauses	110
12. Käändsõnaline õeldis. Kõide ja õeldistäide	115
13. Õeldistäitena esinevad sõnaliigid	118
14. Õeldistäide pöördsõnalise tegevusõeldise koosseisus	123
15. Õeldise ühildumine alusega	128
16. Õeldistäite ühildumine alusega	131
17. Väljajättelised ja nimetavad laused	133
18. Sihitis (ehk objekt)	135
19. Täis- ja osasihitis	139
20. Täissihitis ainsuse nimetavas ja omastavas käändes	144
21. Olevik ja tulevik	150
22. Asesõnaline sihitis	152
23. Arvsõnaline täissihitis	154
24. Kaudsihitis	157

	Lk.
25. Kaudsihitis, mis väljendab tegijat, olijat, tundjat või omajat .	163
26. Sihitise ja kaudsihitise käände sõltuvus pöörd sõnast	164
27. Määrus	169
28. Täiend (ehk atribuut) ja seda väljendavad sõnaliigid	179
29. Nimisõnaline täiend	182
30. Täiendi ühildumine põhisõnaga	185
31. Määruslik ja kaudsihitislik täiend	187
32. Lisand (ehk apositsioon) ja selle ühildumine põhisõnaga . .	190
33. Lisandi kirjavahemärgid	194
34. Üte	197

Vastutav ja keeleline toimetaja
J. Valgma.
Tehniline toimetaja
E. Kivistik.

Ladumisele antud 25. IV 1950.
Trükkimisele antud 22. V 1950.
Trükiarv 4000. Paber 56×79,1¹/₁₆.
Trükipoognaid 12,625. Formaa-
dile 60×92 kohaldatud trüki-
poognaid 10,1. Arvutuspoognaid
11,22. MB-03339.

Trükikoda „Hans Heidemann“,
Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise
nr. 1263.

На эстонском языке.

Проф. К. Куре. Грамматика для
IX класса.

Hind rbl. 3.85

Rbl. 3.85

18520

8173

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00454244 7